

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1969

A TANÁCS- KÖZTÁRSASÁG JUBILEUMÁRA

BARTA LAJOS:
A FELEJTHETETLEN
MAGYAR 19

BERTHA BULCSU:
ÁT A STYX FOLYÓN

BÉKES SÁNDOR,
SOBOR ANTAL
ELBESZÉLÉSE

CZINE MIHÁLY:
FORRADALOM
ÉS IRODALOM

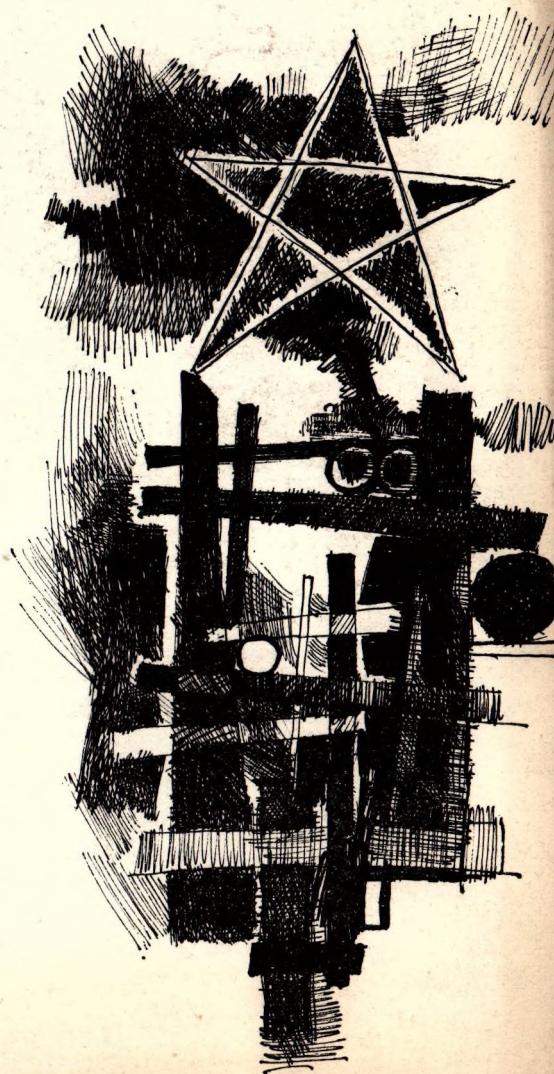
CSORBA GYÖZÖ,
PAL JÓZSEF,
TÉNAGY SÁNDOR
VERSEI

GÁL ISTVÁN:
BUDAY DEZSŐ

MAJOR MÁTÉ
EMLEKEZÉSE

PAKOLITZ ISTVÁN:
CSERTETŐ

TUSKÉS TIBOR:
KÖNYVRŐL-KÖNYVRE

3

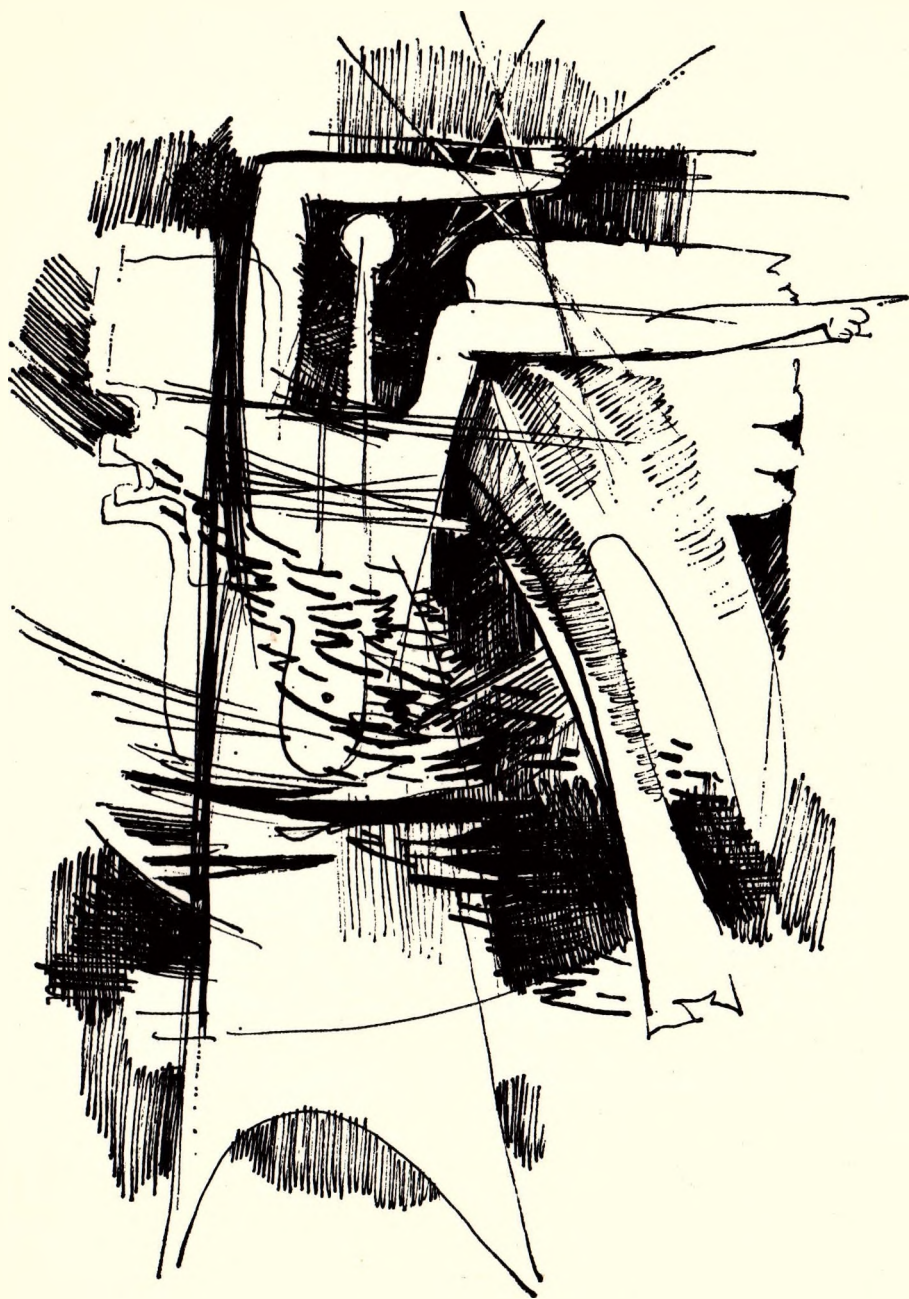
SZÁMUNK SZERZŐI

BARTA LAJOS
 BERTHA BULCSU
 BÉKÉS SÁNDOR
 CZINE MIHÁLY
 CSORBA GYŐZŐ
 DÉVENYI IVÁN
 GÁL ISTVÁN
 KÁVÁSSY SÁNDOR
 KOPASZ GÁBOR
 MAJOR MÁTE
 MITZKI ERVIN
 NAGY L. SÁNDOR
 PÁKOLITZ ISTVÁN
 PÁL JÓZSEF
 SOBOR ANTAL
 SZABÓ JÚLIA
 TENAGY SÁNDOR
 TUSKÉS TIBOR

KÉPEK:

BIZSE JÁNOS
 BREUER MARCELL
 DERKOVITS GYULA
 JÓZSA SÁNDOR
 KOLBE MIHÁLY
 ZS. KOVÁCS DIANA
 MOLNÁR FARKAS
 SOLTRA ELEMÉR
 TILLES BÉLA
 TIMÁR ISTVÁN
 ZAGON RUDOLF

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

1969. MÁRCIUS

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG JUBILEUMÁRA

CZINE MIHÁLY: Forradalom és irodalom - - - - -	195
PÁL JÓZSEF: Fegyverbel! (vers) - - - - -	203
BÉKÉS SÁNDOR: Egy reggel, februárban (elbeszélés) - - -	208
SOBOR ANTAL: Ángyás István triptichonja (elbeszélés) - - -	216
BERTHA BULCSU: Át a Styx folyón (kisregény, I. rész) - - -	224
TÉNAGY SÁNDOR versei: Sóhajom, vérem, Minden e földön, Szavak - - - - -	257
MAJOR MÁTÉ: Szocialistává formálódásom emlékeiből - - -	259
GÁL ISTVÁN: Buday Dezső - - - - -	265
BARTA LAJOS: A felejtethetlen magyar 19 - - - - -	270
KÁVÁSSY SÁNDOR: A publicista Latinca - - - - -	277
PÁKOLITZ ISTVÁN: Csertető (elbeszélő költemény, részlet) - -	280
NAGY L. SÁNDOR: Színház, forradalom, évfordulók - - -	284
SZABÓ JÚLIA: A Bauhaus grafikái Pécsen - - - - -	291
DÉVÉNYI IVÁN: Új Derkovits-monográfia - - - - -	297
CSORBA GYÖZŐ versei: Télvég, Meg kell érkeznie, Ké kellő egekbe, Mórát olvasva - - - - -	302
TÜSKÉS TIBOR: Könyvről - könyvre (Németh László: <i>Kiadatlan tanulmányok; Kassák Lajos: Üljük körül az asztalt</i>) - -	305
KOPASZ GÁBOR: Válogatott munkásmozgalmi dokumentumok -	309
MITZKI ERVIN: Könyvek az 50. évfordulóra - - - - -	312
A Jelenkor krónikája - - - - -	316

K É P E K

TIMÁR ISTVÁN rajzai	- - - - -	223, 269, 276
MOLNÁR FARKAS: Fiú légi játékszerrel	- - - - -	292
„Út”-plakátterv	- - - - -	296
BREUER MARCELL: Gitáros	- - - - -	293
Pieta	- - - - -	294
DERKOVITS GYULA rajza	- - - - -	301

MŰMELLÉKLETEN

A pécsi jubileumi pályázat anyagából

JÓZSA JÁNOS: 1919.

ZÁGON GYULA: Dr. Doktor Sándor

KOLBE MIHÁLY: Béke

ZS. KOVÁCS DIÁNA: Szabad Május 1.

BIZSE JÁNOS: Diszműkovácsok

TILLES BÉLA: 1919.

A borítón SOLTRA ELEMÉR rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13 05.

Kéziratot nem érünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekk számla száma 60 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

69-374 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

FORRADALOM ÉS IRODALOM

„Hozsánna néked, új isten, hozsánna!” –

A szelíd Tóth Árpád köszöntötte így az új harcokat hozó vörös istent. Ilyen reménykedő várakozással fogadta minden érdemes író a Tanácsköztársaságot, s már korábban, a polgári forradalmat is. 1918, és méginkább 1919 olyan fordulatot hozott az írói pályákon, amelyet csak a legnagyobb történeti korszakok hozhatnak. Még feudális nosztalgiájú, révedező, misztikumra hajló polgárokat és kabaréírókat is a szocializmushoz vont, némelyeket csak átmenetileg, de többeket véglegesen.

Az irodalomtörténet sokáig nem tudta a hirtelen átváltozásokat magyarázni; lélektani rejtélyt emlegetett. A „rejtély” feloldásához azonban a korabeli valóság kulcsot ad: a századeleje magyarsága forradalomban élt, a változtatás hitével. A nagy változást a forradalmak hozták – nálunk is, mint más népek irodalmában, az Októberi forradalom eszméinek és győzelmének volt elhatároló jelentősége – de a Forradalmak elé a radikális politikai és művészi mozgalmak már a század elejétől kezdve harangoztak. „Mi megmunkáltuk, hajh, jól a lelket. / Rabságok, sebek, bűk és keservek / Izzadtságos, rossz magyar földjét, / S ha most támadunk, le nem vernek.” – írta Ady már 1912-ben, a véres csütörtök idején. S azt is ő írta, évekkel korábban, az irodalmi háborgás és szocializmus kapcsán, hogy: „az új, elátkozott (ráadásul nem is politikai programmal dolgozó) magyar irodalom valószínű előfutára: Magyarország megkészt, de most már nem sokáig halasztható, szociális átalakulásának... ez az egész új, mai irodalmi kalamajka sose lett volna meg a szocializmus magyar felnövekedése nélkül. Gazdaságilag a legokosabb isten se tudná, mikor szabadít fel bennünket a szocializmus, de a lelkeinket kezdi már szabadokká tenni... Ez az irodalmi háború gyermeke a szociális háborúnak.”

A magyarság felerősödő forradalmi, szociális tájékozódását – már félévszázada vitathatatlan igazság – mindenekelőtt Adyt táplálta. A forradalmas világszemléletnek Ady volt a megfogalmazója. A 20. század, a forradalmi, a szociális látás véle kezdődik a magyar irodalomban. Ady már akkor a szabadságot zengte, mikor a szívek „még gyáván, a korbács előtt meghunyászkodva gubbasztottak.” Ady ismerte fel: a magyarság a betelő sors 24. órájában él. A korabeli félteudális ország egy nagy ugar; itt robbantani kell, hogy a robbanás helyén nőjön még valami. El kell takarítani a feudális romokat, különben a magyarság kihull az idő rostáján. Addig negyvennyolc és hatvanhét ellentétben gondolkodtak. Ady felismerte: a sírva-vigadó negyvennyolcassággal és a mameluk hatvanhetességgel egyszerre szembe kell fordulni, a szociális elégedetlenség talajáról; a magyarság kuruc lobogójára fel kell írni a szociális felszabadulás ígét. Ezért ölelkeztette költészetében a magyar márciusokat és a vörös májusokat.

De nemcsak a maga népére gondolt. A magyar jakobinus „elnyomottak és összetörtek”, a „magyarok és nem magyarok” egyforma keservét énekelte, „magyar, oláh és szláv bánat” egygyökerűségét, a Kárpát-medence népeinek közös gondját. Kora minden magyarjánál tisztábban látott. A kortársi, radikális, függetlenségi és szocialista politikusok és tudósok helyes részfelismeréseit egységes, nagy koncepcióba fogta és felismeréseit egy nagy költészettel hitelesítette. Ezért hathatott mindenkire serkentőleg, s foghatott egybe egy százszerű sereget, függetlenségiakat, radikálisokat, szocialistákat, akiket semmiféle politikai program egybe nem foghatott volna. Amit a tegnaphoz húzók vádként kiáltottak rá, abban van a felmérhetetlen jelentősége:

a szabadság, a forradalmas nyugtalanság és a szociális látás magvait szórta a lelkekbe. A forradalmak aratása 1918-ban és 1919-ben ezért is lehetett olyan gazdag.

A nagy magvető Ady volt, de Ignótus a Nyugat minden alkotója nevében joggal írhatta: a Nyugat kezdettől a polgári forradalom felé törte az utat. A századeleji polgári irodalom még enyhén dekadens voltában is forradalmasító hatású lehetett. „Nézzé, itt ez a vers – mondja Kaffka Margit egyik regényében egy fiatal tanár – ez semmi úgy-e, ki gondol itt komoly ügyre? ... És egyszer tíz év múlva, tán ezek a megdolgózott lelkek termőföldje lesznek a politikai vagy társadalmi forradalmaknak.” Annak bizonyultak jórészt; ezért támadta az új lírát a reakció, mint nemzetietlent, erkölcstelent. A Nyugat ellenében ezért indították a Magyar Figyelőt. Ezért szólt bele még Tisza István is a líra kérdéseibe: a „lelki anarchia kócos takarójának” mondta Ady költészetét.

A forradalmasan szép megújulásba a világháború szólt bele. A kor, amelyben a modern magyar művészet megeremtéséért a java alkotók harcba indultak, a „fekélyes” béke kora volt. A puskák már csőre voltak töltve; Ferenc Ferdinánd meggyilkolása csak ürügyet adott a ravasz meghúzására. Az irodalom mindenütt nehéz próba elé került. A háborús nacionalista hangulatnak átmenetileg az írástudók legjobbjai közül is többen foglyai lettek, még Anatole France, Thomas Mann, Verhaeren és Reymont is írt a háború elején – „gyors feledést kívánó” lapokat.

A magyar irodalom is hasonló utat járt, mint más népek irodalma: eleinte többen helyeslően vették tudomásul az elkerülhetetlennek hazudott háborút, majd az első véres ütközetek után, 1915 derekától egyre határozottabban fordultak szembe a háborúval. Hiába kereste a hatalom a Túrteusokat, hiába támadta újra meg újra a háborúellenes irodalmat; a háborúnak nem volt többé helyeslője tehetséges írók között. Még Gyóni Géza is, aki első időben harcra lelkesítő lírával próbálkozott, rádöbbsent a przemysli pokol ágyútüzénél a háború embertelenségére; 1917 tavaszán már versben köszöntötte az orosz forradalmat, a háborúért felelős úriosztályokkal való forradalmi leszámolás gondolatait pendítve.

A háborúval való szembefordulás más-más céllal és gondolati eredménnyel történt. Az erősebb társadalmi érdeklődésűek az osztályharc felismeréséig jutnak, de még a leginkább széplelkekben is megerősödik az emberi közösségért való felelősség. Szinte minden író mélyebbre kezd nézni, nagyobb összefüggéseket keresve, és egyszerűbben, közvetlenebbül szólni. Háborúellenes művészetükkel egy új világra készítik elő a talajt; a polgári forradalomig valamennyien elérkeznek. Többen közülük megérnek a szocializmus vállalására is.

A legszebb példává Ady magasodott: kezdettől tiltakozott az imperialista háború ellen, a polgári demokratikus forradalmat féltve, az egész emberiség nevében. Gorkij és Romain Rolland példája mellé kívánczik az övé. Már évekkkel előbb figyelmeztetett: a reakció a forradalmak ellenében akarja kirombantani a háborút, s nem szűnt meg hirdetni a forradalmat a magyar Pokol, a magyar féltreudalizmus ellen. Alig két héttel a háború kitörése előtt írja a magyar múlt mindig letiport forradalmait panaszolva:

Mégis és újra: föl a szívvel
Mi véres szívünkért,
Mi kinünkért, mi bánatunkért,
Mi szegény meggyötört hitünkért,
Ha orkánzik a Mindenség is.

Harcunk a magyar Pokollal van,
Mindent erre tettünk,
Ennek a kapuit döngetjük,
Ezé a harcé lelkünk, testünk,
Ez veszünk vagy győzelmünk: sorsunk.

Ezzel a telismeréssel és elszántsággal szinte egyedül maradt Magyarországon. Európában is csak az orosz bolsevisták járták ezt az utat, az imperialista háború polgárháborúvá változtatásával. Ady látta kezdettől: a háború az emberiségnek pusztulást hoz. Egy percre sem vállalt vele közösséget, az Életről „kikényszerültek”, a „halottak élére” állott. Nem tévesztette meg sem a hősiesség kultusza, sem a győzelmes csaták, semmi, ami a háborúnak romantikát kölcsönözhetett. „Ember az embertelenségben” – ez volt, ez maradt; így énekelte kezdettől mindvégig „koszarozott szájjal, lefojtott tüdővel” népe tragédiáját, s hirdette az Élet jussát, az Ember – a nagybetűs Ember – „szépbeszött” hitét.

Hozzá zárkóznak fel a kortárs polgárirók. Kaffka Margit már 1914-ben megírja a Záporos, folytonos levelet, háborúellenes versét, Babits 1915-ben a Húsvét előttben kiáltja kiszakadó torokkal a békét; hiába indít az ügyesség eljárást ellene. A háborúellenes frontba szinte minden polgári író felzárkózik.

A prózában Móricz Zsigmond írásai jelzik legteljesebben az írók háborúellenes magatartását. Az első háborús riportok után a humánus vallomását írja, még fronttörténeteiben is. Katonái, amennyire lehet, a fronton is az otthoni életet élik, sturmolni, masírozni, patrujba járnak, ha az a parancs, de csakis békebeli nótát dalolni, s megismogatják a fedezékbe került macskát is. Katonáinak belső meggyőződése: a háború felett végül is győz a béke erkölce. A magyar katona csergős szerkezet fabrikál a tűz színeteiben, az orosz ringó bölcsőt farag. Emberek, testvérek ők; érettek a nagy szívek vágyta boldog világra. A tűznek nem szabad kialudni (1916) – írta egyik háború idején megjelent novellás kötete fölé; a régi, még a gyufa feltalálása előtti falu törvényére utalva: a tüzet mindig táplálni kell. Az a gondolat fogalmazódott novelláiban, ami Ady verseiben: „Az Élet él és élni akar.” S innen már csak egy lépés, hogy megfogalmazza a magyar, sőt a világirodalom egyik legnagyobb háborúellenes elbeszélését, a Szegényembereket. (1916) A múltat és jelent, valóságot és víziót, háborús és békebeli ént egybejátszó elbeszélés nagy felismerést hirdet: a frontok nem az országhatárok között húzódnak, hanem az országhatáron belül, a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak között.

A polgári irodalom háborúellenes frontjának a kialakulásával egyidejűleg a marxista Szabó Ervin vezetésével háborúellenes, antimilitarista mozgalom indult. Az idekapcsolódó fiatal írókat a háború elleni tiltakozás elviszi a proletariátus forradalmi osztályharcának nemcsak az elismeréséig, de a prófétikus hirdetéséig. A háború alatt lesz szembetűnő a munkásság irodalmi szerepének a megnövekedése is. Kassák Lajos, a vasmunkásból lett író, 1915-ben indítja az avantgard törekvésekkel szoros kapcsolatban álló folyóiratát, (A Tett, később: Ma) s hozzákapcsolja az érlelődő forradalom osztályharcához a művészetet. Új, szociális irodalmat hirdetett, új humanizmust és új erkölcsiséget körvonalazott, a polgári társadalommal ellentétes, teljességre törekvő élettelfogás jegyében. Folyóiratában szinte minden probléma felvetődött, ami majd a két háború között – sőt máig – a szocializmus és irodalom, az avantgard és politika kapcsolatában sarkalatos kérdésnek bizonyult.

A gyülekező fiatalok csak rövid ideig tudtak egységben menetelni, Kassák a társadalmi forradalomtól egyre inkább elválasztotta a művészi forradalmat, Komját Aladár, György Mátyás, Révai József és Lengyel József pedig az októberi forradalom hatására tudatosan a politikai cselekvés porondjára léptek; a Ma-ból kilépve létrehozták a forradalmi szocialista írók első úttörő csoportját. A proletárforradalom tudatos előkészítését vállalták. Folyóiratot akartak indítani Kilencszáztizenhét címmel. „1917. Ez a szám: az orosz forradalom történelmi dátuma, az emberiség legnagyobb gondolata. Ebből a gondolatból sarjad és ebbe a gondolatba olvad bele lapunk programja. Ezért a „gondolatért” – ez a mi egész programunk” – írták. A cenzúra már induláskor betiltotta lapjukat; de ez a program lesz jó esztendő múltán az első magyar kommunista folyóirat, az Internacionálé programja is. A reformizmus és internacionalizmus szétválasztását, amely a nemzetközi munkásmozgalomban Október után napirendre került, Magyarországon ez a program végezte el. Ennek a programnak a jegyében indult a forradalmi szocialista irodalom. S rokon szándékok munkáltak az Oroszországban meginduló forradalmi magyar lapokban is. A moszkvai Szociális

forradalom, az omszki Forradalom, a taskenti Világszabadság, a szamarai Ébredés a hadifoglyok százazeiben ültették el a béke és szocializmus eszméit. A Vörös Hadseregben a fehérek és intervenciók ellen százezernél több magyar harcolt. Közülük az író Zalka Máté, aki majd Lukács tábornok néven lesz legendássá a spanyol polgárháború idején.

A Nagy Októberi Forradalom eszméi – béke és szocializmus – a polgári irodalomra is elhatározón hatottak: még következetesebb háborúellenességet sugalltak és erősebb szociális szemléletet. József Farkas könyvében lépésről lépésre földértette a háborúellenes irodalom mozgását és az írók radikalizálódását. A polgári írók most kezdtek a szocializmus eszméivel publicisztikájukban is foglalkozni. Úgy tett, hogy a polgári irodalom egésze is kilábal a dekadenciából és a valóság megszólaltatójává válik. Móricz Zsigmond, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Kaffka Margit, Krúdy Gyula és Kosztolányi Dezső teoretikusan is beszélnek az irodalom megújulásának szükségességéről. Móricz és Juhász Gyula egy néphez szóló, népről beszélő, a nép küzdelmeivel összenőtt irodalmat sürget.

1918 elején egy új lap is indul, az Esztendő. Szerkesztését a legjobb írók is vállalták: Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes. A polgári forradalom előkészítésén tudatosan munkálkodtak. A lap, az orosz proletárforradalom eredményeinek az ismertetésén túl, közreadta az új orosz alkotmány szövegét is.

A megújulás jelei a művekben talán még inkább nyilvánvalóak. Egyre többen és határozottabban adnak hangot a békét és szociális megújulást áhítózők érzéseinek; új hősök jelennek meg az irodalomban és közvetlenebbé válik a hang. A prózában a frontbarátkozás, a katonaruhába öltöztetett orosz és magyar paraszt sorsközösségét megszólaltató elbeszélések (Móricz: Kis Samu Jóska, Szabó Dezső: A fül) s a háborús öldöklést megtagadó írárok szaporodnak el. (Kaffka Margit: Bölcs Fekete Péter, Karinthy Frigyes: Az ellenség, Kosztolányi Dezső: Vidéki éj, Gábor Andor: Meghalni jobb, Illés Béla: Doktor Utrius Pál honvédbaka hátrahagyott írásai.) „Meghalok, de nem ölök” – vallja a csatába kényszerült magyar katona Gellért Oszkár Csata-dalában. Ez a gondolat a korabeli líra egyik alapérzését jelzi. A testvériséget és a békét ünnepli Juhász Gyula is, a béke reményét hozza a balalajkás dal a forradalmi Oroszország felől. Más verseiben már a pattanásig feszült nyugtalanságról tudósít: „Mi lesz, ha egyszer szikrát vet a szalma / És föllángol a táj, e néma, lomha?”

Legteljesebben ebben az időben is Ady fogalmazta a népe érzületét. A magyar társadalom megújulását sürgető költő a világforradalom óhajtozójává válik. Kétségbeesetten és meggyötörten sürgeti a forradalmat, az Elégedetlen ifjú panaszában.

Már jöjj, Ököl:
Boruljon föl e nem jó Élet

...
Öh, forradalmak, miért késtek?

1918 júniusából való ez a vers. Barátja és eszmetársa is rokonérzésekkel birkozva írta már a Fáklyát (1917), a félfeudális társadalommal leszámoló regényt. Matolcsy, a regény tragikus hőse a tüzet imádkozza a genyes földre: „Gyűljön ki a mindenség s égjen és vesszen és tűnjön el az ember.”

A sors börtönét tehetetlenül is égő szívvel rázó ember hangja ez. Az elveszettség és az élni akarás kettős érzéséből táplálkozik. Már négy esztendeje folyik a vér, a forradalom erőit szétszórták, szinte minden családból hiányzik valaki. Kétség, megrendültség, s a múlt olyan megvetése volt a szívükben, amely bármi áron vállal egy másféle jövőt. Ez a kétség és megrendültség lesz sokaknál a forradalmi hit ágya. A megélt kor sötétsége is hozzájárult, hogy oly ragyogónak lássák és fessék majd a forradalmi jövőt. Úgy vélték, hogy az elviselhetetlenből csak a forradalom vezethet emberi tájakra. Lelkük megérett a forradalomra.

*

Az utolsó háborús esztendők tragikussá színeződő érzései mögött nemcsak a vérontás továbbhúzódsától való irtózat munkált. A humánus értékek pusztulása mellett a nemzeti jövő félelme is. A monarchia bukása már nyilvánvaló, félő, hogy maga alá temeti a magyarságot is. S nemcsak a demokratikus átalakulás nehezül meg, hanem a pusztá nemzeti lét is bizonytalanná válik. Kétségbeesésükben többen a demokratikus erők gyarapodását, a sztrájkokat, tüntetéseket és katonai lázadásokat sem érzékelték eléggé. Még 1918 őszén sem volt mindenki előtt világos, mi történik. A katonák csapatosan özönlöttek haza, a monarchia szétesett, egyik napról a másikra új országok alakultak, a történelmi Magyarország jelentős részeire is igényt tartva. Összeomlás és forradalom jegyei kavargtak. Többen bizonytalankodtak: haldoklót kell virrasztani, vagy az induló új életet köszönteni.

De csak pillanatokig. A sodrás iránya világos lett, a nép nagy tömegei a „szabadulás és boldog béke reményével” álltak a forradalmi menetbe, hogy dűlőre vigyék mindazt a jót és szépet, amiben csak hittek. Hogy maradhattak volna távol a háborús, emberi szenvedéstől meggyötört írók? A félféudális múlt megvetése, az emberiség, a demokratizmus, a nemzeti függetlenség vágya, a jövő iránt felébredt bizalom a forradalom mellé állította őket. Ha más nem, az a meggondolás, hogy gyötrelmeiből már úgysem lehet az élet, mint amilyen volt. A tegnapot nem sajnálta senki. Még a monarchia összeomlásában is lehetőséget láttak: vége a 400 éves gyarmati, félgymati függésnek. Elfogadták a forradalmat, a köztársaságot, az emberi jólét, a szellemi haladást, az igazságra való törekvés és a nemzeti szabadság alfájának. Nem lehet meghatottság nélkül olvasni a kor íróinak köztársaság köszöntő írásait. És mesének is szép reményeit. A forradalom visszaadta hitüket az emberben, az életben; a magyarság és az emberiség jövőjében és a művészetekében is. Hitték, hogy elérkeznek az ígért földjére. Lehet élni és érdemes élni; ez a hit a legnagyobb ajándéka a 18-as forradalomnak, amit magyar íróknak adott. Nagyobbat aligha adhatott volna. Ezért álltak szinte valamennyien vezérül és önkéntes közemberül a forradalom szolgálatába. Többen napi politikai munkát is vállaltak, államtitkárságot, sajtófőnökséget, pártelnökséget. Még a konzervatív irodalmi társaságokat is megérintették a forradalmi szelek: a Nyugat íróival hajlamosak lettek felfrissíteni soraikat. A forradalmat vállaló írók új egyesülete, a Vörösmarty Akadémia, a „haza és emberiség” jegyében kezdte el munkáját.

Mindez nem azt jelenti, hogy az írók között egység lett volna a polgári forradalom minden kérdését illetően, akár a legelején is. Babits kételyei másokat is foglalkoztattak. „Micsoda forradalom ez? – kérdezte. – Polgári forradalom? Negyvennyolcas szabadság forradalom? Nacionalista? Vagy antinacionalista forradalom? Vörösis forradalom? Szocialista? Társadalmi? Magyar, vagy emberi? Vagy éppen a bolsevik anarchia szellemének első és még álcázott kirobbanása a Rend palackjából? Máshogyan látja minden párt, máshogyan minden osztály. Igazán mintegy varázstünemény; mindenki a maga szíve szerint látja! És mindegyik mást is vár tőle: más eredményeket, más tendenciákat!... Kétségtelen: a mai forradalomban új forradalmak csirái rejlenek”.

Talán ezért is tudott a magyar október ideiglenesen annyi elgondolású embert egyesíteni. Olyanokat, akik már az első lépések után megállni óhajtottak, mérsékelni a forradalmat, s azokat, akik ösztönösen vagy tudatosan a polgári forradalom továbbfejlesztésére törekedtek, vagy legalábbis vállalták az előrelépést, olyan forradalom irányába, amely a kérdések teljesebb megoldásával bízott. Néhányan már 1918-ban tudták: teljesebb megoldást csakis a proletárforradalom adhat.

A forradalom nem jelentette, nem is jelenthette egyszerre minden kétség eloszlását és az álmodott jövő azonnali megvalósulását. De ezzel számot vetettek az írók is. A kezdet nehézségein nem kedvetlenedtek el, mert opálos színekben látták a holnapot. Móra Ferenc emberi hitvallását talán valahány, a szocializmustól el nem zárkozó polgári író hiteként idézhetjük: „Én tudom azt, hogy itt még lesznek földrengések s lávaömlések és hogy sok minden, ami szívünknek kedves, elpusztulhat még, és a saját életünk is füstté válhat a nagy tűzveszélyben, amelynek csóvavetői voltunk – és én mégis hívő hittel kiáltom, hogy füstön, ködön, gyászon, szenvedésen túl

látom az ígért földjét, amelyen nálunk boldogabb nemzedék él, a miéknél emberibb életet. Hiszek abban az állandó szociális erőben, amely az emberiség történelmének a zűrzavarában állandóan azon dolgozott, hogy a céltalanságból rendet, a zavarból szépséget, a kegyetlenségből emberséget, – az erőszakból szeretet hozzon ki. Hiszek abban a cselekvő emberi jóakarásban, amely a fejlődésnek csak olyan hajtóereje, mint a szerelem, vagy az éhség, s amely, ha néha elbújt is, ha néha megbénultnak látszott is, mégis csak évszázadról évszázadra javított az életen s ha sántikálva, ha visszacsúszva is, mégis csak előbbre vitte az emberiséget.”

A forradalomban a népek testvériségének és az ember felszabadulásának a lehetőségét látták. S az ember testvériségében, a testvéri szóban találkozó különböző anyanyelvű szegénységben a jövődőt. Az együttélő népek testvériségét vallották, Ady szellemében. Nem hittek a leomlott babiloni toronyról szóló példázatban. „A torony áll – vallotta sokak nevében Móra Ferenc –, a torony épül, évezredek óta minden nemzedék továbbrakja egy emelettel az emberiség házat, amely egyszer talán hídul fog szolgálni a kihűlő földről a testvéri csillagzatokra.”

A forradalom a személyes sorsokat is megváltoztatta. Juhász Gyula most talál igazán magára, magányából kilépve a forradalom énekesé lesz. Krúdyt is fölemelik a forradalmas napok a reménytelenségből: Magyarország új történelmének a megírását tervezi. Móricz Zsigmond a vidéket járja, ott van az első földosztásnál, Kerepesen, ahol magyar és szlovák parasztoznak oszt földet először a demokrácia. Ő írja a forradalom legszebb hadijelentéseit. „Új világot teremtsünk” – írja egyik cikke fölé február végén. „Ennek az új világnak olyannak kell lenni, hogy minden embernek jusson annyi föld, amennyi juthat. Mindenkinek jusson annyi étel, amennyi a test védésére szükséges, annyi önérzet, amennyi a lelke egészségére elengedhetetlen. Új világ legyen. Ebben az új világban nem szabad alázatos, nyomorult, úrtisztelő szolgálékeknek ácsorogni az úttélen s nem szabad sörtedisztes, puskás, kamásnis, hetyke, parasztlenező uraknak kocsizni az út közepén... Emelje föl mindenki a fejét ebben az országban, nézzen föl az égre, szívja tele a tüdejét jó levegővel, s vegye tudomásul, hogyha megnyílik a tavasz, azzal megnyílik egy új világ. Testvérek vagyunk, most lettünk igazán testvérek. Emberek vagyunk, s csak most lettünk először emberek.”

Több ez a polgári demokrata hitvallásánál. Amit Móricz a demokratizmustól vár – elegendő kenyér, teljes emberi felszabadulás, teljes demokrácia – olyan ősláma az emberiség különbjének, melyek csak a szocializmusban valósulnak meg.

Ezt az igazságot 1918 végén is sokan tudták már. Egyre több írás jelezte a polgári forradalommal szembeni elégedetlenséget. (Móricz, Juhász Gyula, Nagy Lajos.) Többen (Kassák Lajos, Komját Aladár, Barta Sándor és mások) a proletárforradalmat siettetik. 1919 januárjában megindul az Internacionále c. folyóirat is, a Kilenccsáztizenhét szellemében. Íróik mindenben vállalják a kommunista párt eszméiségét, művészetüket a proletárforradalom szolgálatába állítják. A pártos irodalom eszméjét fogalmazták és tudatosították, lerakva a forradalmi szocialista irodalom alapjait.

*

1919 februárjában már sokak előtt világos volt, hogy a polgári forradalom nem váltja be a hozzáfűződő reményeket. A nép forradalmi volt, de a vezetés félt vele a forradalmat csinálni. A második magyar polgári forradalomnak nem volt Kossuthja és meghalt a Petőfije. Nem volt, aki az egész nemzet számára egybefogta volna a haza és emberiség eszményeit és megvalósításukra minden erőt harcba indított volna. A társadalmi átalakulást a kormány fékezni igyekezett, a határok védelmére mit sem tett, külpolitikai koncepciója elhibázott volt. Sztrájkok, tüntetések, birtokfoglalások jelezték a nép véleményét a működéséről, s ezt az elégedetlenséget tükrözte az irodalom is. A tömegek érezték, a gondolkodók kiolvasták világosan az eszményekből, hogy a polgárság már nem lehet vezetője a forradalomnak, csak elsikkasztója.

A polgári kormány belső s főként külpolitikájának csődjét maga Károlyi Mihály állapította meg, közvetlenül a Wyx-jegyzék vétele után. Ez a jegyzék a román-magyar demarkációs vonal további nyugatra tolását, és egy, a semleges csapatok által megszállandó semleges övezet felállítását követelte. A semleges övezet nyugati határa Debrecentől, Dévaványától, Orosházától, Hódmezővásárhelytől és Szegedtől nyugatra húzódott volna. Az antant Szovjet-Oroszország elleni intervenciót terveit akarta ezzel előmozdítani – újabb területekkel jutalmazni a szovjet ellen harcoló román burzsoáziát és egy semleges terület beiktatásával biztosítani a hátukat. Március 20-án kapta a magyar kormány ezt a jegyzéket, ultimátum jelleggel. Másnap 6 óráig kellett volna rá a választ megadni. A polgári kormány – tehetetlenségét beismerve – lemondott.

Ebben a nehéz pillanatban a forradalmas magyar nép elveszettnek látszó ügyét a kommunisták vállalták. Nem törődtek bele a gyalázatba, nem fogadták el az önkényesen diktált határokat. Habozás nélkül vállalták a történelem parancsát: a magyarság és emberiség ügyének az összekapcsolását; az ország védelmét és a tőke megtörését. Erre mozgósították a szociális hitet és a nemzeti kétségbeesést. A hangulat egyszerre megváltozott. Feloldódtak a tragikus érzések. Hitték: új március köszönt a magyarra. A szocializmussal ugyan kevesen voltak teljesen tisztában, százféleképpen értelmezték – földet ad, az egyéniség kivirágzását hozza, a „nőkérdést” megoldja –, de az alapvető dolgot nagyon sokan érezték: ebben a forradalomban a szegénység és haza találkozott. Most látszott meg, mire képes a magyar nép, ha igénye a politikai vezetés szándékával találkozik. A polgári kormány nem tudott még a belső rend védelmére sem kellő karhatalmat teremteni; a forradalmi Vörös Hadserg napok alatt születik. Salgótarjánban nemsokára ellentámadásba lendülnek a felvidéki bányászok és a viharsarki szegényparasztszok és a megvert ellenség üldözése közben a Kárpátok gerincéig jutnak előre. Harcukat a nemzetközi vörös ezredekben román, cseh, szlovák, német, orosz, olasz, francia, ukrán, albán munkások és szegényparasztszok segítik. Az egész haladó világ rokonszenvez küzdelmükkel, Lenin és Gorkij üdvözlí a magyar proletariátust.

A Tanácsköztársaság bázisa nemcsak a munkásság és a szegényparasztszág volt, legalábbis eleinte. Könnyű volt a számvetés, az antanttól nem volt mit várni – annak elképzeléseit a háború alatti ígérete és szovjetellenessége határozta meg –, a forradalmi Oroszország viszont minden nép szabadságáért küzdött és Nyugat-Európában is forradalom ígérkezett. Így csakis a proletárdiktatúrától és a szovjettel való szövetségtől várhatták a szociális, sőt demokratikus követeléseik valóra váltását, az ország érdekeinek antant-imperialistáktól való megvédését. Ezért fogadta el még az értelmiség és a burzsoázia liberális része is az új hatalmat. Mindenki megérthette: a proletárdiktatúra védelméért vívott harc egyben a nemzeti lét vagy nemlét kérdése is.

Ezek a tények magyarázzák a Tanácsköztársaság vér nélküli, virágos győzelmét. Olyan országban, ahol az antidemokratikus történeti fejlődés következtében még a kispolgári demokrácia sem tudott táborra erősödni, s amelynek értelmiségi, kispolgári rétegei a századforduló előtt szinte semmi fogékonytságot nem mutattak a szociális kérdések iránt. Igaz, a háborús szenvedések fogékonyabbá tették a lelkeket a szocializmusra – az első világháború alatt lett Marx a legnagyobb példányszámban olvasott auktor – s már korábban a naturalista írókon, a Népszaván, a Huszadik századon, a Galilei körön, s főként Ady költészetén keresztül megindult a szociális eszmék beszívargása a magyar társadalomba –, de a súlyos történelmi helyzet nélkül mindez együtt sem vezetett volna a Tanácsköztársaság nagyobb ellenkezés nélküli elfogadásához. A történeti kényszerűség azonban egycsapásra felismertette a helyes utat: a nemzeti érdekek és szocializmus egybeesését.

Szinte minden értelmes embernél elég volt ez a proletárdiktatúra elfogadásához. Annál inkább, mert a szocializmusról ködös fogalmuk volt a kor nem szocialistáinak; vélték, hogy belefér, akár a pápaság is. S a Tanácsköztársaság első időben csupa olyan intézkedést tett, amelyeket a jószándékú polgárok is csak helyeselhetek. Rendet teremtett – a polgárok nyugodtan alhattak –, szociális intézkedéseket hozott;

nagyvonalú nemzeti, társadalmi és kulturális programot adott; mellőzött tudósokat katedrára ültetett (Babits Mihályt, Benedek Marcellt, Király Györgyöt nevezték ki többek között egyetemi tanárrá); művészeknek, íróknak a nyugodt munka lehetőségét biztosította. Egyszóval: rácáfolt a vörös terrorról fantáziált rémképekre. Móra írta az első hét után: „Talán soha sem volt a történelemben diktatúra, amely ilyen megalkuvástalanul kemény és mégis ilyen istenien emberséges lett volna.” Egy időre olyanok is komolyan hitték Lassalle szavát – hogy a proletariatus az a szikla, amelyen a jövő temploma felépül –, akik korábban tagadták. Érdemes a Tanácsköztársaság első napjaiból való nyilatkozatokat lapozni: a polgári forradalomtól hiába várt reményeik valótaváltását is a proletárdiktatúrától várták az írók és a művészek. A Mammon rabságából való szabadulást, a kultúra demokratizálódását, a drámának való időt, az új zenét és még annyi mást. A köszöntők, reménykedők között ott volt Móricz Zsigmond, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Bíró Lajos, Móra Ferenc, Krúdy Gyula, Bródy Sándor, Szabó Dezső, Kosztolányi és Babits Mihály; még Márai Sándor és Zilahy Lajos is. A magyarság és az emberiség jövőjében való hit, ha rövid időre is, sokukban zavartalanná válik. Móricz Zsigmond, aki korábban szinte Ady módján vívódott a szétszóródás víziójával, rettegve, hogy a magyarság kihull az idő rostáján, most ujjongva fogalmazza reményét: „Magyarország Európa áldott virágoskertje lesz.”

Művészi lehetőségek dolgában a magyar irodalom most látszott közelérkezni az igéret földjéhez. A félszázados késést már behozta, már megvolt a modern magyar vers és novella, megszületett az új regény s elérkezett a drámának való idő – épp azon a ponton volt, hogy a formalizmusból teljesen kivetkőzve, átnőjön egy nagy realizmusba, és szocialista eszmeiséggel telítődve a művészi fejlődés élvonalába kerüljön. A személyi lehetőségek megvoltak, – ritkán számlált irodalom annyi tehetséget –, a szándék sem hiányzott: megírni az új Magyarország és az új ember születését. Arcukat pirosította a tudat, hogy az „idők postásai” lehetnek, s a nagyvilág számára is fogalmazhatják újra a haza és emberiség eszméjét. A rekedt hangok, az elbukó hősök után most születhettek volna meg a magasra ívelő dallamok és győzelmes életek. Most következhetett volna a magyar nyár kidalolása.

A remények azonban csak töredékesen valósulhattak meg; a Tanácsköztársaság négy és fél hónapja harcban telt el; harcban a külső és belső ellenséggel. Tévedések, félreértések is történtek. De a forradalmak hatását az irodalomra nem lehet csak fennállásuk irodalmi termésével mérni. Hogy mennyi mindent átformálók voltak, a következő évtizedek irodalma is igazolja. A magyarság és a szocializmus első nagy találkozása megtörtént, s nincs alkotó, akit érintetlenül hagyott volna. A Nyugat nemzedék nagy íróinak – pedig már a forradalom kitörésekor kialakult egyéniségek voltak – megerősítette a társadalomkritikáját és humanizmusukat mélyebbé tette; azokat pedig, akik a forradalom idején, a „világkezdeti ragyogásban” kapták világnézetalkító élményeiket, a szocializmus felé ösztönözte. Az 1919. után jelentkező írók jobbjai már tudták, hogy a liberalizmus és a polgári demokratizmus kora lejárt, és a jövő útját – a számtalan gátló, zavaró és eltérítő tényező ellenére, híve-hitetlenkedve – szinte valamennyien a szocializmus irányába keresték.

Fegyverbe!

a grófi szérűn
sírnak senkiért

a grófi szérűn
megégettett

a grófi szérűn
öngyilkolás

a grófi szérűn
sírnak senkiért

a grófi szérűn
megégettett

a grófi szérűn
öngyilkolás

a grófi szérűn
öngyilkolás

hé nagyurak

a grófi szérűn
telcsap a láng

s a kasza egyenes

hé nagyurak
hé nagyurak

ha jön a nép
ha jön a nép
a kasza egyenes

csörömpöléssel
lecsukjuk a kaput

lecsukjuk a kaput

hé nagyurak
hé nagyurak

Éj-sivatag-tőld
a Duna mellett
ajtókat csapdos a szél
Krisztus úr püspöklilában
ékköves süveggel tején
a Duna mellett
csupa rozsdanyikorgás
pattogó zaj-zománc nyöszörgés
csend-sóhaj nyomán
Krisztus úr püspöklilában
lábán csattos ékköves topán
nincs hal s kenyér szaporítás
s nem hangzik el hegyibeszéd
Krisztus úr püspöklilában
nyújtja csókra ékköves kezét

éj-sivatag-tőld
a Duna mellett
ajtókat csapdos a szél
az ajtók mögött semmi sincs
üres nyikorgást kerget a szél
szorongást halált szorongást
halált szorongást halált
az ajtók mögött semmi sincs

csak a nyomor

s a nyomor földomlása

az ajtók mögött semmi sincs
s a semmiben is élni kell
ha már a föld-szülte élet
anyára női ölre lelt
elapadt mellért tátogat
a száj és jajong jajong

elapadt mellért tátogó szájak
a nyomor kráterei

nyomor krátere
a Duna mellett
lúgkőves városok
ragyás külnegyedek
félpuftadt zsigerein a szél
a nyikorgást kergeti meg
kitépott rozsdanyikorgást
a zárok nyelve ont

elapadt mellért tátogat
a száj és jajong jajong

hé nagyurak
hé nagyurak

a lövészárkok mélyén
félelem elhagyatottság
embertől fél az ember
az élet hátrahőköl
mert iszonytatón szortyog a vér
s az összeterezt hullák közt
repedt acélsisak
s éj-sivataq-föld

hé nagyurak
hé nagyurak
elapadt mellért tátogat
a száj és jajong jajong

ajtókat csapdos a szél
asszony-sóhaját imát

elapadt mellért tátogó szájak
a nyomor krátere
s az elapadt mellek
barlangmélyein
dadogó szó
hamu szó
dadogó ima
Szűzanya
Mária
Mária

a kasza egyenes
a kasza egyenes

s ez a kéz pattintotta
az első obszidiánt
csíholt tüzet
és most lecsukja a kaput

s nyomor krátere
a Duna mellett
lúgkőves városok
és hamu szó
hamu szó

hé nagyurak
hé nagyurak

jön a nép
jön a nép
a kasza egyenes

csörömpöléssel
lecsukjuk a kaput

lecsukjuk a kaput

tel vörösök proletárok
csillagosok katonák
nagy munka vár ma reátok
állnak még a paloták
tel vörösök proletárok
csillagosok katonák
nagy munka vár ma reátok
állnak még a paloták

tel vörösök proletárok
csillagosok katonák
nagy munka vár ma reátok
állnak még a paloták

és megnyílnak
a nyomor krátere
a nyomor krátere
a nyomor krátere

nem lesz a tőke úr mirajtunk
elvész aki a múltnak él
a szabadság honába tartunk
az igazság nekünk a cél
az igazság nekünk a cél

a szabadság
a szabadság

A SZABADSÁG
A SZABADSÁG
A SZABADSÁG
A SZABADSÁG honába tartunk

AZ IGAZSÁG
AZ IGAZSÁG
AZ IGAZSÁG
AZ IGAZSÁG nekünk a cél

Diktatúra acél-nap-virradat
szeplőtelen várofallal körülvevett
otthon-ország milliók fészke

Diktatúra nyomorgók otthon-országa
nyomorgók ágya nyomorgók ruhája
megművelt valóság legesleges

acél-nap-virradat Diktatúra
állati lét sirásója

acél-nap-virradat Diktatúra
nyomorgó életek orvoslója

acél-nap-virradat Diktatúra
vörös rongyból vörös lobogó

acél-nap-virradat Diktatúra
földönfutóknak kiosztott földek
szorongásból kitört gyárak
acél-nap-virradat Diktatúra

sündisznóbőrű Diktatúra
terrorfiúk szuronya
terrorfiúk puskacsőve
otthon-ország milliók fészke

telismertek-e emberek
a tiétek vagytok
a tiétek lett az otthon-ország
meggyalázottak és megalázottak
építetek tel hazának
építetek tel hazának

„Itt Lenin. Öszinte üdvözetem a Magyar Tanácsköztársaság proletár kormányának és főleg Kun Béla elvtársnak. Üzenetüket éppen most közöltem Oroszország kommunista (bolsevik) pártkongresszusával. Mérföldetlen a lelkesedés. A III., Kommunista Internacionálé moszkvai kongresszusának határozatait, amilyen gyorsan csak lehetséges, közölni fogjuk, úgyszintén a katonai helyzetről szóló jelentéseket. Okvetlenül szükséges az állandó drótnélküli távíróösszeköttetés Budapest és Moszkva között, Kommunista üdvözzel és kézzsorítással.

Lenin.”

KOMMUNISTA ÜDVÖZLETTEL
LENIN

KOMMUNISTA ÜDVÖZLETTEL
LENIN

ahogy felépíti mindig az ember
 házát a tűzvész után
 ha megperzselten is
 tájékosan követ hord gerendát
 és rakja a falat tetőt tűzhelyet
 építsetek fel hazának
 építsetek fel hazának
 ahogy felépíti mindig az ember
 házát az árvíz után
 ha iszapban matat is
 tájékosan követ hord gerendát
 és rakja a falat tetőt tűzhelyet
 meggyalázottak és megalázottak
 a tiétek lett az otthon-ország
 a tiétek vagyok

telismertek-e emberek

építsetek fel hazának
 ahogy felépíti mindig az ember
 házát a tűzvész után

építsetek fel hazának
 ahogy felépíti mindig az ember
 házát az árvíz után

kimondjuk
 a bankok a bányák a nagyüzemek
 nagybirtokok szocializálását!
 földreformot!
 szocialista termelőség-vezetékkel!
 csak a kis és törpebirtokok!
 szuronyt az ellenforradalmárok hasába!
 golyót a fosztogatóknak!
 golyót az üzérkedőknek!
 rangod van ne legyen rangod!
 címed van ne legyen címed!
 az egyház nem az állam!
 politikai biztosokat a frontokra!
 megyei direktóriumokat!
 megyei direktóriumokat és rendet
 rendet szocialista rendet
 mert a haza szétrongyolódik
 szétrongyolódik a Szabadság
 szétrongyolódik az Igazság
 szétrongyolódik az emberségünk
 tévelyeghetünk
 kintől szegyéntől megalázottan
 üvölthetünk
 kintől szegyéntől megalázottan
 akiket mindig szétverték
 akiket mindig megverték
 akiket mindig lefegyvereztek
 akiket mindig legyilkoltak
 akiket mindig agyonlőttek
 akiket mindig bebörtönöztek
 akik elvesztettek mindent
 minden lázadást
 minden felkelést
 a Duna mellett

fel vörösök proletárok
 fel vörösök proletárok

*rendet rendet szocialista rendet
mert a haza szétrongyolódik
szétrongyolódik az emberségünk
s csak üvölthetünk*

*fel vörösök proletárok
fel vörösök proletárok*

*csak újra üvölthetünk
csak újra üvölthetünk
a Duna mellett*

*s lúgköves városok
ragyás külnegyedek
telpuffadt zsigerein a szél
a szorongást kergeti meg
szorongást halált szorongást
halált szorongást halált
s a nyomort
s a nyomor krátereit*

*ismeritek a gyötrődés szomjúságát
szomjúság gyötrődését*

*ismeritek a háborút
ismeritek az orosz mezők havát
ismeritek a szerb hegyek tölgyeit
ismeritek a Piave hullám-sodrását
ismeritek a bajonettek izamos villanását
ismeritek a manlicherek dörrenését
ismeritek a géppuskák kattogását*

FEGYVERBE

FEGYVERBE

*mert
csak újra üvölthetünk
csak újra üvölthetünk
a Duna mellett*

FEGY-VER-BE

ismeritek a nyomor krátereit

FEGY-VER-BE

*akiket mindig szétverték
akiket mindig megverték
akiket mindig lefegyvereztek
akiket mindig legyilkoltak
akiket mindig agyonlőtték*

ismeritek a nyomor krátereit

*akiket mindig megölték
akiket mindig bebörtönöztek
akik elvesztettek mindent
minden lázadást
minden felkelést*

ismeritek a nyomor krátereit

FEGY-VER-BE

FEGY-VER-BE

*mert a haza szétrongyolódik
szétrongyolódik a Szabadság
szétrongyolódik az Igazság*

FEGY-VER-BE

FEGY-VER-BE

Egy reggel, februárban

A főhadnagy szótlanul ült kopott íróasztala mögött. Arcán nem tükröződött harag, Kollár azonban tudta: ettől a pillanattól minden másképp lesz, mint eddig volt. Félelmet nem érzett, inkább türelmetlen volt. Szerette volna, ha azonnal elkezdődik; az a legrosszabb, ha az ember nem tudja, mi vár rá. Az elmúlt napok kínzásainak emléke még elevenen élt az izmaiban – elég volt kissé elengednie magát, s a meggyötört sejtek és idegek újra vergődni kezdtek véresre zúzott testében. Fel-emelte a fejét, s megpróbálta kiolvasni a tiszt szeméből, mit tervez. A főhadnagy néhány másodpercig farkasszemet nézett vele, aztán újra felvette a körömrészelőt, s szelíden elmosolyodott.

Tíz vagy tizenöt percig bíbelődött a körmeivel. Mikor végzett, hátradőlt a széken – külön reccsent mind a négy székláb –, s ekkor Kollár hirtelen arra gondolt: mindig egy kényelmes hintaszéket szeretett volna, melybe kedve szerint elbóbiskolhat az ember. Elszomorodott, s kissé el is gyengült.

– Kaphatnék egy pohár vizet...?

A tiszt lágyan hintáztatta magát a fájdalmasan nyikorgó karosszékkal.

– Megszomjazott, Kollár?

– Igenis – mondta.

– De az előbb nem fogadta el...

Kollár mereven állt, karjait az előírásoknak megfelelően a nadrág varrásához szorította.

– Hogy van ez a dolog, Kollár? Ha kínálom, nem kell, ha nem kínálom, engedély nélkül megszólal...

Halk, majdhogynem meleg volt a hangja. Vonásai elernyedtek, ajka fáradtan lebiggyedt.

– Na, szólaljon már meg! – mondta. – Tudni szeretném, mi készítette arra, hogy elfogadja tőlem a vizet.

– Szomjas vagyok, főhadnagy úr.

– Akkor hát lépjen közelebb és töltsön.

Kollár két lépésnyire megközelítette az asztalt, karja azonban nem mozdult.

– Töltsön nyugodtan – mondta a főhadnagy.

– Igenis.

Újabb féllépést tett előre, jobb kezével megfogta a kancsó fülét, ballal pedig a pohár után nyúlt. A friss vízzel telt korsó hűvössége végighullámozott az ereiben.

– Bátran – mondta a főhadnagy.

Tele töltötte a poharat, helyére tette a korsót. A főhadnagra nézett, a tiszt azonban megint csak mosolygott.

– Igyon.

Ajkához emelte a poharat. Arcizmai ösztönös mosolyra rándultak. Érdekes, eddig még sohasem éreztem, milyen kellemes illata van a víznek, gondolta, miközben nyelve ernyedten hátrább húzódott, hogy helyet adjon a hűsítő cseppeknek. Remegő ujjai már emelték is a pohár alját, amikor hatalmas erejű robbanást érzett bal halántéka mögött.

Mikor magához tért, a főhadnagy már az asztal mögött ült, s a körmeit nézegette. Arca kifejezéstelen volt.

– Álljon fel – mondta –, s törölje meg az arcát.

Kollár bólintott, s bal karjával végigtörölte homlokát. A fekete, csomókba rándult vér hidegen csillogott a zubbony ujján.

– Még mindig szomjas? – kérdezte a főhadnagy.

– Már nem – mondta Kollár.

– Mert van még víz.

Hosszú idő óta most néztek először egymás szemébe.

– Meddig akarja ezt csinálni, Kollár? – kérdezte a tiszt.

– Mit, főhadnagy úr?

– Megmondtam magának: én kibirom...

Kollár arca kissé megrándult; a homlokán támadt sebből még mindig csordogált a vér.

– Mondjon valamit, jóember.

– Mit mondjak, főhadnagy úr?

– Például azt, kivel tartotta a kapcsolatot?

– Nem tudom, milyen kapcsolatot emleget a főhadnagy úr.

– De ha ehhez nincs kedve, nekem az is elég, ha ezen a térképen rámutat arra a helyre, ahol a fegyvereket rejtegetik.

– A magamfajta ember nem ért a térképhez, főhadnagy úr...

– Na, persze, erről mindig megfeledekzem. Egyébként, gondolom, ezt maga is őszintén sajnálja, Kollár...

– Igenis.

– Akkor majd tartok néhány különórát.

– Igenis...

– ... főhadnagy úr.

– Igenis, főhadnagy úr.

– Mára egyébként befejeztük.

Csengetett, belépett a fogolykísérő.

– Hát akkor, a mielőbbi vizontlátásra, Kollár.

Az altiszt az ajtóban állt, Kollár pontosan a szoba közepén. Ajkát beharapta, keze ökölbe szorult.

– Nem tud köszönni?

– De igen.

– Halljuk.

– Vizontlátásra...

– ... főhadnagy úr.

– Vizontlátásra, főhadnagy úr.

– Egyébként mire használja a szabadidejét, Kollár?

– Üldögélek, főhadnagy úr.

– És gondolkodik?

– Nemigen.

– Látja, ezt rosszul teszi, Kollár. Talán helyesebb lett volna egyes cellába tennünk, ott legalább nem zavarná senki...

– Nem zavar engem a fiú...

Elmosolyodott, arcán ellágyultak a ráncok. A fogolykísérő a karja után nyúlt, a főhadnagy azonban egy hirtelen mozdulattal visszaparancsolta.

– Tehát jól megvannak?

– Nagyon is főhadnagy úr...

– Ütötték?

– Nem, ma nem.

– De hisz vérzik...

– Hagyd csak, semmiség.

Végigdől a priccsen, s nézte a fiút. Az még mindig a cella közepén állt. Arca

vad volt, vékony, ideges ujjai mintha egy éppen összeroskadni készülő testbe kapaszkodtak volna. Kollár tudta: a bosszúra gondol.

– Nem tudnál te a légynek se ártani – mondta egészen nekividámodva.

– Meg tudnám ölni! – mondta a fiú vadul.

Kollár nevetett, már tápáskodott, hogy hátbaüssé, de ekkor megzörrent a cellaajtó kémlelőnyílásának fedőlemeze. Mindketten érezték: egy óriási szem mered rájuk. Visszazuhan az ágyra, s mint aki attól fél, hogy az őr fürkésző tekintetének a koponyacsont sem állhatja útját, a mennyezetre kapta a tekintetét. „Négyzet. Négyzet, melynek minden oldala egyenlő...”

Elsötétült a kémlelőnyílás.

A fiú társa mellé ült, a félbeszakadt beszélgetés játékos hangulata azonban már utolérhetetlen messzeségben volt tőlük.

– Most találja ki, mire gondolok – mondta.

– Mire gondolhatnál...?

Felült, átfogta a fiú vállát. Mintha elpattant volna benne valami, meleg szomorúság áradt szét a karjaiban.

– Nem kéne lefeküdnünk?

– Még ne. Nem szeretek aludni.

– Pedig jó.

– Az éjjel is óránként felriadtam. Hajnalban azt álmodtam: izzó puszkavesszővel vernek...

– A rugósbotot jobban kedvelik.

– Én meg azt kiabáltam: hagyják abba, mindent elmondok...!

– És?

– Mindig csak olyasmit kérdeztek, amiről semmit se tudtam mondani...

Kollár karja lecsúszott a fiú válláról. Nem néztek egymásra, most olyanok voltak, mint két idegen.

– Szerinted én miért vagyok itt? – kérdezte Kollár egy idő után.

– A vonatrobbanás miatt. Vagy nem...?

– De – mondta Kollár, s hanyatt dőlt az ágyon. – Aludjunk.

– Még nem vagyok álmos...

– Akkor is menj.

A fiú átment saját priccséhez, de nem feküdt le. Ült, mozdulatlanul. Nem értette, hogy mi történt, csak annyit tudott, hogy egyedül maradt. Eszébe jutott: álmában is ez volt a legrettenetesebb – nem volt kire gondolnia. Mint őrizetbevétele óta annyiszor, most is azt érezte: sokkal könnyebb lenne mindez, ha oka lenne, értelme. Egy köteg véletlenül talált, s könnyelműen zsebre dugott röpcédula kevés ahhoz, hogy a szenvedésekkel az erő is növekedjék az emberben.

Már közel lehetett az éjfél, amikor Kollár felriadt. Nem fordult meg, de valahogy megérezte: a fiú még mindig nem alszik. Néhány másodpercig gondolkodnia kellett, hogy eszébe jussanak az előzmények.

– Feküdj le – mondta csendesesen –, szükségünk lesz az erőre.

A fiú nem szólt, s nem is mozdult.

– Hallod?

– Hallom.

– Hát akkor?

– Nincs kedvem.

– Hát mihez lenne?

– Például beszélgetni.

– Velem?

– Valaki olyannal, aki bízik bennem.

Kollár felült a priccsen, hátát a falnak vetette. Megpróbálta kibontani a fiú arcát a sötétből.

– Zoliról már meséltem?

– Az ki volt?

- Vegyésztechnikus. A robbanóanyagok specialistája...

- És mi lett vele?

- Azt hiszem, ő még odakint van...

Meleg, puha csend ölelte körül őket. A fiú a folyosóról beszűrődő fények játékát figyelte.

- A serényi robbantásnál is ott volt? - kérdezte.

- Hát persze.

- És nem félt?

- Nem - mondta Kollár, s elmosolyodott. Olyan volt ez a pillanat, mintha lágyan emelkedni kezdett volna velük egy láthatatlan léghajó. Kollár érezte, hogy lábujjai felől lassan agya felé kúszik az álom; lehunyta a szemét, a fiú arca azonban szemhéjain is átvilágított.

- Hány éves vagy? - kérdezte.

- Tizennyolc leszek.

- Többnek hittelek.

- Miért, Zoli hány éves volt...?

- Hát, sokkal több ő se lehetett...

Még a reggelivel sem végeztek, amikor megjelent a fogolykísérő. Szélesre tártá az ajtót, de nem lépett be.

- Ma korán ébredt a főhadnagy úr - mondta Kollár, s letette a csajkát. Felállt, a tizedes azonban visszaintette:

- Nem maga.

- Hát ki? - kérdezte Kollár meglepetten.

- A fiú - mondta a tizedes.

- Mit akar a gyerekekkel a főhadnagy úr? Eddig nem ő foglalkozott vele...

- Most ő foglalkozik, - mondta a fogolykísérő, s intett, hogy mehetnek.

Végigmentek a déli épületszárny függőfolyosóján, aztán az elhanyagolt csigalépcső következett. Pontosan olyan, amilyennek gondoltam, mosolygott magában a fiú. A lépcsőfokokat is megszámlolta. Száztizenkettő. Örült, hogy stimmel - társa is ennyit mondott. Mikor a főhadnagy szobája elé értek, a tizedes megérintette a vállát:

- Megállj.

Megigazította derékszíja alatt a zubbony ráncait, néhány centiméterrel előrébb húzta a súlyos pisztolytáskát.

- Csak akkor lépsz be, ha szólok - mondta.

A fiú mosolygott, tudta, a főhadnagy úgysem engedi végigmondani a jelentkezés hivatalos szövegét.

- A gyereket, Haller - hallotta bentről.

Belépett, s mint amikor hirtelen felkapcsolja az ember egy régen látott, de jólismert szobában a villanyt, elégedetten állapította meg: minden a helyén van. Kollár elbeszéléseiből a szoba legjelentéktelenebb részleteit is ismerte. A főhadnagy sem volt idegen számára; sokszor hallotta félálomban a hangját.

- Gyere közelebb.

Két rövid lépés választotta el az íróasztaltól.

- Remélem, tudod, miért vagy itt.

- Nem - mondta a fiú.

- Világos - mondta a tiszt. - Honnan is tudnád?

Felállt, megkerülte az asztalt. A fiú kissé csalódottan nézte: erőteljesebbnek, magasabbnak vélte.

- És a röpcédulák? - kérdezte, miközben kongó léptekkel mögé került.

- Azokat találtam - mondta a fiú.

- A vonatban?

- Igen.

- És aztán?
- A táskámba tettem.
- Hogy elolvasd...
- Igen.
- De erre már nem került sor?
- Nem. Amikor leszálltam, már tartott a razzia...
- Peches ember.

- Igen - mondta a fiú, s elmosolyodott. Elégedett volt magával. A tisztt még mindig a háta mögött állt, ezért elhatározta, hogy kissé oldalra fordítja a fejét.

A rettenetes erejű pofon balról érte. Megtántorodott, s fejjel nekivágódott a sároknak álló homokos ládának, mely fölött - ezt már a belépés pillanatában felfedezte -, ez a nevetséges szöveg ékeskedett: ITT TÖLCSE ÉS ÜRICCS!

Mikor magához tért, a főhadnagy éppen reggelizett. Egy valószínűtlenül diszes ezüst kés volt a kezében - a fiú grófi ebédlőasztalokra képzelt ilyent -, s szalonnát evett szórt hagymával.

- Nos - kérdezte -, kipihented magad?

A fiú nem válaszolt. Az jutott eszébe: most egy hatalmas ugrással földre ránthatná, s ha elég ügyes lenne, néhány másodperc alatt meg is fojthatná. A zaj nem tűnt fel az öröknek, hisz hozzászokhattak az élettelenül földre zuhanó testek semmi másához sem hasonlító puffadásához. Elmosolyodott, mert ezzel párhuzamosan az is átsuhant rajt: tulajdonképpen nem is haragszik a tisztre. Kisgyerek korában egyszer rettenetes hófúvásban kellett iskolába mennie, élet-halál harc volt minden lépés, s akkor feszítette mellét hasonló érzés: jól van, csak csináld, ez a dolgod, de meglásd, kettőnk közül én bírom tovább...

Felállt, pontosan arra a helyre, ahonnan az ütés ledöntötte. A legnehezebb perccen túl volt, most már legalább nem gyötörték a kétségek: tudta, nem kell félnie önmagától.

A főhadnagy befejezte az evést, majd gondosan eltüntette az asztallapról a morzsákat.

- Hány éves vagy? - kérdezte az utolsó falattal birkózva.
- Tizenennyolc.
- Apád?
- A fronton.
- Akarsz még valamit mondani?
- Semmit.

A főhadnagy eltette a kést, bólintott.

- Akkor most Adler őrmesterrel beszélgetsz kicsit.

Felállt, gondosan fejére illesztette csákóját, s távozott. Néhány másodperc múlva megjelent egy alacsony, rosszfogú őrmester. Leült a főhadnagy székére s rágyújtott.

- Mit követtél el? - kérdezte.
- Semmit.

- Ahhoz képest elég fiatal vagy - mondta. Fintorgott, aztán hirtelen elhatározással felállt.

- Hát akkor kezdjük.

A fiú elé lépett s minden előzmény nélkül ököllel az arcába sújtott. Az megtántorodott, de még a második ütés is elérte, mielőtt összeesett. Az őrmester ekkor többször gyomron rúgta, majd megragadta a mellén a ruhát és a homokos ládának lökte. A fiú felnyitotta a szemét. Édesnek érezte a vért.

- Állj fel - mondta az őrmester.
- Csak a fejével intett: nem tudok.
- Akkor segíték.

Lehajolt, marokra fogta gallérját. A fiú törzse függőleges helyzetbe került, lábai lassan alácsúsztak.

- Így - mondta az őrmester elégedetten. - És most nézz oda! - Az íróasztal mögötti falra mutatott, melyen a térkép függött.

A fiú engedelmeskedett, de ehhez meg kellett kissé emelnie a fejét. Ebben a pillanatban az őrmester újra ütött.

A fehér fal apró darabokra fröccsent.

Az őrmester visszaült az asztal mögé, újabb cigarettára gyújtott. Később kinyitotta az ablakot – nyugtalanította a hirtelentámadt némaság. Mikor végre mozgolódni kezdett a fiú, bekiáltotta a tizedest.

- Mára elég volt.
- Reggel? – kérdezte a tizedes.
- Mint ma.
- Tehát hétkor.
- Pontosan.

Viszonylag jól aludt, az ébredés mégis rettenetes volt: közvetlenül felriadása előtt azt álmodta, hogy Kollár rábízta minden titkát. Felült, s ekkor meglátta, hogy társa őt figyel.

- Mit bámul? – kérdezte.
- Szépen kicsináltak – mondta Kollár, s mellé ült.
- Ki – mondta a fiú.

A világító udvarra néző ablak már szürkült.

– Azért szeretném látni, hogy ébredne a főhadnagy úr összetört pofával – mondta Kollár.

A fiú arca felragyogott.

- Szerintem nyüzsitene, mint a herélt kutya...

Olyan jóízűen nevettek, hogy a szomszéd cellából rájuk zörögtek.

Jókedvük elpattant.

A folyosón léptek közeledtek.

- Jönnek? – kérdezte a fiú.
- A 107-ből visznek valakit...

Szorosan egymás mellett ülve várták, hogy rájuk kerüljön a sor. Amikor végre szélesre tárult az ajtó, Kollár gépiesen felugrott, a tizedes azonban ráfordult:

- Maga még dögölhet!

Függőfolyosó a déli szárnyon, csigalépcső, ruhaigazítás az ajtó előtt. Mintha újra vetítenének egy jól ismert filmet. A főhadnagy félbeszakítja a jelentést, a foga-goly belép, minden olyan, mint volt, gondolja, s rögtön utána azt kérdezi magától: vajon mit jelenthetnek a térképre rajzolt kusza jelek?

A hang távoli, s egyáltalán nem félelmetes.

- Akarsz valamit mondani?
- Nem, semmit.
- Lépj közelebb.

Két rövid lépés, áporodott hagymaszag.

- Mi a véleményed Adlerről?
- Adler...?

(Volt az osztályban egy srác, de annak Adler volt a neve. Az utolsó padban ült, szívbjajos volt, s mindenki szerette. Egy nyalókáért akármikor epilepsziás rohamot kapott...)

– Az őrmester egyébként elégedett veled. Azt mondta, tisztelettudó fiatalembernek ismert meg. Kedvét leli benned. Figyelsz...?

(Öreg szék lehet, mind a négy lába külön nyikkan. A padló is rossz.)

- Kérdeztelek...!

(A bilincset elfelejtették levenni. Legalább jobbról ütne, mert így egészen biztos, hogy beszakítja fejemet a homokos láda...)

A főhadnagy az asztal mögött ült, az őrmester a falnak támaszkodva várt. A mocnásra mindketten felé fordították a fejüket.

- Állj fel – mondta a főhadnagy.

A fiú szó nélkül engedelmeskedett; amilyen hirtelen jött az ájulás, olyan átmenet-nélküli volt erejének és egyensúlyérzetének visszatérése is. Felállt, de a vért nem törölte le az arcáról. Az őrmester karja megrándult, a tiszt azonban leintette:

– Mára elég lesz.

Szélesre tárta az ajtót, kiáltott a tizedesnek.

Csigalépcső, függőfolyosó, matatás a kulcsosomóval.

Kollár a cella közepén állt, mintha egész idő alatt mozdulatlanul várta volna.

– Mi volt? – kérdezte, mikor végre újra ketten maradtak.

– A szokásos.

– A főhadnagy?

– Azt hiszem, bár később már az őrmester is ott volt.

Fájdalmat nem érzett, egyszerűen fáradt volt. Kollár az ágyhoz kíserte, s aztán visszaállt az ajtó elé. A fiú lehunytt szemmel feküdt. Üresnek érezte magát, mintha még az emlékei is elhagyták volna. Később, amikor kissé már megpihent, meglepet-ten látta: Kollár még mindig az ajtó előtt áll és vár.

– Nem jöttek? – kérdezte halkan.

– Nem – mondta Kollár –, nem tudom, mit akarnak velem...

Éjfél lehetett, legfeljebb hajnali egy óra. Átmenet nélkül ébredt, mintha valaki a fülébe kiáltott volna. Felült, fejét a nedves téglafalnak támasztotta, s újra végig gondolta, mindazt, ami az ébredés pillanatában átsuhant rajta.

A gyereket miatta verik.

Elárulta magát.

Nemcsak a mondatokra, de a szavak ízére is emlékezett.

„... mire használja a szabadidejét, Kollár?

– Üldögelek, főhadnagy úr.

– És gondolkodik?

– Nemigen.

– Talán helyesebb lett volna egyes cellába tennünk...

– Nem zavar engem a fiú, dehogy is zavar...

– Tehát jól megvannak?

– Nagyon is...”

Most már minden egyszerű volt, áttekinthető. Oldalra nézett: társa mozdulatlanul aludt. Fel akart kelni, valami furcsa szédület azonban visszarántotta. Halán-téka dobolt, karjaiban megfeszültek az erek. Le kellett hunynia a szemét.

Később, röviddel azután, hogy a régi őrség elvonult, s felállt az új, elhatározta, hogy felkel, bármi áron. A bakancsot is felhúzta, mint aki útra készül. Néhányszor elment az ajtóig, de aztán hirtelen visszaült: a fiú megmozdult, s nyögve a fal felé fordult. Most őt nézte. Molyrágta pokrócok között fehér márványarc. Óvatosan, sí-poló tüdejét is visszafogta, leste: él-e? Él. A cella hirtelen megfehéredett, aztán zöld-re váltottak a falak. Odakint mintha meleg eső esett volna: elandalodott.

Egy félóra telhetett el.

– Ébredj fel – mondta halkan –, beszélünk kell...

– Ne! – mondta a fiú, s összerándult. – Én semmiről se tehetek...

A simogató kéz elernyedtt.

Megint a főhadnagy, gondolta Kollár, s megpróbálta elűzni magából a tiszt szelíden mosolygó képét. Az ajtóhoz ugrott, öklével verni kezdte.

– Vallomást akarok tenni! Őrség! Vallomást teszek...!

Barna szédület, ispilángot táncoló falak. Mintha két énje lenne, akik állandóan figyelik, kergetik egymást. Jól van, csak verd; hallgass, te örült, másokat is bajba keversz...

Válta megrándult, tüdeje – mint a meglőtt madarak szárnya –, levegő után

kapott. Érezte: a rosszullét magával ragadja; legyöngült teste semmit sem tud tenni az ájulás ellen.

Sárga, kék, szürke, fehér. Körök, ívek. Halk pattanások a dobhártya mögött. Egy hajtincs, villanó fogak. Nagy barna szem, meleg kéz a homlokon.

- Jól van?
- Most már igen.
- Láza van...
- Elmúlik...
- El.

A folyosón léptek közeledtek.

- Az ő?
- Már elment - mondta a fiú. - A kanyarnál lehet...
- Reggel én megyek a főhadnagyhoz...
- Jó.

- Ő volt az erősebb. Megmondom neki...

Lehunyta a szemét. Öreg ember volt, aki még nem is élt.

- Magát holnap kiengedik - mondta a fiú, s a hangja megcsuklott.
- Innen?
- A főhadnagy azt mondta, megvan a tettes...
- A tettes? - kérdezte Kollár -. Hogy lehetne meg a tettes...?
- Ő legalábbis azt hiszi.
- Értem.
- Maga pedig hallgat.
- Hallgatok.
- Bármilyen történik is.
- Bármilyen...

Megvárta, míg az ő éppen az ő cellájuk elé ér, s akkor halkan azt mondta: Azonnal vezessen a főhadnagyhoz. Vallani akarok.

- Most? - kérdezte az ő.
- Most. Vezessen, parancs van rá...

Hátat fordított az őrnék, fejét a kémlelőnyílásnak támasztotta. Beharapott szájjal figyelte, hogy távolodnak a bizonytalan léptek. Később, mikor már a főhadnagy előtt állt, megint eszébe jutott az ő meglepett tétovasága, s elmosolyodott. Úgy érezte magát, mint sráckorában, amikor hajnalonként, tanítás előtt, megfürdött a fénnel letakart folyóban.

A tiszt kigombolt zubbonyban ült, s merően nézte.

- Nos?
- A Göring utcai gyújtogató mennyit kaphat...?
- A főhadnagy szeme összerándult.
- És a serényi robbantó...?

Reccsent a szék. A főhadnagy felugrott, s átnyúlt az asztal felett. A varrások mentén pattogni kezdett a naftalin szagú rabruha.

- Te voltál?!
- De a röpcédulákat nem én csináltam.
- Azokat úgy találtad...?
- Igen.
- A vonaton?
- Nem szoktam hazudni.

A tiszt elengedte a marokra fogott zubbonyt.

- Jól van - mondta, - elhiszem...

A csend, mint egy nagy, színes luftballon betöltötte a szobát. Percekig nézték egymást. Később a főhadnagy lassú mozdulattal hátra tolta székét, s miközben megkerülte az asztalt, kinézett az ablakon.

Reggel volt, február. A kémények füstje felhővé dagadt, s elszakította a földtől a város fölé nyúló tornyokat.

Ángyás István triptichonja

1.

A délelőtti határ mozdulatlan. A forró levegő megállt, madár se röppen, levél se rezdül. Fülledt csönd.

Keményen áll talpán a búza. Hatalmas táblája rézszerű fényben hevül; a vége megbillen, a domb gerincén fölnyúlik a türkiz égre. Az árokparton hosszú sávban lángol a pipacs.

Az akácligetben aratók tanyáznak. A hosszú törzsű fák alatt az árnyékban ülnek. Reggel óta ülnek a férfiak és az asszonyok. A férfiak levették a kalapjukat, maguk mellé tették a földre. Gondterheltek, homlokuk sápadt a földszínű arcuk fölött. Néha mozdulnak, gyorsan futó hangyákat söpörnek le a térdükről. Az asszonyok megoldották a fejkendőjüket, ölbeettett kezekkel ülnek. Egyszer-egyszer emelik a fejüket, az utat kémlelik, vagy a férfiak arcát fürkészik. De a férfiak hallgatnak. Reggel óta nem beszélnek, csak várakoznak.

A csoport közepén szoptató fiatalasszony. A fának dölve ül a földön, a réklíje kigombolva, kékeres, sovány mellét parányit megemelinti a gyerekeknek.

Ángyás István nézi az asszonyt. Amikor az visszanéz rá, elkapja róla a tekintetét. Föláll, kiköpi szájából a száraz fűszálat. Többen fölemelik a fejüket, nézik a fiatal férfit.

Ángyás István odalép a kaszás fához. A kinyúló száraz ágon sorakoznak a kaszák. Ángyás István sorra nézi valamennyit, aztán leveszi az egyiket. Fogja, nézi, emelgeti, végül a nyelére állítja. Végighúzza a kezét a kasza pengéjén, a szeme sarkából a többieket nézi. Így áll egy ideig, majd visszateszi a kaszát az ágra. A kasza megpendül, ahogy hozzáütődik a másikhoz.

Ángyás István új fűszálat tép, a fogai közé harapja, és föllép az akácos mögötti partra. Hosszan nézi az utat, az elszürkült kalapot a szemére húzza. Az utat nézi, a messzeséget, ahol a földút kikanyarodik a falu felől.

– Jönnék – mondja.

Az aratók megmozdulnak. A szoptató asszony visszabillenti a mellét, a többiek megkötik a fejkendőket, a férfiak fölteszik a kalapot. Mindnyájan fölállnak.

– János – szól az egyik asszony sirósan.

– Mit akarsz?

– János... ne ám...

A megszólított férfi legyint, föllép ő is a partra Ángyás István mellé.

A messzeségben mozgás támad, por száll föl az úton. A falu felől száll a por, hosszú csíkban nyúlik el a határban. Közeledik.

– A hintó.

– Az. A hintó.

Valamennyien állnak már, és nézik a hintót. A laposop eltűnik, mintha a föld nyelte volna el, de aztán fölbukkan a kukoricás szélében. Csillognak a lovak, kapkodják a lábukat, verik a port. A hintó gyorsan közeledik.

– Nem az intéző.

– Nem hát.

– Hát akkor kicsoda?

– Az uraság.

Hallani a szerszámcsőrgést, a kerekek kelepelését. A kocsis visszafogja a lovakat, az utolsó métereket már lépésben teszik meg.

A búzatábla és az akácos között a dülőúton megáll a hintó.

Az aratók megmozdulnak, lépnek egyet, összébb szorul a csoport.

– Aggyonisten! – mondja az uraság.

Farral lép le a hintóról. Kifakult vászonruhát visel, sárga félcipője csaknem belefolyik a por, ahogy az útra lép.

Nézik az uraságot. A két fekete kanca kapkodja a lábát, nagyokat vágna, a paták tompán csattannak a porban. Légyraj lepi őket, remeg a bőrük, zizeg a farkuk, ahogy csapkodnak.

Az uraság odaáll az aratók elé az út közepére, a kerékvágások közti gyöpre. Farzsebéből bőrtárcát vesz elő, hosszan nyomkodja a hüvelyes cigarettát. Rágyújt, szív néhányat, forgatja a cigarettát, nézi a paraszát. Nem néz az aratókra akkor sem, amikor beszél.

– Na, emberek, hát nem aratnak?

– Nem – mondja Ángyás István.

– Magát hogy hívják?

– Ángyás Istvánnak.

Az uraság megint szívja a cigarettát.

– Szóval, nem aratnak. Akkor jó.

Az uraság egy ideig vár, aztán hirtelen mozdulattal nagy ívben dobja el a cigarettát, bele a búzába.

Odalép a hintóhoz, a hátsó ülés alól bádogkannát emel ki, lecsavarja a fejét, a tábla széléhez megy vele. A kannát rálöttyinti a búzára. Erős petróleumszag csap föl. Az uraság öntözi, fröcsköli a petróleumot szanaszét a búzában. Aztán az üres kannát földobja a hintóra. Az edény nagyot csörömpöl, a lovak megriadnak, fölkapják a fejüket.

– Hőöö... – kiált a kocsis, és a kezébe kapja a gyeplőt.

Az uraság visszamegy a búzához, gyufát vesz elő, fölgyújtja a sarkában a táblát. Alig látható láng csap föl, föllobban a tábla eleje. Nagy darabon ég a búza.

Az aratók nézik. Mozdulatlanok, merevek. Hol az uraságot, hol az égő búzát nézik.

Ángyás István kilép a dermedt sorból.

– A betyár istenit az anyjának! Hát mit néznek maguk?

Átugrik az úton, beleveti magát a búzába. Csapkodja a karjával, rúgja a lábával az égő búzát. Rátérdel, a kalapjával is csapkodja, aztán ráveti magát, ráfekszik, hengerzőzik benne.

Többen is mozdulnak. Kabátért, tarisznáért, villáért, vizeskannáért ugranak. Beleszaladnak a búzába, amely már nagy darabon ég, sistereg.

A lovak újra fölkapják a fejüket, az egyik nyérit. A hőség nagy hullámban csapott ki a búzából, perzseli a lovakat. A kocsis küszködik a gyeplővel, amíg az uraság fölül a hintóra.

– Gyerünk innen!

A toporzékoló lovak nagyot rántanak a hintón, vad vágásban menekülnek. Izzó por csap föl a nyomukban a dülőúton.

Az aratók gázolják, tapossák, ütik-verik a búzát. Ki mivel éri, azzal üti. Oltják, de nem győzik. Az asszonyok is mind benne vannak, fejkendővel, köténnyel csapkodják, fojtják a lángokat. A hajuk kibomlik, azt is óvják, mentik. A férfiak rávetik magukat, testükkel nyomják a tüzet. Hemperegnek, forgolódnak, karok, lábak kalimpálnak a lángokban. Tépik, szaggatják a búzát, hogy útját állják a pusztulásnak. Köhögnek, nyögnek a füstben.

Ingebbe, szoknyaikba, nadrágokba, hajba és kalapokba is belekap a láng, egymást is ütök, csapkodják. Véres, sebes kezekkel egymást is oltják.

A riadt mezőn lihegve, fújtatva gyürköznek az égő gabonával; vad lármájuk fölveri a határt, jajveszékkelnek, sírnak, imádkoznak és káromkodnak...

Nem tudom, meddig leszünk még együtt, fiúk, de ne vegyétek rossz néven, ha néha félre megyek. Én Szolnok óta véreset köpök. Azóta köhögök veszettül, s ha rámjön, hát félre megyek. Vízet is mindig magam iszom, ügyelek, hogy legyen mindig elegendő vizem. Ne vegyétek zokon, de én kulacsot senkinek sem adok, de más-tól sem kérek. A közös poharazást is elkerülöm. Megérthetik, hogy ezt az én állapotom követeli így. A régi alakulataimban a bajtársak ezt már tudták, hozzá is szoktak. Azért mondom el nektek is, hogy ne értsetek félre. Nem tudom, meddig leszünk még így együtt, alighanem nehéz napok elé nézünk, de tudjátok meg ti is a bajomat, nem akarom én azt takargatni, mert annál rosszabb nincsen, mint amikor a nyomorúságot kell egymás előtt rejtegetni. Aztán sokat mosok; ha van egy szabad kis félórám, mindjárt nekiállok mosni. Nálam nagyon fogy a zsebkendő, ötöt-hatot is tartok magamnál egyszerre. Zárt helyen, laktanyában vagy vagonban nem köpködhet az ember. Jobban is szeretek én olyan szolgálatot, ami kint van a szabadban, vagy a lovak körül az istállóban. Én már az elején mindjárt a lovakhoz kerültem, tüzérlovakhoz. Jó is lett volna velük maradni végig, dehát a sors másként hozta.

Most itt dekkolunk harmadik napja a vasúti töltés oldalában, ez rendben is van, csak ez a nagy csöndesség ne lenne. Várjuk ebben az augusztusi nagy hőségben azt a szerelvényt, ami majd elvisz valahova bennünket. Ez a lovasfutár reggel nem tetszett nekem. Habosra veri azt a lovat, el sem jön idáig, messziről kiabálja ide, hogy a legközelebbi szerelvény lelassít, kapaszkodjunk föl rá, aztán nyomban rántja is a lovat, fordul vissza a városnak.

Na, egyetek ezt a barackot! Az előbb, hogy fönt jártam a vasúti őrháznál, egy menyecske nyomta a kezembe ezt a kosár barackot. Én már ettem belőle odafönt a kútnál. Jó barack, finom, édes leve van. Tiszta is, az asszonyka nyakon öntötte egy vödör vízzel. Mifelénk az aprószemű rózsabarack terem; ilyen húsosat, nagyszeműt én még nem is ettem. Na, egyetek!

Szóval, én mindjárt a lovakhoz kerültem, tüzéralakulathoz. Március végén jelentkeztem önként a városban. Az iskolaudvaron volt a sorozás, két sorozótiszt meg egy civil ült az íróasztalnál. Jól van, fiam, mondta a civil; hát ezeket az égési sebeket hol szerezted az arcodra meg a kezedre? Az aratósztrájkban, mondom neki. Aratósztrájkban? – kérdezi. Ott hát, ne legyen Ángyás István a nevem, ha nem ott szerezttem. Furcsa egy aratósztrájk volt az, mivelhogy az uraság meggyújtotta a búzát. Bevettek engem ottan, mindjárt be is öltöztem; jobbára vasutas gyerekek közé kerültem, de a kéthetes kiképzés után áttettek a lovakhoz. Hamarosan jött aztán a bevagonírozás. Hajnalban a reggelit még ott ettük meg az állomáson, a vacsorát már Szolnokon osztották a románok meg a fehérek. Olyan tűzbe kerültünk, hogy azt se tudtuk, merre kapkodjuk a fejünket. Forró vacsora volt, elhihetitek. Hát engem ott aztán mellbevágtak csunyán. A jobb vállam alá kaptam a golyót, megsértette a tüdőt. A kötőzöhelyen elláttak hirtelen, aztán vittek hátra. Nem hallottam én aztán puska-lövést sokáig, mert annak az egynek a golyója ott Szolnoknál nagyon megült bennem. Na, testvér, mondta az orvostiszt az ambulancián, te most egy ideig elhordod ezt az átkozott golyót. Megoperálnalak én téged, ha lenne rá idő. De megjött a kiűritési parancs.

Hát bennem is maradt. Kezeltek engem szépen, nem mondom. Begyógyult a sebem hamarosan, mindenki azt mondta rá, az orvosok is, a kis nővérek is: jaj, de szép! Szép hát, mondom, szép ez; csak az ólom ne lenne benne, akkor még szebb lenne. Mikor aztán újra talpon voltam, azt mondta nekem egy másik orvostiszt: Nézze, Ángyás elvtárs, most nagyon szorosan vagyunk. Ez a golyó nem sürget annyira bennünket, hogy ilyen keserves helyzetben operáljuk magát. Komoly, nagy műtét kell ehhez. Elhordja maga ezt egy ideig, vészesnek nem vészes a dolog, majd kérünk magának könnyű beosztást, valahol hátul. Aztán ha végeztünk, egy kicsit lábhoz tehetjük a fegyvert, a proletárállam bármelyik kórházában fölnyitják a sebet. De jobban szeretném, mondta, ha majd énhozzám jönne vele. Szép nyugodtan vala-

melyik pompás sebészetten kipiszkálom én magából azt a golyót, ne féljen. Haza is viheti, megmutathatja majd az unokájának: nézd, gyerkőc, ezt az emléket őrzöm én tizenkilencből, Szolnok alatt kaptam. Vállalja? – kérdezte. Vállalom, mondtam neki. Főlrta a nevét, a csapatkórház számát, de még a budai lakáscímét is. Ma is itt őrzöm a címét a zsebemben. Ha lábhoz tesszük egy kicsit a fegyvert, mindjárt fölkeresem, hadd piszkálja ki belőlem a szolnoki emléket.

Fájni nem fáj ez nekem; olykor, nem mondom, húzódik, nyilallik egyet-egyet. Úgy látszik, fészkelődik, keresi a jobb fekvést, az istenit az anyjának.

Hát így maradt bennem a szolnoki golyó; mármost igen megszoktuk egymást, elmaradhatatlan társak lettünk, jóban, rosszban. Majd egyszer talán tényleg odate-szem magam elé az asztalra: na, koma, akarsz-e még velem maradni, kérdezem tőle, s ha ő még mindig ragaszkodik hozzám, nem bánom, beleteszem egy helyes kis flaskába, megőrzöm az almáriumon, hadd lássa meg az unokám. Talán a gyerkőc se dobja ki, elmondja: ezt a golyót a proletárállamra lőtték, de öregapám vállában megakadt.

Kaptam én aztán csakugyan dokumentot, fölmentettek a frontszolgálat alól, Pestre kerültem helyőrségi szolgálatra. Voltam én ott több helyen, hidőrségen, telefonközpontban, utóbb a Forradalmi Kormányzótanácsban kapuőrségben szolgáltam. Ismertek engem mindenütt, szerettek is. Egyszer Landler Jenő megy ki a kapun, megáll előttem, azt kérdi tőlem: Na, hogy viselkedik a vállában a golyója, Ángyán elvtárs? Gondolhatjátok, leesett az én állam ottan. Hát ezt meg honnan tudja Landler Jenő, hogy nekem golyó van a vállamban? A tisztek meg a civil elvtársak ravasz-kásan nevettek körülöttünk. Na, mondom, tudom én már, honnan fúj a szél. Köszönöm, csak megvan, mondom Landler Jenőnek. Én vagyok munícióval a legjobban ellátva az egész vöröshadseregben. Na, miért? – kérdezi mosolyogva. Mert nekem egy golyóval mindig több van, mint másnak. Nagyot nevettek erre mindnyájan. Még akkor is nevettek, amikor odakint beültek az autómobilokba.

Hivatnak engem mindjárt másnap a komisszár szobájába. Lejelentkezem annak rendje és módja szerint, s a komisszár átnyújt nekem két cédulát: Landler Jenő elvtárs küldi nekem ma estére ezt a két színházjegyet, a parancsnok meg holnap reggelig eltávozást engedélyez hozzá. Na, mondom, rendben van, köszönöm is szépen, el is megyek, mivel én még színházban sose voltam. Csak hát minek nekem kettő? Azért hogy szerezzem hozzá valakit, mondja a komisszár, és kacsint egyet hozzá.

Így fordultam én meg a színházban is; persze a másik jegyhez fehérlépet nem tudtam fölhasználni olyan gyorsan, odaadtam hát egy inasgyereknek, akit ismertem, az utcában hordta a dögnehéz ládát, vízvezetékszerelő volt a fiú. Kettesben néztük meg akkor a színházat.

A színház után éjszaka már riadóra értem be a körletembe. Önként jelentkeztem az északi frontra. Tüzéralakulathoz, lovakhoz kértem magam megint. Indultunk is másnap hajnalban, meg se álltunk Miskolcig. Tudtam én, hogy Landler Jenő itt a parancsnok, de már többé nem találkoztam vele. Pedig nagyon szerettem volna megköszönni neki a színházjegyeket. Később hallottam meg, hogy Landler Jenő azt is meghagyta akkor, vitessenek engem hamarosan kórházba és operáljanak meg. De én ezt már nem vártam meg: ott voltam Ipolyságon, Léván, Érsekújváron, majd a kassai csatában. Arra is hullott ám az istenáldása, de úgy látszik, engem már kerültek a golyók. Hogy ez az egy úgy belémfészkelte, elijesztette a többi. Na, mondom, pajtás, te megéred a pénzedet! Maradj csak velem, ijeszd el körülöttem a komáidat, szolgálj meg a helyedet. Én is megcsokolgálom majd neked, ha kipiszkáltatlak. Olyan sorod lesz az almáriumon, amilyen még bennem se volt!

Kassán tanyáztunk egy ideig, mentünk volna föl éppen Eperjesnek, Bártfának, de csak jött a kiürítés; vagonba szálltunk, vissza egyenesen Pestre. Mára is azt mondom, fiúk, ha onnan akkor ki nem jövünk, minket ki nem ver még Klémanszó sem, az antant-istenit az édesanyjának! Dehát kijöttünk, mert ki kellett jönni. Most meg itt ülünk a töltés aljában, és ma sem tudok mást mondani, mint hogy itt ülünk, mert itt kell ülnünk.

Mikor Kassáról jöttünk vissza, végig énekeltünk a nyitott szerelvényen. Hej, de szépen fűjtuk egész úton! Ma is a fülemben van egy dal, hiszen ti is ismerhetitek:

Fakó lovam, a Murza,
Lajta vizét meguszta;
Bécs alját ha nyargalja,
Császár azt megsiratja . . .

3.

A négyzet alakú majorudvar közepén állt a kopott, barna íróasztal. Egyenruhás írnok ült előtte, vértelen, fonnyadt arcú, koravén diák; két könyökét az íróasztalra támasztotta, buzgón írta, amit az asztal mellett álló tiszt diktált neki. Az asztal körül még három tiszt és két civil állt. A civilek hajnalban érkeztek, ők rendelték el a gyors kihallgatást. A tisztek intettek, neveket kiabáltak, motoztak. A kihallgatást egy fiatal százados vezette.

A szemközi istállóból és a major végében álló csúrból elővezették a foglyokat, és a nagy eperfák alatt sorakoztatták föl őket vonalban.

– Jobbra át! – vezényelt egy főhadnagy.

Egyenként léptek az asztal elé, ahogy a nevüket kiáltották. Jól lehetett minden szót hallani a magas épületekkel körülvárt udvarban.

Ángyás István sorra nézte az arcokat, hallgatta a neveket, de ismerős egy sem akadt. A magtár falánál álló négy ember arcát nem láthatta, a nevüket sem kiáltották. Ezeket külön kezelték, hajnal óta álltak szorosan szemben a fallal; a két civil hallgatta ki őket. Ángyás István a csúrból látta, hogyan vezették elő, hogyan állították falhoz őket a hajnali szürkületben.

– Bodorkás Mihály! – kiáltott most a főhadnagy. – Szedje a lábát! Mozgás, mozgás!

A szőlített az íróasztal elé állt.

– Hogyan került a vöröshadseregbe?

– Vittek. Engemet vittek. Be kellett vonulnom.

Az egyik civil legyintett. A tiszt diktált valamit halkán az írnoknak.

– Tovább!

– Nem hallotta? Tovább! Álljon vissza a helyére!

– Józsa Ferenc! Mozgás!

– Maga miért van itt?

– Vöröskatona voltam.

– Hogyan került a vörösökhöz?

– A behívó rendeletre vonultam be. Azt mondták, aki nem vonul be, az katonaszökevény.

– Maga kommunista? – kérdezte a civil.

– Nem.

– Tovább!

– Beke Péter! Lépjen ide!

– Miért van itt?

– Én is behívóparancsra mentem. Józsa Ferencce! együtt.

A civilek türelmetlenül intettek.

– Tovább!

– Gazdag János!

– Maga vöröskatona?

– Nem, én tévedésből kerültem ide.

– Nem is volt katona?

– Az olasz fronton voltam. Az élelmezésnél. A zubbonyom miatt vagyok itt.

– Mi az, hogy a zubbonya miatt?

– Hazavittem, megtalálták nálam.

– Rakjon ki ide mindent a zsebeiből! – mondta a civil.

A fogoly zsebkendőt, fésűt tett az asztalra.

– Megmotozni!

Két tiszt megmotozta, de nem találtak nála semmit. A civil elébe lépett, közelről nézett az arcába.

– Fogja a holmiját, és menjen a helyére!

– Tovább!

– Rudmiczai János!

Egymás után szőlitotta a főhadnagy az embereket. A százados kérdezett, aztán mindegyiknél rövid szöveget diktált. Az egyik civil, a mozgékonyabb, néha beleszólt, hosszan vizsgálta az arcokat. Látni lehetett, hogy ezek keresnek valakit.

Ángyás István egyik lábáról a másikra állt. Fáradt volt, a csoport egész éjszaka állt a csűrben. Nem tudta, valójában kik a fogolytársai, beszélni nem volt szabad a csűrben sem. Ha beszélt valaki, az örök azonnal fölállították a csoportot; az éjszakát is beszélgetés miatt töltötték állva. Ki tudja, hogyan lettek vöröskatonák, voltak-e a fronton vagy sem. Azt vallják, vitték őket, parancsra vonultak be. Ángyás István egyikről-másikról tudta, például erről a Rudmiczairól meg a zubbonyos Gazdag Jánosról, hogy csúnyán megverték őket.

A katonák és a civilek sürgették, siettették a kihallgatást.

– Ángyás István! Mozogjon, nem sétatér ez itt!

– Maga uradalmi cseléd?

– Az vagyok.

– Miért van itt?

– Vöröskatona voltam.

– Hogyan került a vörösökhöz?

– Önként vonultam be.

A tisztek, a civilek fölkapták a fejüket, az írnok kezében megállt a toll.

– Maga önkéntes volt? – kérdezte az egyik civil, és elébe lépett.

– Igen.

– Vegyen ki mindent a zsebéből, rakja ide az asztalra!

Ángyás István néhány zsebkendőt, egy nagyobb papírszeletet, két cédulát tett az asztalra.

– Megmotozni! – mondta a százados.

Ángyás Istvánt is ketten motozták, de nem találtak nála semmit.

– Ki ez az orvos, akinek a címe áll itt a papíron?

– Katonaorvos.

– Kommunista?

– Nem tudom.

– Hát akkor honnan ismeri?

– Kezelt engemet.

– A fronton?

– A fronton.

– Kitüntetése volt?

Ángyás István szó nélkül kigömbölte a zubbonyát, félrehúzta, hogy látható legyen a sebe a jobb válla alatt.

A civil újra elébe lépett. Közelről nézte a sebet.

– Rossz helyre kapta ezt a kitüntetést. Nem?

Ángyás István nem szólt, továbbra is a sebet mutatta.

– Mondom, rossz helyre kaptad te ezt! Bal oldalra jár az ilyesmi és valamivel lejjebb! – mondta a civil, és ellépett Ángyás István elöl.

– Gombolkozzon be! – mondta a főhadnagy.

– Maga odaáll a magtár falához! Szorosan elébe, és hátul összekulcsolja a kezét. Nem áll túl közel a másikhöz. Három méterre tőle. Értem? Három méterre. Semmi csevegés, mert abból baj lesz.

– Várjon csak! – szólt újra a civil. – Miféle jegyek ezek?

- Színházjegyek.
- Azt látom. Mit keresett a színházban?
- Megnéztem az előadást.
- A páholyból, mi?
- Nem. A zsöllye bal tizenhetedik sorából. Rajta van a jegyen.
- Ne magyarázz itt nekem! Ki volt a másik?
- Egy inas.
- Miféle inas?
- Vizvezetékyszerelő inas.

A civil türelmetlen mozdulatot tett. Odaállt megint Ángyás István elé, közelről nézte az arcát.

- Hogy te milyen jól válaszolsz mindenre! Na, állj csak oda a fal mellé!

Ángyás István a fal mellé lépett. Megállt három méterre a szélső embertől, a szeme sarkából, ránézett. Ő is visszanézett. Nem ismerték egymást.

A kihallgatás tovább folyt, neveket kiabáltak, sürgető, noszogató parancsokat osztogattak. A kihallgatottak továbbra is mind azt vallották, hogy vitték őket. Valamennyien visszaálltak a helyükre az eperfák alá.

Amikor végeztek, a főhadnagy a sor elé állt.

- Fölolvasom a határozatot. A fent említett napon előállított nevezetteket a bépé kilencvennyolcadik paragrafusának alkalmazásával a bépédété száznegyvenhatodik paragrafusa második pontja értelmében szabadlábra helyezem. Indoklás: a szabadlábra helyezés elrendelendő volt, mert az illetők ellen sem szóbeli, sem írásbeli feljelentés itt nem fekszik el, s bűncselekmények elkövetésével nem gyanúsíthatók. Ezen határozat érdekelték előtt kihirdettetett.

A tiszt most névsort olvasott föl, majd emelt hangon kiáltotta: menjenek innen a fenébe! A csűrben rendet kell teremteni, és északi irányban sürgősen el kell hagyni a majort. Csoportban nem maradhatnak, vonatra nem szállhatnak, mindenki a leg-rövidebb úton hazatér, és dologra jelentkezik a munkahelyén.

Az emberek elvonultak, gyorsan elhalt a futó lábak zaja.

A tisztek és civilek álltak egy ideig az asztal körül, beszélgettek, cigarettáztak, időnként hangosan nevettek. Ángyás István a szeme sarkából látta, hogy a százados diktál valamit az írónak, közben ide-idenéz rájuk.

- Decsi őrmester! - kiáltotta a százados, amikor végzett a diktálással.
- Parancs!

Az istállóból futólépésben jött a nagydarab őrmester.

- Azonnal indulás Siófokra! - mondta a százados, és állával az öt fogoly felé mutatott.

- Parancsára, százados úr!

Alig fordult meg az őrmester, harsány vigyázz-vezényszó hangzott el. Az országút felől hat tisztből álló lovascsoport vágatott be a majorba. A prüsszkölő, poros lovak megálltak középtűt.

- Alezredes úrnak alázatosan jelentem, Suri Géza százados, a kerületi katonai parancsnokság vizsgáló csoportjának parancsnoka jelentkezem. A rendőrkapitányság két tisztjével együtt vizsgálatot folytattam fogoly egyének ügyében, az imént végeztem és intézkedtem.

- Bravó! - mondta lóhátról az alezredes, és lehúzta a bőrkesztyűjét.

Az alezredes fehér tollas csákót viselt, sötét, csaknem fekete arca volt, tömört, erős bajusszal.

- Kik ezek a jómadarak ott a falnál?

- Alázatosan jelentem, vörösök. Gyanús elemek, akiknek ügyében további vizsgálat folyamatba tétele...

- Jegyzőkönyvet, édes fiam, a jegyzőkönyvet olvasd föl nekem most mindjárt!

Ángyás István és négy társa feszülten figyelte a jegyzőkönyvet, amelyet a százados kemény, pattogós hangon olvasott föl.

- A főkapitányság jelentése értelmében az itteni katonai hatóság által a szó-

ban forgó egyének katonai fedezet alatt Siófokra lesznek kísérve, s ott a térparancsnokság fogdájában átadva. A jelentésben jelzett és terheltektől elkobzott holmik csatolva lettek. Ertl Miklós tanító levéltárcája két magánlevéllel, Zsemberi Lajos földművelő pénztárcája tizenhat korona papírpénzzel, Kalász Jenő tisztviselő szemüvege, levéltárcája három családi fényképpel, Hudecz Kálmán gépészkovács munkakönyve és zsebórája, Ángyás István uradalmi cseléd címjegyzéke egy kommunista orvosról, két színházjegy, öt zsebkendő...

– Köszönöm, elég. Haladéktalanul induljanak meg Siófokra, nehogy útközben rájuk esteledjen – mondta az alezredes.

– Parancsára, alezredes úr! Decsi őrmester! Indulás!

– Parancs!

Az őrmester vezényelt a foglyoknak, vezette őket az istálló felé.

Ángyás István elmenőben az alezredest nézte, aki hatalmas fekete kancán ült; levette a csákóját, izzadt homlokát törölgette.

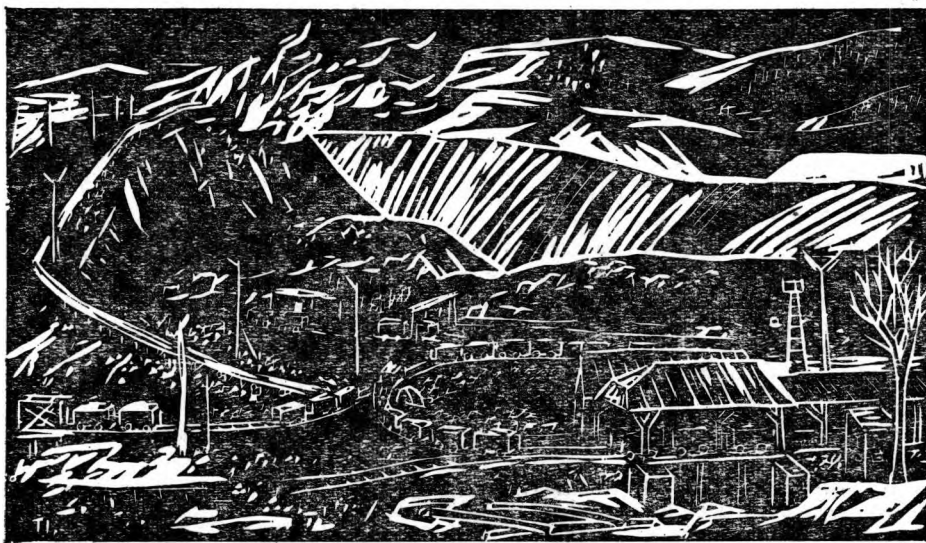
– Mondd csak, édes fiam, hol lehet itt lefürödni? – kérdezte a századostól.

– Alázatosan jelentem, már intézkedtem. Engedelmével bejelentettem alezredes urat a nagyméltóságú uraságnál, mivel tudomásom volt érkezéséről. Viola kisasszony üzent, hogy méltóságos édesapja és ő a legnagyobb megtiszteltetésnek veszi alezredes úr látogatását, rendelkezésére állnak, máris várják a kastélyban.

– Bravó, édes fiam!

Ángyás István lépkedett négy társa mögött; önkéntelenül lépést váltott, igazodott az előtte járóhoz. Odabent az istállóban az őrmester embereivel fölkészült az útra, a katonák magukhoz vették kenyérzsákban az élelmet. Fölszereltek, zörögtek a kulacsokkal, ellenőrizték a puskák závarzatát, egy hátizsákból bilincseket csörgettek elő.

A rozoga teherautó kifordult velük az országútra, és az útmenti fák rőtörös lombja alatt megindult Siófok felé...

TIMÁR ISTVÁN rajza

Át a Styx folyón

1.

A bedőlt oldalú tanya felett halászsas keringett. A vörösezred katonái a bokrok alatt heverték és figyelték a sást. A sas mindent látott a magasból. A Dongér menti mocsarak átjáróit, a Pusztaszerre, Sövényházára vezető földutakat, a holtágak vizét, a Tiszát, a füzesekben mozgó felderítőket, s a folyó túlsó partján a román sereg védővonalát is. A sas nem csapott le a Tiszára, csak keringett a seregek fölött és várakozott.

A tanya udvarán Elek főhadnagy egysége pihent. A puskák gúlába rakva álltak az árnyékos fal mentén, a katonák a gyepen heverték, vagy a géppuskásoknak segítették történetet hevederezni. Elek főhadnagy zubbony nélkül, fekete dresszben üldögélt a beszakadt tetejű tornác alatt, és egy régi kalendáriumot lapozgatott. A feljegyzések rovatát hónapról-hónapra gondosan teleírta a hajdani tanyásgazda. Elek az áprilisi bejegyzéseket olvasgatta: „7-én 1 tyúktójas. 12-én 2 kácsa tojas, 1 tyúktójas. 20-án 3 tyúktójas. 28-án 2 kácsa, 1 tyúktójas...” Alatta: „Balogéknál 112 dkg gyapjú, 62 dkg a kabát. Bodóéknál 275 dkg gyapjú.” Júliusnál számadásokra bukkant: „Kilencvenhárom szorozva tizennyolccal.” A gazda aláhúzta a kilencvenhármat és először nyolccal szorozta meg, majd alája írta a kilencvenhármat és összeadta. Nyolcszázharminchért jött ki a gazdának. Elek elővett egy tintaceruzát és utánaszámolt. A helyes eredmény ezerhatszázhetvennégy volt. Elek csóválta a fejét. A gazda bizony becsapódott a tej árával, mivel a kilencvenhármat rossz oszlopban adta a többihez.

– Mit csinál, főhadnagy elvtárs?

Elek felpillantott. Fóti Jenő, az egység politikai biztosa állt mellette.

– Mondja, Fóti, ismeri a magyar nép reguláit júliusra?

– Micsodáit?

– Reguláit, júliusra... Na figyeljen: „Mária Magdolna napján, ha tiszta, jó; ha esős, ártalmas... Szent Jakab napja éjszaka, ha tiszta, jó, bőség lesz a kertekben, ha esős, változást szenved dió és mogoró. A hangyák és gúzük, ha nagy halmot hordanak, hideg esztendőt várj.”

– Mikor van ez a Szent Jakab napja?

– Július huszonötödikén...

– Addigra már túl leszünk az egészen, főhadnagy elvtárs...

– Mindenesetre túl a Tiszán – mondta Elek és a kalendárium felett a fiatal biztosra meredt. Fóti arca megvonaglott. Szája szétnyílt, mintha mondani akarna valamit, majd némán összezárult. Komoly, merev arccal állt a főhadnagy előtt és hallgatott. Fóti mindössze tizenkilenc-húsz éves lehetett, de harmincháromnak igyekezett látszani, mivel Kun Béla is harminchárom volt. Rövid, laposra fésült haját viselt, mint Kun Béla, s a cigarettát is úgy tartotta, mint a híres népbiztos.

– Látja, én már negyven vagyok – mondta Elek szarkasztikus, finom mosoly kíséretében.

– Mire gondol, főhadnagy elvtárs? Nem egészen értem – szólalt meg Fóti és a főhadnagy arcába bámult. Elek szája körül mosoly tétovázott. Szögletes, finom vonású arcán megremegettek a ráncok, szarkalábak, és árkokká mélyültek. Arcának több pontján az erek is kidagadtak, orrán, homlokán megemelve a bőrt, mint a kibuggyanni készülő láva. Túlerőltetés, szenvedés nyomait őrizte az arc. A visszer vasagságú erek a homlok íves megnövekedésénél a vörhenyes haj alá is behúzódtak.

Az arc egyszerre látszott szenvedőnek és mosolyra hajlónak. Elek fegyelmezte izmait, ereit, így aztán a beszélgetések során mindig megőrizte talányos, mosolyba hajló arckifejezését. Inkább bizakodónak látszott, mint szenvedőnek.

– Nem baj. Én sem értem – mondta és az udvarra pillantott. A félig zöld, vilám sújtotta nyárfák alatt különös menet közeledett. A katonák felugráltak az árnyékból és megigazitották a szereléküket. A menet élén Elek főhadnagy ordonánca, Kajsza örvezető lépkedett. Mögötte magas, bajszos, lovaglónadrágot és rövid porköpenyt viselő alak közeledett. A menetet két katona zárta be. Szuronyos puskájukat a porköpenyes hátában tartották. Kajsza nehézkesen vigyázzba merevedett a tornác előtt. Vállán puská és madzagra fűzött vadkacsák lógtak. Jobb markában revolvért szorongatott.

– Főhadnagy elvtárs, jelentem, ezt az illetőt az ingoványosból húztuk ki a Dongéron túl. Pusztaszer felől közelgett és a tábort figyelte. A revolvért a zsebében találtuk.

Elek a kékes-ibolyás fényű kacsafejekre nézett. Azon tűnődött, hogy az ordonánc vajon hány patront pocskolt el a kacsákra? Némán számolta a madzagra fűzött szárnyasokat és mindegyikhez hozzáadott három patront. Kajsza széles arcán zavart aggodalom tétovázott.

– Odaátról jöttek, a tarlókról... Ki kőne űket hallgatni... Némelyik tán még magát Mardaescut is látta – szólalt meg.

„Legalább harminc töltény. Ha rosszabbul célzott, negyven...” – tűnődött hallgatógon a főhadnagy és a fémcső szárnyatükröket bámulta, melyek a vadságot hirdették, az ingoványok, füzesek néma hatalmát.

– Tökés récék, főhadnagy elvtárs... Nagyon jó a húruk... Gondoltam, befűtök a kemencébe... Megsütjük valamennyit... Beirdalnám űket szalonnával, fokhagymával... – szólalt meg újra az ordonánc.

Elek magára húzta a zubbonyát és a porköpenyes alakhoz fordult:

– Maga!

A porköpenyes mosolyogva előre lépett:

– Wodl Ferenc... Szervusz kérlek... Te vagy a rangidős tiszt?... Ezek a gyerekek elvették a revolveremet. Légy szíves, intézkedj...

– Ez itt hadműveleti terület.

– Nézd kérlek, én revolver nélkül még soha életemben nem léptem ki az ajtón. Ha fürdőre megyek, akkor is magammal viszek egy-két revolvért. Revolver nélkül az úri ember csak félig úr... Bármí adódhat... Például egy szerelmi ügy, és nem tudja magát föbelőni az ember... – mondta a porköpenyes mosolyogva.

– Remélem, nem akarta magát a pusztaszeri ingoványosban fejbőlőni...?

– Kérlek... Jó kedélyed van... Látogatóba indultam... Én is főhadnagy vagyok eredetileg, de ezek a mai idők... Azt hiszem, találkoztunk már, hacsak...

– Tartalékos vagyok – mondta Elek szürkén, fagyosan.

– Ügy... – vonta fel a szemöldökét a porköpenyes, és rosszallóan körülnézett.

Kajsza ledobta a vadkacsákat a tornácra, aztán kitérte a konyha ajtaját. A katonák bekísérték a porköpenyest, majd hátraarcot csináltak és elvonultak. Elek leült a kemencepadkára, Fóti és a porköpenyes állva maradtak, mivel a konyhában nem volt bútorzat.

– Halljuk! – mondta Elek.

– Magázódunk tehát... Tiszt tisztel beszél, nem?

– Tiszt fogollyal. Mit keresett a Dongér mentén? Vadászott? Gyalogosan indult látogatóba? Kémkedett? Kinek? Mit akart megtudni? – kérdezte Elek és mosolygott.

A porköpenyes alak Fótiára pillantott, aztán újra a főhadnagra:

– Küldje ki ezt a verebet. Négyszemközt akarok önnel beszélni. Nagyon fontos!

– Nem küldhetem. A „veréb” politikai biztos...

– Azokat már Böhm Vili elintézte. Mit keres ez itt...?

– Böhm tévedésből nehezítette meg a politikai biztosok helyzetét. Utasításait már visszavonták.

– A veréb előtt nem beszélhetek. Vitessen a vezérkari főnökhöz!

– Nem áll módomban... – mondta mosolyogva a főhadnagy, és érdeklődve vizsgálgatta porköpenyes vendége csontos, sápadt arcát, bajszos, hetyke vonalú száját, parancsoláshoz, és mások engedelmességéhez szokott szemét.

– Hivatalos! Követelem! Ki itt a vezérkari főnök?!

– No... No... Én vallatom magát, vagy maga engem?

– Vitessen Béldy Alajoshoz!

– Jó, hogy nem Kun Béla elé akar kerülni... Lenne itt rend, ha a nádasból kiráncigált kémekkel mindig a vezérkar tárgyalna, esetleg maguk a népbiztosok...

A porköpenyes ingerülten Főti Jenőre pillantott. Főti az ajtó előtt állt és az ablaktáblákon át az udvart figyelte.

– Gömbös Gyula... Ez a név, mond magának valamit? – kérdezte a porköpenyes.

– Semmit.

– Nemzeti hadsereg... Szolnok–Cegléd–Kúnszentmiklós... Ez sem? Tiszt beszél tiszthez!

– Neve?!

– Gondolkodjon... Gömbös...

– Lakhelye?!

– Ha magának nincs hatásköre, vezettessen a rangidős tiszthez. Követelem...

Elek Főtira pillantott. A politikai biztos felrántotta az ajtót és kiordított a napfényes udvarra:

– Őrség!

Fegyveres katonák rontottak a szobába, és vigyázzba álltak a főhadnagy előtt.

– Motozzák meg ezt az urat... De most alaposan – mondta Elek és mosolyogva nézte a porköpenyes arcát.

A katonák lerángatták a fogolyról a köpenyt, zakót, s minden zsebet, bélést és varratot átvizsgáltak. Két darab kézzel írott azonos szövegű levélmásolat, egy újabb pisztoly, húsz darab töltény, zsebkés, körömrészelő, pénz és egy tiszt i igazolvány került elő. A katonák a főhadnagy lába elé halmazták a tárgyakat. Főti érdeklődve mustrálgatta a konyha döngölt agyagföldjén összegyűlt kincseket. Elek lehajolt és belenézett az igazolványba:

– Neve tehát valóban Wodl Ferenc – mondta, aztán a levélmásolatokat böngészte. Csóválta a fejét, majd ismét megszólalt:

– Hogyan értik ezt, hogy az... „ekként megtisztított hadsereg ne támadjon”? – Úgy, hogy ne támadjon... Csatlakozzon Szegedhez, és majd a további parancsok szerint kell intézkedni – mondta a fogoly.

Elek arcáról eltűnt a vibráló, tűnődő mosoly. Meghökken:

– Mi az, hogy ne támadjon?! A hazát meg kell védeni... Nem...?

– Az Antant, kérem, mindent garantál... A béketárgyalások elé tartozik a végső rendezés...

– A végső rendezés? Milyen béketárgyalásokról beszél ön?

– Azt hiszem, elég világosan beszélek... Igazságos, annexió nélküli békéről...

– Honnan veszi maga ezeket?

– Wilson garanciák...

– Azt már ismerjük... A Diaz tábornokkal aláírt békét az Antant nem tekintette általános érvényűnek. A szerbek tovább nyomultak előre. Belgrádban aztán Franchet d'Esperay tábornok új feltételeket diktált. A Beszterce, Marosvásárhely, Baja, Pécs vonaltól északra kellett visszavonnunk a csapatainkat.

– Azok Károlyi csapatai voltak...

– Magyar csapatok... Linder azonban hiába írta alá a belgrádi békét, a román és a cseh hadsereg tovább nyomult előre, mintha mi sem történt volna. Aztán jött a Vix jegyzék... Maguk pedig azt javasolják, hogy ne támadjunk? Nem értem... Én azt hittem, a hazát meg kell védelmeznünk. De önök másként gondolkodnak. Kit képviselnek tulajdonképpen?

– A nemzetet.

– Úgy látszik, akkor két nemzet él ebben a hazában, mert én is a nemzetet képviselem.

– Vannak nemzetalkotó rétegek, és van a tömeg!

– Megnehezíti a helyzetemet, Wodl. Mi az ördögöt csináljak magával?

– Végeztesse ki! – mondta a politikai biztos, és meglobogtatta az egyik levél-másolatot.

– Tűzolás lenne, Fóti...

– Ez egy fehér tiszt. Ki kell végezni!

– Elég fiatal még... És a nemzet része, ereje, ha ezt még nem is érzi. Mindenki átnevelhető... Nagy a zűrzavar a fejében, de ez érthető... Egyelőre csukjuk a magtárba... Katonák! Kísérjék ezt az urat a magtárba. Kettős őrizetet neki! – mondta Elek és tűnődve a lába előtt heverő kacatokra meredt.

Az őrség elvezette a porköpenyes tisztet. Elek lehajolt és felemelte a revolvért.

– Jól felszerelte magát a fiú – mondta.

– Lövesse agyon, főhadnagy elvtárs! Nincs osztálybéke!

Elek Fótira nézett. Bólogatott.

– Igaz... Osztálybéke nincs... De én még a gondolatától is viszolygom annak, hogy egy másik magyar embert kivégeztessek. Ez olyan lenne, mint a testvérgyilkosság... Van itt baj elég, és kevés az erő, az értelem. Ha egymást gyilkoljuk, aligha marad kiút... Nem álljuk meg a helyünket a népek okos, erős gyülekezében...

– Proletárdiktatúra van, főhadnagy elvtárs! Demokrácia a munkásoknak, parasztoknak, minden jóindulatú embernek, de elnyomás az árulók, kémek, fehérek számára! Legyünk következetesek! – mondta Fóti és dühös, energikus léptekkel járkált a nyitva hagyott ajtó és a kemence között.

Elek ledobta a revolvért a földre. Megcsörrentek a pénzek, s a fehér tiszt fémtárgyai.

– Mindezt én is tudom, kedves Fóti... Papíron mindez nagyon logikus, de humanitás is van a világon... Értelem, tűnődés, intő és óvó verssorok... Mi az, hogy fehér tiszt? Két szó. Politikai magatartást jelez, talán osztályhelyzetet, de ez már nem biztos... Erre a bajuszos kujonra nem ez a legjellemzőbb... Bizonyára szereti a kacsasültet, a vörösborot, az asszonyokat. Talán aludni is szeret. Ember első-sorban. Elrontott európai ember. Az, hogy fehér tiszt lett, merő véletlen... Senki sem születik fehér tisztnek. A körülmények, a környezet... És ugye magyar... Talán ember első-sorban, azután magyar, és csak harmadsorban tiszt és negyedsorban fehér tiszt... Hová jutna a világ, ha mindenkit, akinek más a véleménye egyes politikai kérdésekben, mind kivégeznénk?

– Főhadnagy elvtárs! Két baj van. Egyik az, hogy a munkások is szeretik a kacsasültet, de az uralkodó osztály a munkások ezen emberi vonását mindig figyelmen kívül hagyta. A másik pedig az, hogy ennek a fehér tisztnek nem egyes politikai kérdésekben, hanem az alapkérdésben különbözik a véleménye a mienktől. Pontosan abban különbözik, hogy kinek a kezében összpontosuljon a hatalom, kinek a kezében legyenek a termelőeszközök, kit tekinthetünk nemzetalkotó elemnek.

– Úgy gondolja, hogy az osztályöntudat erősebb az emberekből, mint a nemzeti együvé tartozás érzése?

– Valamikor, főhadnagy elvtárs, lehetséges, hogy fordítva volt. De ma a proletár első-sorban proletár, a kapitalista első-sorban kapitalista, és csak másod- vagy harmadsorban francia, magyar vagy angol. Az uralkodó rétegek éppen annyira nemzetköziek, mint a proletariátus... A pénz hatalma nemzetközi és a proletariátus nyomora is nemzetközi...

– Nálunk még aligha beszélhetünk kapitalizmusról...

– Kizsákmányolókról viszont reggeltől estéig...

– Igen, így van... De azért folyton úgy érzem, mintha két magyar jobban összehatarthatna, mint két külön nemzetiségi proletár... Nézze meg ezek a magyar katonák milyen hősiiesen küzdenek...

– Pont olyan hősiiesen, mint a nemzetközi brigád...

– Igaz, látja. Azok is nagyon hőiesen küzdenek az oldalunkon... Én valójában a közös vonást keresem, azt az erőt, ami összetarthat egy embercsoportot. Úgy gondolom, elsősorban ilyen az anyanyelv, és ilyen az ország, amiben élünk... Ha így nézzük, akkor egyszerű. Népünk, országunk javára kell cselekednünk, dolgoznunk, összefognunk. Az egész ország, az egész nép felemelkedése és fejlődése a cél. Ebben mindenkinek részt kellene venni. Azoknak is, akik gazdagok voltak, és azoknak is, akik szegények. Károlyi Mihály nagy példa! Sokan követhetik... Ezért sajnálom az embertársaimat kivégeztetni... Segíthetnének az országnak... Nyelveket tudnak... Külföldi egyetemeket végeztek... Némelyik két diplomát is szerzett... Nagyon kellene nekünk ez a tudás... És a vezetési, szervezési tapasztalatok...

– Mint vezetők megbuktak.

– Összességében mint politikusok, katonák és gazdasági szakemberek is megbuktak. Az elmaradottságunk évszázados. De vannak köztük élelmes, okos emberek. Ezeket kellene kiemelni, felhasználni. Minél értelmesebb, nagyobb tudású valaki, annál inkább képes a szűk egyéni érdekeit az országos érdeknek alárendelni. Ezért bízom én az értelemben...

– Nincs egyetemes tudás, főhadnagy elvtárs! Ma a világon az egész tudomány az uralkodó osztályt szolgálja.

– El kell érni, hogy az uralkodó osztály pedig a népet szolgálja. Vezető legyen, ne uralkodó!

– Lenin elvtárs megmondta, hogy nincs osztályalku.

– Igaza lehet Leninnek. Nem alkura gondolok. Csak arra, hogy ne veszítsük el használható embereinket pusztán azért, mert másik osztályból származnak. Szükség lehet rájuk. Beszéljünk velük. Vitatkozzunk... Szeliden vegyük át a termelőeszközöket, és gazdálkodjunk okosabban, mint a régi birtokosok és gyárosok... Normális légkörben, a haladás láttán mindenki a jó ügy oldalára állna...

– Ez idealizmus. Az uralkodó osztály a saját jószántából soha, senkinek nem hajlandó átadni a termelőeszközöket, vagy azok ellenőrzését.

– Széchenyi István 1825-ben a magyar Akadémia felállítására egy évi jövedelmét ajánlotta fel. Példáját mások is követték... Nagyszerű könyveket írt, tanácsokat adott az egész nemzetnek. Hidat, kikötőket építtetett, hajókat indított. Szerződést akart kötni a jobbágyokkal. Nemzeti egységfrontot igyekezett összehozni a haladás érdekében...

– De Széchenyi sem osztotta fel a földjeit a jobbágyok között...

– Mit írt a Stádiumban?

– Nem tudom.

– Törvény előtti egyenlőséget követelt minden magyarnak. A jobbágyot örökváltság útján fel akarta szabadítani és földhöz juttatni. A robot és a kilenced eltörlését követelte. Tagosítást. Ha ez akkor megvalósul, erős nemzet lakna a Kárpát-medencében.

– De nem valósult meg, mivel Széchenyi osztályának nem átlagképviselője volt, hanem felvilágosultabb tagja, tehát elfajzott. Az egész uralkodóosztály örültnek tartotta.

– Fele... Azok, akik osztályalapon szemlélték a világot... Akik hittek az egész nemzet felemelésének ügyében, tisztelték.

– Tiszteltgették... De nem sokat tettek... A forradalom cselekvés... Ez a cselekvés hiányzott itt mindig... Beszélni sokat beszéltek a haladásról a magyar urak, de a tetteket elhalasztották. Most aztán a nép maga cselekszik... Végeztesse ki azt a fehéret... – mondta Fóti és megállt Elek főhadnagy előtt.

Árnyék jelent meg az ajtóban. Kajsza tolongott befelé. Nagy öl rözsét dobott a kemence elé, aztán a bakancsával odább kotorta Wodl földön heverő pénzét, töltényeit, vacakjait.

– Begyűjtök akkor, főhadnagy elvtárs... – mondta és várta, hogy Elek felálljon, vagy legalább elhúzódjon a kemenceajtó közeléből.

– Mi az, hogy akkor? – bámult rá a főhadnagy.

- Hát a kacsák, főhadnagy elvtárs. Már megpucótam mind, és egy tepsit is kerítettem... Tepsit, szalonnát, bort...
- Bort?
- Benyargaltam Csanytelekre... Gondoltam, eszünk még egy jót, mielőtt...
- Mielőtt...?
- Már a faluban is beszélnek, főhadnagy elvtárs. Még a kocsmáros is tudja, hogy támadunk... Azt beszélnek, fehér tisztek jártak ott az éjjel és kikérdezték a parasztokat.
- Mit kérdeztek?
- Az ezredek számát, a parancsnokok nevét. Zavarosan beszélnek. Be vannak szarva. Tőlünk is félnek, a fehérektől is, a románoktól is. Nem csodálom... Jó nagy a kavarodás...
- Hová lettek azok a fehérek?
- Hajnalban lóraszálltak és a félegyházi út felé tartottak a mezőkön át... Azt mondják, négyen voltak... A kocsmáros hármat mondott, a parasztok négyet... Húzódjon már odább, főhadnagy elvtárs, nem tudok begyűjtani - mondta az ordonánc és a zubbonyába törölte izzadt arcát.
- Elek felállt és Fótira bámult:
- Érti maga ezt?
- Nem. De sejtem.
- Hogyan jöttek át a fehérek a vörös örökön? Képtelenség. Kitalálták a parasztok.
- Volt, akit pofonvágtak - mondta Kajsza, s közben a kemence szájába gyömködte a rőzsét és meggyújtotta. A száraz gallyak pattogva, recsegve lángrakaptak.
- Árulás - méltatlankodott Fóti.
- Rémeket lát. Ki árul minket, kinek és miért? Itt állnak a románok a Tisza túlsópartján... A régi tisztikarnak nem a Tanácsköztársaság és a feudális restauráció között kell választani, hanem az ország megtartásáról vagy elvesztéséről dönteni. Ha nem állítjuk meg a románokat, két hét múlva bevonulnak Budapestre. Akkor aztán imádkozhatunk a legközelebbi békekonzferencián... Olyant még nem látott a világ... Első mégis az ország... Ha az ország elveszik, mihez kezdenek a grófok?
- Az imperialista intervenció a munkások és parasztok ellen hömpölyög előre... Ezek a román bakák nem tudják mit cselekszenek...
- Attól tartok, hogy azért sejtik...
- Gondolja?
- Minden jel arra mutat... Nem kellene ide áruló tisztek... Maguktól is szépen csatáztatnak a románok... Az árulás rémkép... - mondta Elek és a kemence előtt ide-oda lépdelt, gondterhelten. Fóti Jenő lehajolt és felemelte a konyha földjéről az egyik levélmásolatot. Hangosan beleolvasott:
- „Egy... A vörös elemek a hadseregből távolíttassanak el... Kettő... Az ekként megtisztított hadsereg ne támadjon... Részletes terv: Politikai biztosok és megbízhatatlan parancsnokok letartóztatása. Horthy parancsnoksága alatt álló nemzeti hadsereghez való csatlakozás kikiáltása... Felvonulás Szolnok-Cegléd-Kún-szentmiklós vonalakon Budapestre... A kiskúnfélegyházi kerület vörös érzelmű zászlóaljának lefegyverzése...” Mit gondol, főhadnagy elvtárs, kinek szól ez a levél?
- Nem tudnám megmondani...
- Ez már másolat... Azt hiszem, elég sok ilyen másolat bejutott a Vörös Hadseregbe... A tisztek aztán egyénileg döntenek...
- Parancsnokság is van...
- Szerintem a vezérkari ezredesnek írtak először...
- Elképzelhetetlen.
- Miért lenne elképzelhetetlen? Julier Ferenc már régen unja ezt az egészet. Nagy pechünk, hogy nem váltották le.
- Képzett stratégiák nélkül nem lehet háborúzni...

- Az árulás világos. Az ön helyében nem tétováznék. Először is kivégeztetném azt a fehér tisztet. Aztán pedig a hadosztály minden parancsát felülbírálnám. Más-ként katonáinkkal együtt belehalunk ebbe...

- Nem ilyen sötét a helyzet... Az tény, hogy kísérletek történtek a parancsnoki kar fellazítására... De ez csak kísérlet... Gömbös álma... Álmodni lehet... Az álom a kutyának sem árt... A tippjei egyébként keresztülvihetetlenek... Kivéve persze azt az esetet, ha felülről lefelé hajtják végre. Előfordulhat, de ez nagyon nagy szégyen lenne. Történelmi szégyen. Feljegyeznék a neveket, tanítanak később az iskolákban, hogy ki volt az a tiszt, aki nem szállt hadba az ellenség ellen, ki árulta el a saját katonáit.

- Azt hiszi, érdekli ezeket?

- Biztosan.

- Dehogy érdekli. Majd meghamisítják a történelmet. Mibe kerül a történelem-hamisítás? Ezer korona, kettőezer, tízezer? Akadnak vállalkozók... El kell égetni az okiratokat, a levéltári anyagot, és kész...

- Túlzottan gyanakvó maga, Fóti. A tippjei pedig borzalmasak. Mindenesetre kihallgatom Wodl főhadnagyot, aztán majd meglátjuk. Ha okosan beszélek vele, talán elszólja magát... Wodl vallomásából következtethetünk az árulás mértékére, vagy sikertelenségére... Egyelőre semmit sem tudunk - mondta Elek főhadnagy és türelmetlenül a kemence előtt gugorcoló ordonáncra pillantott. Kajsza karvastagságú durungokkal etette már a kemencét.

- Kajsza, hozzon be valamit. Mire üljek? Fölgyújtotta a karosszékemet. Szóljon az őrségnek is. Kérem azt a letartóztatott urat!

- Hallgassa ki, aztán ketty... Az ellenforradalmároknak nem lehet megkegyelmezni. Vagy diktatúra van, vagy Máriaünnep? Nincs igazam?

- De igaza van. Ha bűnösnek találom, agyonlövetem - mondta Elek főhadnagy, aztán az ajtóhoz lépett és Kajsztól átvett egy üres lőszeresládát. A fal mellé tette és ráült. A politikai biztos fölemelte Wodl revolverét és zsebetette.

- Nincs ennek jó helye itt, igaz?

- Nincs. Lélektani okokból hagytam a földön a kacatjait... De a revolver tényleg jobb, ha a maga zsebében van.

Wodl idegesen lépett a konyhába. Szótlanul megállt az ajtó és az ablak között. A katonák meglódították, mire aztán betántorodott a sarokba. Elek főhadnagy intett az öröknek:

- Az ajtó elé!

Wodl az ablakot méregette. Az udvart már nem érte napfény. A vöröslő sugárkékék átcsúsztak a tető felett, s csak a palánkon túl álló nyárfatörzseket világították meg. Kajsza újabb öl fával tolongott befelé. Valamennyien rámeredtek. Az ordonánc nem törődött sem a tisztekkel, sem a fogollyal. Térdre ereszkedett a kemence előtt, és egy hosszú karóval rendezgette a paraszat.

Wodl felkiáltott:

- Meg akarnak félemlíteni?! - rémülten bámult az ordonáncra. Kajsza izzadtan térdelt a kemence előtt. A paraszak heve, fénye vörösre festette a fejét.

Elek főhadnagy arcán megvonaglottak a ráncok. Kis, tűnékeny mosoly jelent meg szája szögletében, és Wodlhoz fordult:

- Dehogy... Nem emlékszik a kacsákra?... Hiszen együtt érkeztek... Ott lógtak az ordonánc vállán a zsinórra fűzve... Most megsütjük a kacsákat és megesszük. Közeleg az este... Bort is iszunk a sültkacsákra... Mondja csak élvezet, mennyi bort szereztek?

Kajsza felugrott és görnyedten vigyázzba állt:

- Főhadnagy elvtárs jelentem, hat litert. Vörös...

- Stilszerű... Vörös Hadseregnek vörös bor, igaz Wodl...?

Az ordonánc visszagörnyedt, és tovább etette a kemencét kerítésmaradványokkal, karókkal, száraz jegenyecsonkokkal. Wodl idegesen méregette Elek főhadnagy arcát. Nem igazodott el a vörös tiszten.

- Igen. Stilszerű... - nyögte maga elé.

- Én is úgy gondolom... Persze magának is adunk belőle.
- A vörös borból?
- A sültkacsából és a vörös borból is... Csak az a kérdés, hogy a fehér tiszteknek hogyan esik a vörös bor?
- Nem tudom, mit kell válaszolnom...
- Inna velünk?
- Kérem, ha megkinálnak... Tisztek társaságában...
- Magyarok társaságában?
- Kérem... A jelen helyzetben...
- Ez derék dolog.
- A revolveremet ellopta valaki - szólalt meg újra Wodl és a kemence elé mutatott.
- Nem lesz rá szüksége - vetette közbe Föti.
- Lecsuknak?
- Föti csóválta a fejét:
- Félek, hogy rosszabb... A töredelmes vallomás természetesen javíthat a helyzetén.
- Kérdezzen, kérem... - mondta Wodl rémülten.
- Majd a főhadnagy elvtárs kérdez... Verebek nem kérdeznek. A verebeket Böhm Vili már elintézte.
- Nem akartam megsérteni, uram. A verébnek politikai értelmet szántam. Kérdezzen akkor ön... - fordult Wodl Elek főhadnaghoz.
- A levél eredetijét hová küldték?
- Bécsbe.
- Mi az ördögnek? A Habsburgokat már befejeztük, nem...?
- Bécsbe küldtük. De azt hiszem, nem a Habsburgok részére... Nem avattak be. A másolatokat személyesen hoztuk el a tiszteknek. Nem kell ezt félreérteni. Gesztus inkább a részünkről. Nekünk is van egy koncepciónk, és önöknek is...
- Az önök koncepciója szerint nem kell megvédeni az országot, igaz?
- Nem kellene huszadikán támadni.
- Ön szerint, tehát nem a szegedi tisztek, hanem a saját véleménye alapján, ez tisztességes dolog lenne?
- Az a kérdés, honnan nézzük? A tanácskormány, vagy a nemzet oldaláról.
- Magyarországról nézve... Megáll a nagy magyar Alföld közepén és körültekint... Tehát onnan nézve, mint magyar állampolgár, milyennek találná a Gömbös-féle tippeket?
- Nem érteném... Az egyszerű állampolgár pozíciójából a történelmi jelentőségű intézkedéseket nem lehet megérteni.
- Tippeket...
- Igen, a történelmi jelentőségű tippeket...
- Föti átsétált a konyhán, és odavetett egy mondatot Elek főhadnagynak:
- Mit akarunk megtudni?!
- Sok mindent... Ez valójában nem is kihallgatás... Beszélgetés... Csak nagy a tétje - mondta Elek főhadnagy.
- Wodl összerezzen:
- Az életem?
- Föti legyintett és kiment a konyhából. Elek főhadnagy ekkor elővette a pipáját, lassan megtönte és rágyújtott. Kurtaszárú, födeles pipája volt, mint a mozdonyvezetőknek. Kifújt néhány bodor füstöt, aztán Wodlra mosolygott.
- Az ország a tét...
- Nem vagyunk ennyire fontos emberek...:
- Az ország a tét... Ne gondoljunk most a saját életünkre. Bekövetkeznek a nagy történelmi sorsfordulók, s akkor mindenkinek dönteni kell. Ezeknek a döntéseknek, és következményeinek a sorozata a történelem... Ne gondoljunk most az életünkre... Én sem a saját életemért aggódom... Hanem az egészért. Amikor 1914-ben Ferencz József az asztalra borult és kijelentette, hogy mindent megfontolt

és meggondolt, megbuktatta a Monarchiát... Ez természetesen az első pillanatokban még nem látszott... A háború végére azonban széthullott az Osztrák Magyar Monarchia... Több évszázados kínlódás után, végre megszabadultunk a Habsburg háztól... Az okosabb népek azonnal felismerték a történelmi realitásokat és cselekedtek... Mi pedig fejvesztve egymásnak estünk... Pillanatokon belül elvesztettük az egyensúlyunkat... Az uralkodó réteg megijedt a néptől... Megijedt, hogy a nép is szabad lesz. Ezen az áron a mi uraink nem óhajtották az ország függetlenségét... Mindig ez történt... Minden mozgalom, minden háború végén... Az urak megijedtek a néptől... Olyan félelmetes a nép?!

- A nép balga... Tömegeiben nem képes nemzetté válni...
- Ön szerint kik alkotják akkor a nemzetet?
- A birtokos nemesség, a bérlők, nemzeti politikusok, katonatisztek, jegyzők, intézők, orvosok, tanárok, ügyvédek, írók, és a vagyonos polgárok...
- A munkások és a parasztok?
- A paraszt hülye, csak a verésből ért... Sunyi, hazug... A munkás pedig hazátlan... A munkásnak mindegy, hol lakik, ki az istene, csak enni kapjon... A munkás áruló...

- Maga nem ismeri a népet...
- A nép tudatlan... Mit kellene rajta ismerni?
- Téved, a nép elmaradott, de hatalmas... Áhítozik a szépre, igazságra, emberi életre... Jogot akar nyerni... Ezer éve jogot akar nyerni... Csak azt akarja, hogy embernek tekintsék...

- Önnek mi volt az apja? Ha nem sértem meg...

- Öntőmester...

- Így már értem.

- És az öné?

- Mi urak voltunk.

- Urak? Biztos ebben...?

- Az ilyenben az ember elég biztos lehet...

- Dehogyan lehet... Miből éltek?

- Földből...

- Birtok, bérlet...?

- Mindkettő.

- Miért kellett akkor önnek tisztii pályára lépni?!

- Ez nem tartozik az ön hatóságaira.

- Dehogynem. Ma minden ide tartozik... Maguk elszegényedtek... Talán száz hold földjük maradt, az is tele jelzáloggal... Béreltek talán, de a papa, vagy valaki elszíneszözte. Vagy egyszerűen nem tudtak gazdálkodni. Nem értettek a földhöz, s az fogyott, fogyott, míg nem ön a Vörös Hadsereg fogságába került. Maga nem úr. Maga egy szegény ördög.

- Ezt kikérem magamnak... Én a Tandori Wodl család sarja vagyok... A mi tisztességünk...

- Hagyja csak, az önök tisztessége nem ér egy árva koronát, ha lejár a váltó...

- Milyen váltó?

- A váltó. Van váltója, nem? Mindenkinek van váltója...

- Kisebb összegek...

- Bizony Wodl úr... Maga szegényebb, mint az én ordonáncom, de még tart az előneve, s valami kis nimbusz a régi birtok hőskorából... Ön a valódi urakhoz dörgölőzik, és közösséget vállal osztályérdekeikkel, hogy megsegítsék, dugjanak valamicskét. Mondja, mennyit adhatnak? Annyit nem... Annyit bizony, ami csodákat művelhetne, semmiesetre sem. És ha igen, ez még mindig csak egy ember a családból. Mondja, a testvérénje férjhez ment?

- Beszerezte az irataimat?... Mondhatom, alapos szervezettel dolgoznak...

- Férjhez ment?

- Nem.

- Miért nem?
- Apáca akart lenni.
- Miért nem lett apáca?
- Mit tudom én. Az egy külön ember...
- Téved... Külön ember egy jogállamban, de nem Magyarországon... Ha itt bemegy valahová, és azt mondja Wodl, az nem mond semmit. A Wodl csak akkor ér valamit, ha hozzáteszi, hogy főhadnagy, vagy eléje a Tandorit, vagy utal a rokonság birtokaira, vagy hajdani birtokaira. Esetleg a szomszéd birtokosra... Franciaországban elég, ha annyit mond, hogy Wodl... Ha eléje tesz valamit, vagy mögéje, csak ront a helyzetén... Tudja, miről beszélék?
- Agítál... Nem úgy beszél, mint tiszt a tiszttel...
- Mint ember az emberrel... Két ember a demokráciáról.
- Frázisok...
- Ne ámitsa magát, Wodl... Ezek szomorú tények... Nem éheznek a demokráciára? Maga sem volt itt szabad... Szabadabb ugyan, mint egy munkás, de nagy hátrányban maradt az igazi urakkal szemben... A Tanácsmagyarország megcsillanította a reményt, de maguk máris szervezkednek... Nem akar emelt fővel járni?
- Nézze főhadnagy úr, döntse el, mit akar velem! Unom... Piszok zsidó agitáció az egész! Undorodom maguktól! - mondta Wodl és a földre köpött.
- Az ordonánc felugrott a kemence mellől:
- Pofonvágjam?! Főhadnagy elvtárs?!
- Törődjön a kacsáival.
- Értettem... De ha majd köll, pofonvágom - mondta Kajsza, aztán kiment a tornácra.
- Wodl, ön már rég nem tartozik azokhoz, akikhez szeretne... Ez a baja. Ezért dühös a népre, ezért zsidózik... Az igazi úr azonban soha nem szidja a büdös parasztot, és nem zsidózik a sörözőben, bár ismeri mindkettőnek a hibáit. Ön persze ezt sem tudja, hiszen azokban a körökben, ahol forgolódott, igazi urakkal nem találkozott.
- Mit úriemberezik maga?! Beállt ezek közé, így hát ne úriemberezzen. Mit jelenthet ez magánál?
- Kultúrszintet, viselkedést, méltóságot...
- Méltóságról maguk jobb, ha nem beszélnek...
- A munkásnak bizony nem maradt méltósága, pedig méltóság kell az embernek... Jog, igazság, munka, tudás... A munkás nem alkalmazhatta itt a tudását, mert belerúgtak... Így aztán elvadult, komorra vált az arca... A tanítványaim alig köszönnek, ha kikerülnek a kezem alól... De nem tehetnek róla... Ilyenné tette őket a társadalom...
- Maga tanár?
- Civilben.
- Gondolhattam volna...
- Réges-régen fel kellett volna zárkóznunk Európához. De nem lehet. Nincs okos parasztunk, mert nem műveljük, nincs tudós munkásunk, mert korlátozzuk. Nincsenek technikusaink, közgazdászaink, menedzsereink. Nálunk a parasztot, munkást, iparost, kereskedőt nem tekintették teljes értékű embernek.
- Mert nem az...
- Itt az alkalom. Amit elmulasztottunk 1514-ben, 1848-ban, helyre lehetne hozni 1919-ben. Dózsa György megsejtése után Mohács következett és a török, a 48-ban elmulasztott földosztás után Világos és a Habsburg önkényuralom. A magyar vezető réteg ismét megijedt a néptől? Ha így van, drága lesz ez az országnak.
- Maguk eladták az országot a Szovjetnek...
- A Tanácsköztársaság óriási történelmi alkalom... Lehetne itt most demokrácia, szabadság, fejlődés, iparosodás, minden... Lenin nem gyarmatokat gyűjt... Lenin tanácsokat ad... Azt mondja, boldoguljatok... Szálljátok meg az egyetemeket... Okosan kormányozzátok az országot... Mindenki dolgozzon tehetsége szerint, és mindenki részesüljön a közös javakból igényei szerint... Akiben van erő

és tehetség, az tiszteli Lenint... Aki ért valamihez, nem fél a tanácsrendszertől... Azok félnek, akik cím és örökölt javak után élnek...

– Magától én nem félek tanár úr... Attól a stricitől viszont...

– Nem is kell. Nem ez a cél... Mi a cél? Népünk, országunk javára cselekedni. Fogjon össze a nemzet. A katona, a paraszt, a munkás, a tudós, és az egész nemzet javára tevékenykedjen, alkosson valami szépet, csodásat... Aki tanult ember, megérti ezt... Meg kell érteni. Ha a népet Magyarországon továbbra is kirekesztik a tanulásból, választójogból, hatalomból, anyagi jólétből, itt állunk majd Európa közepén iparosok, tudósok, technikusok, közgazdászok, statisztikusok, művészek nélkül... Összetakolt manufaktúrális üzemeinkkel, rosszul vezetett gazdaságainkkal, nyírfácás kereskedelmünkkel békében is vereséget szenvedünk. Nincsenek útjaink, az egész magyar vidék nélkülözi a villamosenergiát. Külföldi bankok széfjében hever a magyar pénz, ahelyett, hogy beruházások útján munkát, fellendülést teremtené a hazában... Évszázadokon át alig építettünk... Ma is, alig van szép és korszerű épületünk... Vidéken pedig semmi... Talán néhány kastély, néhány középület... A többi messze a kor szintje alatt... Most, hogy megszabadultunk a Habsburgoktól, vagy megragadjuk a nagykorúság lehetőségét, vagy alámerülünk...

– Szép kis nagykorúság... A népbiztosok felforgatták az országot... Jobb érzésű ember nem állt össze velük...

– Valóban... Bevezették a betegbiztosítást, szabályozták a munkaidőt, jogot adtak, lakást, üdülni vitték a gyerekeket. Állami tulajdonba vették a nagybirtokokat. Felemelték a munkások órabérét...

– Maga mindig a munkásokkal jön...

– A Képzőművészeti Főiskolára kinevezték Ferenczy Bénit, Csók Istvánt, Vederes Márkot tanárnak, a Tudományegyetem bölcsészkarára Babits Mihályt professzornak...

– Ki az a Babits?

– Nagyon sajnálnám, Wodl, ha agyon kellene magát lövetnem... – mondta Elek főhadnagy, aztán felállt és meggyújtotta kialudt pipáját. Háta fordított Wodlnak, a kemencét nézte, a padkát, Kajsza óriási tepsijét, bicskáját, égett végű piszkafáit, melyekkel a kemence paraszát igazgatta. – „Mit csináljak ezzel a fogollyal? – tűnődött. – Bűnös ember... Lázító, dezertálásra biztató iratokat hozott a táborba. Gőmbös parancsait, a MOVE szelét, szellemét. Igaz, hogy nem érti az egészet... Szegény Wodl hülye... Az elszegényedett hülye dzsentrik tömegéből egy... Kis peches ördög... Hetyke, mivel nem ismeri a szavak és a cselekedetek valódi értékét... Csak közbevágja a sokszor hallott szövegeket, de nem is tudja, mit jelentenek... Kis buta tisztcske... Nem veszene túl sokat az ország, ha... Bár ezek a buta tisztcskéik, ha hisznek valamiben, és kapnak egy osztagot, erősekké válnak... Használhatók a harcban... Nem érzelegnek, csak parancsolnak és törtetnek előre... Örülnek, hogy nem kell gondolkodni... Éppen ezért veszélyesek is. Nagyon veszélyesek lehetnek, ha nem ott alkalmazzák őket, ahol ilyen kis buta tisztcskékre van szükség... Ez a kaszinói öntudat, ez nem ismer határokat... Jótételre éheznek... De nem ott vesz elégtételt, ahonnan az ütések kapták, hanem alul, mindig csak alul... A pincéren, hordáron, szobalányon, az uzsorás zsidón, vagy a krájléros Mózsin... Hadban, gyakorlóterén a bakán. A parasztot megvicceli, kúszatja, fekteti, a munkást kiköttei, bezáratja... Ezek a tisztcskéik már sehová sem tartoznak. Nem urak, és nem munkájuk után élő pórok, vagy munkások. Nincs, ami visszatartsa ezeket. A birtokosban, ha rossz vérű kulák, akkor is több emberség akad. Emlékszik talán régi gürcöléseire, de ezek a tisztcskék mire emlékeznek...? Az ital és a kártya kilúgozta a maradékot... Csak egy név maradt, egyenruha, és a kifizetetlen számlák, váltók... Tandori Wodl... Mit akar ez?... Mihez lenne ennek kedve?... Mit kérne a királytól, ha adakozó kedvében találná?... Valami irreálisat, nyilván... Mit csináljak ezzel a Wodl Ferenczel...? Kivégeztessenem? Megtartsam jó emberemnek? Jó tiszt is válhatna belőle... Jó katona az ilyen, ha csak harcolni kell... De jaj a civileknek, ha bekövetkezik a béke... Bűnös... Az is tény viszont, hogy demoralizáló irataival útközben fogták el... A szándék világos, de a tett még nem követ-

kezett be... Az ilyen felületes fráterek útközben könnyen meggondolják magukat... Átállnak... Vagy beveszik magukat egy szépasszonyhoz... Berúgnak, elvesztik a parancsot, levelet... Soha nem érzékelnek meg a rendeltetési helyükre... A parancs végrehajtása helyett adósságot gyűjtenek a falvakban, újabb váltókat írnak alá... Cigányoznak, menyecskéznek... Könnyen lehet, hogy ez a Wodl ott az ingoványosban éppen az estét várta... Észrevette, hogy a vörös hadak komolyan veszik a haza védelmét... Épp az alkonyt várta, amikor a madarászó ordonánc nyakonragadta... Így aztán a pusztamérgei menyecske ágya helyett a mi fogságunkba esett... Most dühöng, de nem érti világosan a helyzetét... Buta tisztcske ez... Érdekes, hogy ezeknek én nem értek a nyelvén... Főti csak rápillant, és máris reszket... Oda az egész kaszinói becsület... Alázatos, engedelmes kisfiúvá vedlik... Az én rangomat nem respektálja. Felesel, szemtelenkedik... Megszokta a civil életben, hogy a tanárokat nem kell tisztelni... A tiszt kaszinókban ezek pontosan értesültek róla, hogy a tanár nem számít embernek... A tanár olyasmi, mint a szabómester, aki befoltozza a tiszt urak gatyáját, és soha nem meri kérni a bérét... Engedelmes, félénk pedagógusokat szültek a magyar falvak... A külvárosok is... Kis javak, kis igazságok, kis jólét... Kis semmi emberek voltunk mi is, s ha a csatát elveszítjük, perszem emberekké válunk... Vagy ki tudja... Ha én igazi kommunista lennék, kivégeztetném ezt a fehér tisztet... Lenin fiú... De én nem vagyok Lenin fiú... Én szeretem Lenint, hiszen szelleme, igazsága óriási, de humanista vagyok... A nép javát akarom, de undorodom a vértől... Nem tudok ölni... Magyarokat ölni bűn. Gyilkosság. A fegyveres harc más... Ott az ellenség is küzd, mindenkinek vannak esélyei. De a fogoly kiszolgáltatott... A fogoly csak szavakkal védekezhet a golyók ellen. A hazug szavak megkönnyíthetik a helyzetét. Nem, magyarokat nem tudok megölni... Nem gyilkolni kell itt, hanem építeni... Erőszak nélkül mindez nem megy. Bizonyos erőszak azért kell... Börtön... Figyelmeztetés, meggyőzés... Akit megölünk, azzal nem tudjuk elhithetni az igazunkat... Minden gyilkosság vere-ség... A halottak mindig az ellenfél tanúi... Ha megöletném ezt a Wodl Ferencet. beismerném, hogy kifogytam az érvekből... Holott nem fogytam ki... Érveim vannak, de ennek a Wodlnak a vevőkészüléke primitív... Szegény Wodl hülye... Előregyártott figura... Egy szétzúllott réteg nyers terméke... Kész tartásból, mondatokból, ruházatból, bajuszából összeállítva... Elfelejtettek lelket önteni beléje, és saját vezérlő művet... Nincs belseje... Mit csináljak vele?... Lecsukassam...? Nem tarthatom örökké a magtárban... Elengedni sem lehet... Ha van még Budapesten börtön... Igen, oda kellene küldetnem. De ha Wodl miatt nélkülözni kell két jó katonát, Gömbös előnyre tesz szert általa... Gömbös Gyula valójában elérte célját... Megzavarta a támadás előtti napjainkat... A fehér tisztekkel vesződünk és nem a románokkal... De mit akar ez a Gömbös? Hatalmat?... Hatalmat... De addig? Hogyan képzeli? A románok elfoglalják az országot... Mi marad itt Gömbösnek?... Főti nem tűnődne ennyit. Kitanulta a forradalmat, tudja, hogy mikor mit kell tenni... A nagy céloknak alárendel mindent... Nem érzékenyedik el néhány emberélet miatt... Munkás és parasztmilliókban gondolkodik... Tömegekről beszél, én pedig egyénekről... A nyomorúságos munkás sorsok láttán esetenként elkeseredek... A munkást féltem, a szomszédomat, apám műhelytársait és nem csak úgy nagy általánosságban a munkásságot... Ha azt mondják munkásság, arcokat láto-k, arcokat, kezeket, asszonyokat mögöttük, és a sápadt, korán szerető lányokat. Az olcsó testeket és sorsokat... Számomra minden ember egy világ, s a világok önműködő rendjét hajlamos lennék tiszteletben tartani, ha lehetne. Nem lehet... Mit csináljak ezzel a Wodl főhadnaggyal? Rohadt állat... Ide jön nekem és fölforgatja a délutánomat..." – Megfordult és a porköpenyes alakra meredt.

- Sorolja fel, kik jártak az éjszaka Csanyteleken!?
- Wodl Ferenc meghökkent. Az ablakra bámult, majd Elek főhadnaggyra.
- Ezt is tudja?
- Kik jártak ott, a neveket kérem!
- A neveket nem tudom. Négyen mentek...
- Összeköttetésben állt velük?

- Csak a parancsnokságon át... Tudtam, hogy jönnek föl tisztek...
- Hová mentek még?
- Csongrádra...
- Nem féltek, hogy akasztás lesz a vége?
- Most, a szezon végén...?
- Szezon?... A támadás időpontját honnan tudják?
- A vezérkartól. Mindent tudunk. A Tanácsköztársaság megbukott...
- Ez Gömbös álma...
- Kérem... Ahogy önnek tetszik, tanár úr...
- A románok mennyit tudnak?
- Nem tudom... A franciák többet, mint mi... Ha azok tudják, a románok is megkaphatták tőlük...
- Maguktól?
- Közvetlenül nem. Velünk nem állnak összeköttetésben. Látja, pontosan válaszolok... Legyen esze, ne csináljon most már rossz vicceket...
- Nincs kedve meghalni?
- Méltánytalanság lenne... Pont én...?
- Ez elég logikus... Viszont volt olyan marha, hogy idejött... Horthy Szegeden maradt inkább... Vagy nem?
- De igen... Horthyék mind ott maradtak... Érthető...

Elek főhadnagy az ajtóhoz lépett és kiordított az alkonyi udvarra:

- Őrség!

Wodl megremegett, előbbre lépett, majd vissza, egészen a sarokba. Berohantak a katonák. Elek a fogolyra mutatott:

- Vigyék vissza a magtárba. Továbbra is kettős őrizet!

A katonák közrefogták a porköpenyes alakot és kivezték a földes parasztkonyhából. Elek főhadnagy kitisztogatta a pipáját, aztán zsebre tette. A kemencére pillantott, majd a földre, ahol Wodl pénze és apró tárgyai heverték.

A tornácra Kajsza közelgett. Újságpapírba tekerve hozta a kacsákat. Lerakódott a kemencepadkára, aztán a zsebéből fél üveg vörös bort, szalonnát, fokhagymát és néhány csomó lándzsás, fénylő levelű növényt szedegetett elő.

- Látom, elment végre a köpenyes úr. - mondta és letérdelt a padka elé.
- El - mondta Elek, és nézte, mit művel az ordonánc.

Szalonna került elő az újságpapírból. Kajsza bedörzsölte vele a tepsit, aztán a kopasztott kacsákat is munkába vette. Bevagdosta a bőrüket, a hasítékokba szalonna és fokhagyma darabkákat dugdosott. Amikor ezzel végzett, a belsejüket a fényes, hosszú levelű növényvel dörögölte, s néhány levelecskét be is tűzött a bordák közé.

- Milyen növény ez, Kajsza? - kérdezte Elek főhadnagy.
- Tárkányüröm... Nem ismeri, főhadnagy elvtárs?
- Még nem láttam ilyent.
- Enélkül pedig nem igazi a vadkacsasült - mondta Kajsza, és borsot hintett a felékesített kacsák bőrére.
- Jól kitanulta maga a szakácsmesterséget... Tán csak nem szakács civilben?
- Szakács?... Nem én, főhadnagy elvtárs... De az ilyen egyszerűbb ételleket az ember gyereke el tudja asszony nélkül is készíteni... A vadkacsát különösen... Mifelénk a nép java meg tudja sütni...
- Hova valósi maga, Kajsza?
- Sukoró...
- A Velencei tó mellett?
- Ott bizony... Mi kacsát megettünk, el sem tudná gondolni... Halat, csíkot, kacsát, libát... Jól éltünk a vadászok nyomán... Hajnalonta vagy alkonyattal ott csattogtattak minden vonuláskor. Összeszedték, ami a nyílt víztükrökre potyogott, de ami a nádba, azt hagyták... Amint elvonultak, mi már csobogtunk is befelé a nádi ösvényeken... Jó kis laposfenekű csónakjaink voltak, mindenhová becsúsztak... Én abból a vadlibából, amit a vadászok nyomán összeszedtem, jócskán bevittem a fehérvári piacokra is... Aztán tudja, ha nem volt vadászat, hát... Kölcsönvettem az

ipam puskáját... Jó kis fűrészelt csövű jószág volt, csak szerte hordott... A csöve miatt... Dugtuk ugye... Minél kisebb, annál jobb...

– Jól éltek az urak után...

– Jól... Nem mondom... Hús nálunk mindig akadt... Ha az embernek gusztusa támadt valamire, megszerezte... Ott volt a sok vad, hát prédáltuk... A vadőrök is onnan prédáltak... Tudták az uraságok, de hát nem szóltak... Nagy úr kicsire nem néz... Az olyan vásárnapi uraságokat pedig kimarták onnan a nagyobb urak... A mi területünkön lakott a vad, az igazság értelmében jussunk volt hozzá... Halra, vadkacsára, szalonkára...

– Jól megvolt maga az urakkal, nem is értem, minek harcol...? – mondta Elek, és odább rúgta Wodl fémtárgyait.

– Megvoltam... Megvolt ott velük mindenki... De ugye az is más, meg az is más, ha az ember jogot kaphat... Saját jogon más lenne az élet... Urak után is lehet élni, már ahogy mondtam, az igazi urak után... De más az, ha magam lüvök magamnak... Íze is más... Amit a fűrészelt csövűvel lőttem, az mindig jobban ízlett, mint amit fől szedtem az urak után... Ilyen az ember természetje – mondta Kajsza, aztán kinyitotta a kemence ajtaját és nagy turkálásba kezdett. Szétkotorta a paraszat, aztán óvatosan belökte a tepsit...

Elek a borra mutatott:

Ez?

– A kacsaké... Ezzel öntözzük... A vörös bor elveszi a vad ízt, és jól megpirítja a bőrét. Máskülönben az a legjobb... Az átsült bőre... A fácánnak is a bőrét szeretem legjobban...

– Fácánt is szokott prédálni Sukoró körül...?

– Ha gusztusom támadt rá, vagy megbetegedett a feleségem... A betegnek nagyon jó a fácánsült... Az orvos is mondta egyszer a papnak...

– Az is szerette a fácánhúst?

– Szerette... Annak is mi prédáltunk, vagy az urak... Hol tőlünk kapott valamit, hol az uraktól... A pappal mi jól kigyűttünk ott...

Az ajtó sötét szögletében felbukkant a politikai biztos:

– Főhadnagy elvtárs, hozzák a löszert!...

Elek összerendezte, majd felélénkült:

– Na látja, van isten...

– Itt jönnek már a tanya közelében, három kocsi...

– Erről a patronról én már lemondtam... De ha itt van, az más... Egész más eséllyel kezdünk... Egészen más eséllyel... – mondta és sietve kilépett a tornácra, majd a tornácra az udvarra... Főti követte... Végigsiettek a katonák között, ki a tanyaudvarból, majd a fülepte földúton át a szekerek elé... Kontúrjaik már látszóttak az alkonyatban.

– Nem olyan sok ez a töltény – mondta Főti, és lihegve nyargalt a főhadnagy mellett.

– Tudom, árulás... Szabotázs... Gazemberség... De mégis három kocsi töltény! Barátom...

A kísérek jelentettek, aztán együtt vonultak be a tanyaépületek védelmébe. Elek azonnal parancsot adott a löszeres ládák lerakására. A katonák vacsoraért sorakoztak, néhány őrmester szalonna után érdeklődött. A kocsik csak löszert hoztak. Elek István felnyitatta minden ládát, és megvizsgálta a töltényeket. Nem vallotta be, de maga sem bízott a hadsereg rendjében. Szabotázstól félt. Aggodalma nem volt egészen felesleges. A ládák közül kettőben gyakorló töltények voltak. Meghökken, majd nagyon megnyugodott. Megveregette Főti vállát:

– Látja, megfogadtam az ön tanácsát... Minden felülről érkező parancsot, kocsit, embert és ládát megvizsgálók... De nagyon szerencsés emberek vagyunk. Csak két láda konfettit kaptunk. Nyilván véletlenül. Előfordul az ilyesmi. Nagy a zűrvar...

– Nagy... A többi bizonyára a támadó oszlop éle kapta... Azoknak is kell

majd a papírtöltény... És amilyen romlatlanok az emberek, meg sem vizsgálják a ládák tartalmát... Majd csak ott, a vonalban... És lőn sok halott...

– Ne károgjon már, jöjjön, nézzük meg az embereket... – mondta Elek főhadnagy, és az apró tábortüzek felé irányozta a lépteit. A katonák a falak védelmében apró tüzeket raktak... Legtöbbször megették már a híg, kincstári bablevest, s a saját konyhájukon eszegettek tovább. Halat sütöttek, kacsát, vagy más vadhúst. Az örök, felderítők bizony a közeli Dongér és a tó vizében megmerítettek néhány fűzkosarat. Kacsák is hurokra kerültek, s az is előfordult, hogy a figyelmeztető, vagy jelző lövés éppen a tőkés récék szárnyát szegte.

Jóétvágyat, emberek! Megérkezett a töltény, amire vártunk! Sokat javult a helyzet... Bizakodjanak! – mondta Elek főhadnagy itt is, ott is, aztán mindig továbblépelt tűzrakástól tűzrakásig. A füst nyersen, szürkésfehéren tekergett a nyárfák között a magasba. A szúnyogok megkeveredtek, s nótázó csapataik felhőzve csapongtak a fényben, majd tébolyultan tűzbe hullottak.

– Úgy látom, jó a katonák hangulata – mondta Elek, miközben a tornácon át a konyha felé tartottak.

– Voltam a faluban...

– Ott?

– Rosszabb a hangulat... Mindenki tudja, hogy ott jártak a fehér tisztek, és a hajuk szála sem görbült... – mondta Főti.

– Epizód... Minden háború tele van ilyen epizódokkal.

A vadkacsasült illata már betöltötte a konyhát. Elek beleszimatolt a levegőbe, aztán Főtihez fordult:

– Na, ehhez mit szól?

– Mennyei illatok... – mondta Főti, és a tárkányüröm maradék bokrocskáira mutatott. – Fűvekkel süti, Kajsza?

– Fűvekkel, Főti elvtárs... Így köll sütni... Igyanak egy ibrik bort, ott a korsó a sarokban... Bor köll eléje...

Az ablak közelében a nyirkos, agyagos földön cserépkorsó állt. A korsó nyakában két kulacstető lógott madzagra hurkolva. Elek lehajolt, leakasztotta a kulacs-tetőket. Egyiket Főti kezébe nyomta, másikat megtartotta, aztán bort töltött edényeikbe.

– A holnaputáni hajnalra! – mondta Elek főhadnagy, és lehajtotta a két-három decinyi vörös bort.

Főti is ivott. Ízlelgette, csettintett a nyelvével:

– A bor is jó, Kajsza – mondta.

– Meghiszem azt... Én szereztem... – mondta, aztán kinyitotta a kemence ajtaját, és belesett a résen.

– Ehetjük – jelentette.

Ismét előkerültek az égett végű, félig-meddig már elszenesedett piszkafák, s a vöröslő bádoglepsi kicsúszott a padkára. Kajsza kenyeret szelt, aztán ki-ki elővette a bicskáját.

– Hová ülünk? – kérdezte Főti.

Elek kilépett a tornácra. Csakhamar egy avétt kosárral és molyette szalmazsomborral tért vissza. Megfordította a zsombort, és ráült. Főti az üres löszeresládát, Kajsza a kosár derekát választotta. A kacsák hátába egy-egy faragott nyársat szúrtak, és fokozatosan körül metélték. Mindenki metszett a húsból, és eszegette a kenyerre felett.

– Milyen? – kérdezte az ordonánc.

– Kitűnő... Maga nagyon ért a pecsenyesütéshez – mondta Elek főhadnagy, aztán mindhárman ittak.

Kajsza kezében megállt néha széles bicskája, és morgolódott:

– Köllött volna ebbe még tárkány... Nincs jól eltalálva...

Elek és a politikai biztos megnyugtatták, hogy jó tárkányos, borsos a kacsasült. Az ordonánc éppen erre várt.

– Alighanem maguknak van igaza, főhadnagy elvtárs... Pont eltaláltam... Be-tűztem néhány levelet a bordák közé... Ha csak bedörzsölöm, őrzi a mocsárizt... Éppen eltaláltam... Az ipam kacsáit azért nem szerettem, mert nem egyezett a gusz-tusunk... Az kevesebb tárkánylevelet rakott beléjük, mert a vadízt szerette. Azt szokta mondani, hogy azért vadkacsa... Ha szelíd kacsa lenne, mit érne az egész...

– Nagyon jó ez a kacsa – bizonygatták a tiszték.

Fele sem fogyott el a sült kacsáknak, s már túlették magukat. Ittak, és nézték a szép pirosuló bőröket... A bicskákat kézben tartották, de már nem ettek.

– Ez a legjobb... Ezek a ropogósra sült részek – bökölődött Kajsza, s még neki-nekirugaszkodott.

Elek a hűvösebb fal mellé vitte a zsombort, és pipázáshoz készülődött. Megtömté kurtaszárú fődelespipáját, rágyújtott, aztán falnak vetette a hátát.

– Ezt meg eltesszük reggelre... Kell majd az erő – mondta Kajsza.

Elek főhadnagy kivette a szájából a pipát.

– Elfelejtettük a foglyot... Kajsza, vigyen neki egy darab húst, és bort is.

– Kár beléje, főhadnagy elvtárs... Minek gyűtt hegyibénk...

– Most már itt van... Vigyen neki valamit.

Kajsza lemetszett egy darab húst az egyik kacsából és kenyérre tette. Bort is töltött az egyik kulcsfedélbe, aztán elindult a magtár felé.

Elek főhadnagy pőfékelt, Főti Jenő Kun Bélásan tartotta a cigarettáját, és merengett. Kintről behallatszott a kavargó szűnyograjok nótázása. Néhány pillanat múlva visszaérkezett az ordonánc. A kacsasültet és a bort még mindig a kezében tartotta. Megállt a kemence előtt, és vigyázzba merevedett:

– Főhadnagy elvtárs, jelentem, nem tudtam a foglyot megetetni, mert elvitték.

Elek marokra fogta a pipáját, és felállt:

– Mit csináltak?!

– Jelentem, elvitték...

Főti is felugrott. Sápattan az ajtóhoz lépett, majd vissza. Elek hangja rekedt ingerültségbe váltott:

– Kicsoda, hová, miért? Beszéljen!

– Nem tudom... Ott állnak még az örök, de a fogoly már nincs bent a magtár-ban.

Főti kiordított az udvarra:

– Őrparancsnok, hozzám!

Az őrmester izzadtan, lihegve érkezett. Futás közben törölgette a száját. Vi-gyázzba állt és jelentkezett.

– Hol a fogoly? – kérdezte Elek főhadnagy.

– Főhadnagy elvtárs jelentem, a foglyot elkísérték a hadosztályhoz.

– Ki adott erre parancsot?! Az úristenit maguknak!

– Főhadnagy elvtárs jelentem, itt volt egy százados és egy főhadnagy, hat kato-nával. Írásos parancsot hoztak a vezérkari főnök aláírásával. Be akartam szólni a fő-hadnagy elvtárséknak, de az a százados leintett. Azt mondta, ne zavarjam a főhad-nagy elvtársék vacsoráját, a dolgot már mebeszélték...

– Velünk senki sem beszélt... Hová vitték a foglyot?

– Azt mondták, kihallgatásra viszik... Lovakkal voltak.

– Lovakkal?

– Jelentem, lovakkal... Be akartam azért szólni, de gondoltam, hadd egyenek nyugodtan, mivel reggel óta nem ettek...

– Súlyos hibát követett el, őrmester...

– Írásos parancsot hoztak... A fogoly neve is bent volt... Valami Wodel, vagy mi...

– Érthetetlen – mondta Elek főhadnagy.

– Érthető – lépett előre Főti.

– Őrmester, szóljon a híradósoknak... Azonnal hívják a hadosztályt, és... Vagy ne szóljon, inkább irok... – mondta Elek főhadnagy, és az ablakpárkányon

papírra vetett néhány sort. Amikor végzett, összehajtotta, és a noteszlapok közül egy borítékot is előhalászott.

– Na, itt van – mondta, amikor végzett. – Magyarázatot kérek a hadosztálytól... Ezt a feljegyzést azonnal vigye egy gyors futár a parancsnokságra... Lóra szálljon!

Az őrmester hátraarcot csinált és kiment. Kajsza beleharapott a húsba, amit még mindig a tenyerében tartott.

– Mondtam, hogy kár abba a fogolyba – morgolódott rágcsgálva, és a borból is kortyolgatott.

– Ön szerint tehát az árulás még mindig rémkép? – kérdezte Fóti.

– Gyanúját elfogadom, Fóti... Árnyak mozognak körülöttünk, és valami valahol készül. Őrizzük meg a nyugalmunkat...

– Én nyugodt vagyok, főhadnagy elvtárs... Nyugodt, mint a halál... Valamennyien megnyugszunk néhány nap múlva...

– Túloz.

– Ki kellett volna végeztetni azt a tisztet.

– Nem kenyerem. Katona vagyok, de nem hóhér... Az ilyen ügyek a rendfenntartó alakulatokra tartoznának... A harc az más... És ki gondolna ilyen abszurdumokra. A tiszték foglyokat lopkodnak a szomszédos egységektől... Képtelenség... – mondta Elek és megcsóválta a fejét.

Ne sértődjön meg, főhadnagy elvtárs, ha mondok valamit... – szólalt meg Fóti.

– Nyugodtan. Nem szoktam megsértődni.

– Ön a béke embere... Főnyeremény lenne a háború után. Amikor építeni kell, szervezni... Megmagyarázni ügyünk lényegét... De itt... Itt nagyon légies jelenség... Vezérkarnál is jobb lenne önnek, mint itt a csapatnál. A csapattisztek vagy nyerseks, vagy kicsúsznak a kezükből a vezetés...

Elek István ironikusan elmosolyodott.

– Kedves Fóti... Úgy gondolja, hogy én túlzottan szelíd ember vagyok a vérhez...?

– Igen... Ön értelmiségi...

– Móra Ferenc is értelmiségi... Galamblelkű értelmiségi...

– Értékes ember, de...

Elek főhadnagy még mindig mosolygott. Belebotort a zubbonya zsebébe, és kihúzott egy összehajtogatott újságoldalt. Lassan megkeményedett az arca.

– Az értelmiségi aztán, ha úgy fordul... Ha már látható a test...

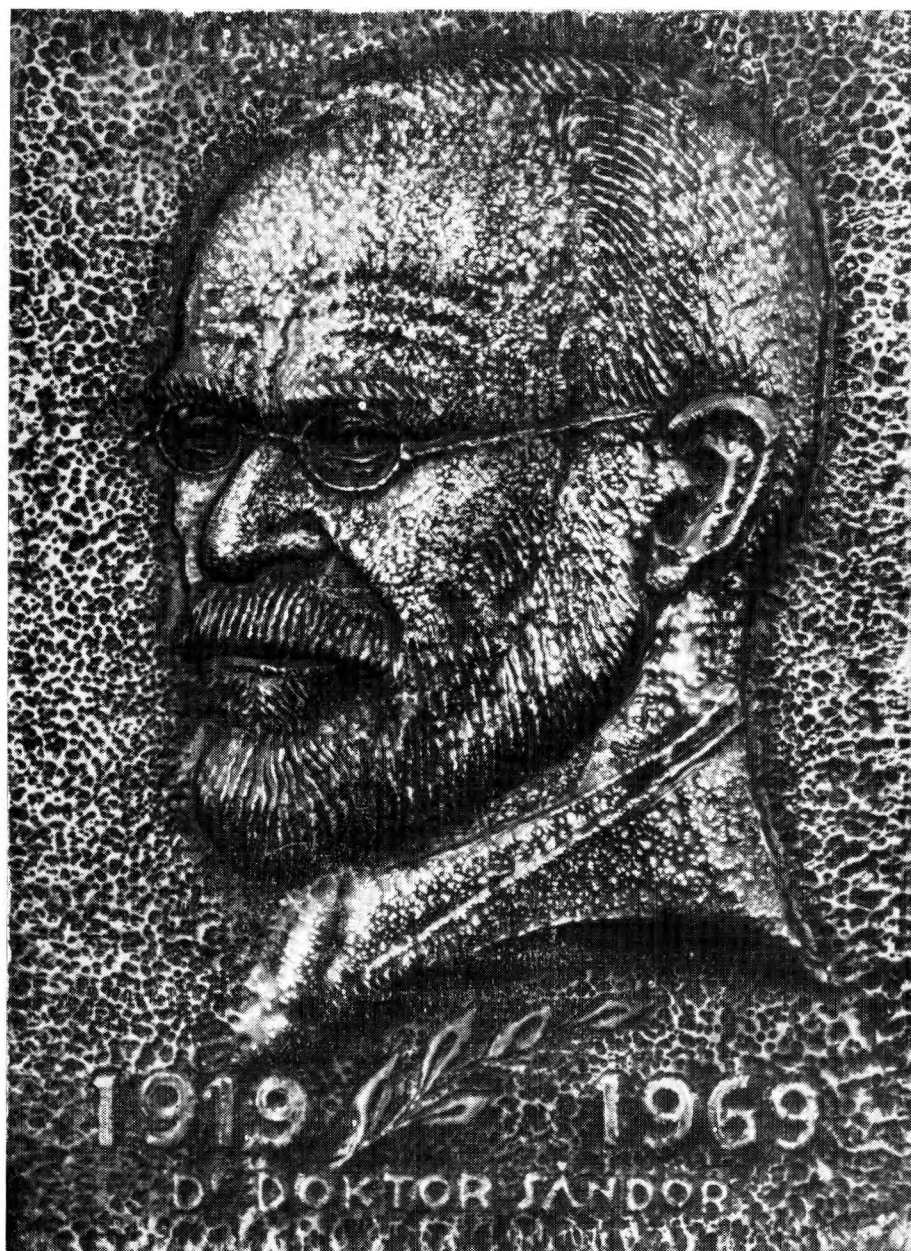
– Milyen test?

– A fedetlen test... Április elsején, amikor a franciák megszállták Szegedet, a galamblelkű Móra Ferenc a következőket írta a Szegedi Naplóba: „A diadalmas proletariátus nemcsak fenyeget, hanem ígér is: irgalmatlan halált annak, aki moccani mer az új világrend ellen, emberi megélhetést mindenkinek, aki beéri azzal, amit a maga becsületes munkájával kereshet a más verejtékezése nélkül. A proletariátus nem vérre szomjas, hanem boldogságra, s abból mindenkinek juttat annyit, amennyi megilleti. Kinek lehet ez ellen szava ebben a nagy munkásvárosban, amelyet akik naggyá és erőssé tettek, azok leginkább kizsákmányoltak voltak, öntudatos fizikai és öntudatlan szellemi proletárok? Nem lehetnek sokan, akiknek van mit siratni: akiknek van okuk veszett fogcsikorgatással felhorkanni az új rend ellen, amely elszedi tőlük a prédát, titkos konventikulumokon alattomos tört köszörülni a diktatúrára, amely azon rettenetes sorsra fogja őket kényszeríteni, hogy ők is érjék be anynyival, amennyi embertársaiknak jut...”

Elek főhadnagy felpillantott, aztán összehajtogatta a Szegedi Napló megkopott oldalát. A földes parasztkonyhában csend volt. Fóti és az ordonánc Elek István barázdált, sokat szenvedett arcára néztek.

JÓZSA JÁNOS: 1919.

ZÁGON GYULA: Dr. Doktor Sándor

Vízcepppek hullottak az arcára. Felriadt. Sötétség vette körül. A fűzfaerdő mélyéről nehéz sóhajok szálltak az ég felé. A bokrok alján száz és száz katona hevert szerteszét. Feszült, nehéz álmuktól halkán nyögtek, mint a fulladók... A tölténytáskák a hasakra szorultak, szíjak mélyedtek karokba, tenyerekbe... A füzes együtt sóhajtozott az alvó sereggel... A pára kicsapódott a levelekre, és alápergett. Arcokra, fegyverekre, bokrokra hullott. A harmatcseppeket a homok beitta, a rohadó avar illattá vegyítve újra párált.

Elek István kinyújtotta a kezét és körültapogatott a sötétben... Fűcsomók között siklott a tenyere, apró bokrocskákat, majd homokot, és a köpenyét érintette. A köpenyén feküdt, egy magas oldalú ladik takarásában. A ladik orral a Tisza felé állt, menetkészen. A Tisza mindössze öt-hat méterre folydogált sötétben, némán. Elek főhadnagy érezte a folyó üde illatát, s ha szellő támadt, a távoli kanyarokban rohanó halak és rákok szagát is. Nyitott szemmel meredt a fűzfák sötétjébe és gondolkodott: – „Hány óra lehet?... Éjfél elmúlt... Harmat hullik a fákról... Közeleg a hajnal. Talán fél óra még, és a Tisza mentén végig megszólalnak az ágyúk... A Vörös Hadsereg előbújik a fűzesekből és támadásba lendül. A katonák alszanak. Csupa lihegő test, csupa élet minden... Hány ember éri meg a delet?... Néhány óra múlva lehet, hogy végleg elalszunk... Százan és százan. Ezren... Meghalunk egy eszméért, országért... Elkerülhetetlen... Bár Szegeden másként gondolkodnak a halálról. Gömbös fölöslegesen tartja a véráldozatot... Ezrek és ezrek akadnak majd, akik félreértésről beszélnek... Eszme és haza helyett félreértést mondanak... Ha elvesztjük a csatát, a történelem sem tekint hősöknek minket. Félreértés volt... Kis leánykák felelnek majd a halálunkról, s ajkukról csupa behelyettesített hamis szó hangzik el... Meghaltak egy téveszméért... Bizony a jövőért jobb lenne élni. Az élők hatalmasak. A hatalmas, kegyetlen élveamaradottak döntenek... Félreértés?... A Tisza másik partján román ezredek alszanak... Testek, melyeket román anyák szültek, és román nyelvre tanítottak... Máskor parasztok, iparosok, proletárok. Most katonák. Nekik is meg kell halni egy másik hazáért, vagy ha vesztenek, egy másik „félreértésért”. A haza furcsa jószág... Hányszor és hányszor kell meghalni érte?... Ezért a földdarabért sok millió magyar áldozta már az életét... Mind félreértés lett volna?... A helyzet mindig ugyanez volt. Felbukkantak a tatárok és meg kellett védeni a hazát. Úgy, ahogy... Ha a katona a csata előtt ismerné a végeredményt, megborzná, hogy milyen felesleges a halála... De a csata előtt az emberek tíz méterre sem látnak előre... Aztán a német vasasok... De sok csata, de sok csata... A török... A török hadak felkerekedtek a messzeségben és végigrabolták, gyilkolták a Kárpát medencét... Hogyan döntenek erről?... Üldögelnek a térkép előtt a pasák, bégek és megkívánják a távoli ország kincseit, asszonyait, pénzecskéjét...? Otthagyják a szépséges Márvány tengert, otthagyják asszonyaikat és porfelhők között menetelnek heteken, hónapokon át, hogy meghaljanak Európában, vagy néhány aranygyűrűvel, vagy újabb asszonnyal dicsőségesen hazavonuljanak... Az ember érthetetlen... Minden bibliai kép hamis... Ragadozók vére szorult belénk... Az ember bizony az ember farkasa... Valamikor mi ostromoztuk, raboltuk Európa civilizáltabb népeit... A Rajnáig dúltuk Németországot, Velence ellen vonultunk... Csatát nyertünk a friauli herceggel szemben... A kalandozó magyaroktól nem voltak biztonságban még a frankok sem... Asszonyok elragadása, templomok, paloták prédálása évtizedeken át... Papokat etetgető népünk mily könnyen kiirtotta hajdan a kolostorok lakóit?... A török aztán visszafizetett a bajorok, frankok és a velencei hercegek helyett... Akkor már úgy mondták, hogy a hazát meg kell védeni... Nem sikerült... Pedig védegettük a hazát... Zrínyi Miklós életét áldozta az ügyért, aztán az ügy elbukott. És hány vitéz?... Hány jobbágy...? Hány puskamíves, öntőmester?... Elesett Buda, elestek sorra a várak... Felesleges lett volna a véráldozat, a sok halál, a sok árva?... A török rabszíjra fűzte a magyarokat, leánykákat gyalázott országon át, marhát, kincset, terményt elhurcolt... Mit ért a sok halál?... Sokszor meg kell halni a hazáért... A földért, mely mostoha hozzánk, nem tart el, nem óv,

nem altat... A haza fikció... Értelmileg. Értelmileg képtelenség... De az értelem mindig vereséget szenved az érzellemmel szemben. Én is szeretem a hazámat, és az ordonáncom is, és a politikai biztos is... Valamennyien meghalunk érte, ha kell... Pedig csak sanyarúságot adott e haza, megalázást, keserűséget... Talán utódaink, vagy azoknak utódai internacionális világban élnek. Nyelvek lesznek, szokások, de határok nem... Így háború sem lesz... Mindenki arra utazik, amerre akar, és ott telepszik le, ahol éppen a kedve tartja... Talán kialakul a világnyelv, melyre minden embert megtanítanak... Világnyelv, világpénz, közös árutermelés és forgalmazás... Minden nép műveli azért nyelvét, művészetét, megőrzi szokásait... Álom, tanár úr... Zavaros álom... A kapitalizmus másfajta nemzetköziséget erőltet, és a kapitalizmus nagyon erősnek látszik. Sok szolgája van, sok szegény szolgája... Ezek is mind a folyó másik partján... Idesereglettek meghalni... Győzünk, vagy győznek, de sok-sok román hal meg itt, egy ismeretlen, megfoghatatlan célért... Feleségük, kecskéjük, porontyaik fent a hegyek között szomjaznak... Kalibájukon átjár a szél... Százszázalékos proletárok, de pontosan olyan öntudatlanok, mint a kecskéjük... Ide jönnek meghalni egy rögeszméért, francia képzelgések és valami bizonytalan nemzetközi marakodás miatt, melyből nekik, akár nyerne, akár vesztenek, egyetlen tányér sült hús sem jut... Ha vadorzók lesznek fent a hegyeik között... Vagy a mi hegyeink között, akkor igen... Ha uraik nyomán felszedik az elhullott vadat, vagy fűrészelt csövű puskáikkal éjszakánként lesben állnak. Tavaszra szarvas, télre medvetalp. Borókapalinka, kukoricalepény... Könyv?... Utazás?... Nyugodt öröm?... Ünnepek?... Ezt nem nyerhetik el. Ha Vyx alezredes, vagy Mardarescu tábornok parancsára hasoncsúszva körbekússzák a Földet, a kenyérük akkor is kukoriciakenyér marad... Ha birtokba vennék saját erdeiket, s a nép okos gyülekezeteiben döntenének jó irányokban, boldogok lehetnének... Minden hiába... Itt is, ott is hever a sok test, a sok kar, kéz, gyomor, ágyék... Egymásnak esik a sok hús, és marcangolja ki-ki a felebarátját. Román proletár a magyar proletárt... Nincstelen a nincstelent... Jogra éhező a jogot éppen csak elnyertet... Bajonettek, pusák, mozsarak döntenek a szegénységről... Gömbös majd azt mondja, hogy tévedésből haltunk meg... Hadtörténészek csoportjai helyeselnek neki... Kitüntetések tűznek a zsebek fölé... Pedig olyan egyszerű az egész... Ha jött a német, hadba szálltunk, mivel meg kellett védeni a hazát. Ha jött a tatár, a török, újra csak hadba szálltunk, mivel meg kellett védenünk a hazát... Úgy kellett tennünk, mintha meg akarnánk védeni... Így illett... És most? Most Gömbös szerint vajon miért nem kell megvédeni a hazát?... A Tisza túlsó partján táboroznak a románok, délen szerbek, fent északon csehek... Gömbös szerint most miért nem kell megvédeni a hazát?... Ha a béketárgyalás megkezdődik, lészen sírás és fogak csikorgatása... Vagy megvédjük a hazát... Szegény Ferencz Jóska, így eltolni a kalapács nyelét... Hol a Monarchia...? A Monarchia már történelem... És két év múlva mi is történelem leszünk, akár megvédjük a hazát, akár nem... Nehezen pirkad... Csak a harmatcseppek hullanak, átnedvesítve ruhánkat, bőrünket... Hogyan szuszog a sok test? Proletárok, parasztok, boldogtalan tiszték, lelkes legénykéek, akik politikusokat helyettesítenek... Sok kemény arc, sok régi éhség, sok remény... Meg kellene nyernünk a csatát... Aki győz, megszépül... Igaza van a győzteseknek... Győzzünk hát... Győzhetnénk, ha óvatosan nyomulnánk előre, ha több lenne a lőszerünk, jobbak a fegyvereink... Ha szervezett lenne a hadseregünk... Ha nem lennének köztünk árulók... Így is győzhetünk... A világháború zűrzavarát még senki sem heverte ki... Az ellenfelek is szervezetlenek... Harcolni kell most. Kíméletlenül harcolni, és mint a sakkozók, megragadni minden alkalmat, értékesíteni minden helyzetet... Kíméletlenül harcolni! Okosan és kíméletlenül..."

A Tisza felől halk, elmosódó csobbanás hallatszott. Talán egy vízbe nőtt ágon, bokron vagy homokpadon csobbant a hullám... Elek István belefűlt az éjszakába. Csend volt. – „Unatkoznak az örök, és vízbe dobtak egy kavicsot” – gondolta. Mégis nyugtalanság kerítette hatalmába. Lassan hasra fordult és a Tisza irányába figyelt. A Tisza felett is sötét volt, de nem olyan mélysötét, mint a füzesben. Nézte a homályban sejlő vizet, és öt-tíz perc múlva halvány derengést vélt felfedezni. – „A hajnal

közeleg... Az is lehet, hogy világosabb az éjszaka, mint itt az erdő mélyén látszik” – vélekedett némán, és a folyót figyelte.

Újra hallatszott egy lágy távoli csobbanás. Kimeresztette a szemét, és sikerült megkülönböztetnie a vizet és partot. A víz derengőbb foltnak érződött, mint a part. Éberén, moccanatlanul figyelt. Elzsibbadt a karja, majd a lábaszára is. Óvatos, nesztelen mozdulatokkal kényelmesebb fekvésbe helyezkedett. – „A folyó azért folyó, hogy csobogjon” – nyugtatta magát. – „Folyik, mozog... A mélyebb részekben örvények keletkeznek, hát megcsobban a víz, istenem... Mi kell ahhoz, hogy a Tisza megcsobbanjon?... Felugrik egy hal. Felrebben valahol egy szárcsa... Kis szél is borzolhatja... A mezők felett meglódul és borzongatja a folyó tükrét...” – Nyugalma nem tért vissza. Hiába gyártott elméleteket, gyanú fészkelte a szívébe. Mereven, konok elszántsággal figyelte a folyót. Úgy vélte, megpillantott egy árnyat. Mint ha felbukkant volna valami a mélyből. Egy fej, mellkas, vagy talán kar... Rönk... Uszadékfa... Figyelt. Napok óta áradt a folyó, de lassan, szinte észrevétlenül... A lassú áradás ritkán ragad magával rönköket, gallyakat.

A partközelségben ismét megcsobbant a víz. Nem is csobbant, inkább csurgott. Az úszóbajnokok karjáról csorog így vissza a víz, amikor kiemelkednek a medencéből. Elek főhadnagy ezekben a pillanatokban már nem kételkedett. Biztosan tudta, hogy a Tisza túlsópartjáról átúszott valaki a sötétség leple alatt, és készül valamire. Figyel, vagy akcióra kezd, de hogy nemcsak fürdőzik, az biztos.

Megkeményedett az arca. Feszült, elszánt nyugtalansággal meredt a derengő folyó fölé. Csakhamar újabb csobbanás hallatszott, de távolról, szinte a túloldali fűzesek széléről. A csobbanás ismét származhatott szélről, halaktól, s magától a nyugtalan álmú folyótól is. Elek Istvánnal játszadozott a káprázat. Hallucinációk, libbenő árnyak kísértették... – „Riasztanom kellene az őrséget” – gondolta. – „A románok képesek átúszni a folyón és támadást indítani az alvó tábor ellen... Várni kell még... A tábor nem tudja megrohanni... Nincs ezeknek annyi jól úszó emberük... Legfeljebb egy osztag kelhet át. Az kivédhető... Riasztani semmiképpen sem lehet... Hajnalban támadnunk kell. Mindent összekevernék a riadóval. A románok tüzet nyitának, és elrontanám a hatodik, hetedik hadosztály szolnoki akcióját is... Várni mindig érdemes. Várok még... Mit akarhatnak a románok?... Talán öt perc, vagy fél óra és lelepleződnek... Elég, ha nyitva tartom a szememet és minden kiderül... Az is lehet, hogy az őrség is észrevette már a mozgolódást...”

Szellő libbent, és újabb csobbanás hallatszott. Neszek férköztek a magyar parthoz. Elek István csakhamar azt is észrevette, hogy a csobbanások a partnak ugyanazon pontjához közelednek, mint korábban. Szeme egyre inkább megszokta a derengő homályt. A víz tükrét és a partot elválasztó vonalat már tisztán látta. Figyelt...

A szemközi homokpadon megjelent egy árny. Surrant a homok... Néhány pillanat múlva mindent elnyelt a puha nedves homály. – „Képződhetnek is” – figyelmeztette magát újra Elek főhadnagy, és igyekezett józanul, higgadtan szemlélni az eseményeket. Lehunyta a szemét, pihentette. Amikor újra a folyóra meredt, szeme gyorsan megszokta a homályt. Ekkor már pontosan érzékelte, hogy a partra vezető homokpadon sötétebb tónusú árnyékok lapulnak, mint másutt... Nézte az árnyakat... Úgy vélte, két árnyat lát, közel egymáshoz... Az árnyak nem mozdultak. Az árnyak a magyar partot figyelték, a fűzet, a sötétbe vesző ladik- és bokorfoltokat. Az árnyak nagyon fegyelmezettek voltak... Közelgett a hajnal, de az árnyak még mindig vártak. Elek főhadnagyba hirtelen beledobban egy határozott érzés: – „Román felderítők fekszenek előttem... Öt-hat méter választ el tőlük... Nem akárhik... Képzett, gyakorlott felderítők... Hidegvérű hősei a háborúknak... Valószínűleg tiszték... Nincs Európában az a közlegénye, amelyik ilyen hosszú ideig képes mozdulatlanul fekvődni. Vizesen, dermedten, kimerülten... A baka körülnéz, aztán neki-vág a célnak. Ezek nem... Várnak és várnak... Minden árnyat, fát és bokrot kikélmelnek előbb... Biztosra mennek... Jók az idegeik. Van erejük kivárni a megfelelő helyzetet. Bizonyára az én árnyam, vagy a ladikom árnya is gyanús nekik. Ők néznek engem, én őket. Civilben talán mérnökök, vagy sportolók... Nem. Kizárt dolog. Ezek ténylegesek. Katonatiszték. Jól képzett, gyakorlott szakemberei a felde-

ritésnek... Íme, ilyen a modern háború. A kaszabolás már semmi. Itt dől el sok csata. A felderítésen és a katonai elhárításon. Ezek a fehér tiszteken át beépítettek hozzánk hadseregnyi kémerőt, de még mindig kevésnek tartják... Átúszi két tiszt a támadás előtti éjszakán és akcióra készül?... Mit akarnak?... Elég lenne moccanom egyet, és máris visszacsúsznának a Tiszába. Vagy belémlőnének. Moccanni most nem lehet. Várni kell. Fegyelmezetten várnom kell nekem is, mintha elvégeztem volna a román felderítők iskoláját... Kedves Lenin úr, én csak egy szegény tanár vagyok... A kopott zsebkendőimmal, álmaimmal... Igen, az apám öntőmester volt, míg meg nem halt... A szomszédok is mind. Munkások... Tudom, a tanárságom, az én tanárságom kis semmiség... Sem az urak, sem a munkások nem tartanak úrnak. Tudósnak sem... Csak egy szegény ördög vagyok nekik... Erőtlen ördög, mivel könyvekkel bajmólok. A cselekvők különböznek tőlem... Tudom, Főti úr... A proletár cselekvőktől éppen úgy különbözöm, mint az úri cselekvőktől... De ezt a csatát, higgyék el kérem, szeretném megnyerni!... Egy csatát, egyszer egy durva, öldöklő csatát... Papíron mindent... Elméletben, ceruzával, vonalzóval, számokkal... Ezek a román tisztek fegyelmezettek... Jó katonák... Ha most azonnal visszacsúsznak a Tiszába, akkor is hősök... Különlegesen képzett, bátor emberek... Mit akarnak ezek a felderítők?... Itt minden sötét, csak árnyak, és még mélyebb árnyak mindenütt..."

A homokpadon az egyik árny megmozdult. Felült. Vagy talán feltérdelt. Elek Istvánnak nagyokat dobant a szíve, aztán megnyugodott. Hirtelen nagy nyugalom szállta meg izmait, csontjait, szemét. Figyelt. A román tisztek is figyeltek. Egyik még mindig hasalt a homokpadon a másik térdénállva várakozott. Várták, hogy feltűnik-e valakinek a mozgásuk? Dolgozhatnak tovább, vagy... Percek múltak el, mire az árnyak ismét megéledtek. Elek főhadnagy csodálta a kiképzésüket. Mozdulatról-mozdulatra, szinte milliméterenként építették fel saját álló árnyukat. Fokozatosan, percenként lépve egyet-egyet, eltávolodtak egymástól. Valami könnyű tárgyat szorongattak, ami elválasztotta és összekötötte őket. Elek István először rúdnak vélte, majd vászoncsónaknak, később hálónak... Kifeszítették, és előbbre lépegettek a parton. Zajtalanul moccantak, haladtak a közelgő hajnalban... Elek főhadnagy csakhamar megbizonyosodott az igazságról. Meregette szemét, és úgy érezte, pontosan lát. A felderítő tisztek három-négy méteres halászhálót vittek feszesre húzva. Szabad kezükben kés meredezett. – „Hálót akarnak borítani az örökre, vagy valaki másra... Elrabolnak valakit, aki a támadás előtt még hasznos vallomást tehet parancsnokságukon... Ha az emberre rádöbnak egy ilyen hálót, mozdulni sem tud... Legfeljebb kiáltani egy rövidet, amíg el nem szorítják a torkát... Az örök lennének az első áldozatok... A Csongrád felé eső őrt közelítik... Honnan tudják ezek, hol állnak a magyar örök...? Úgy látszik, már az este itt feküdtek a Tiszában a felderítőik... De erre most nincs idő... Katona vagyok... Parancsnok... Könnyen lehet, hogy éppen az én bőrömrre pályáznak. Ha áruló van köztünk, akár azt is tudhatják, ki merre fekszik a füzesben... Távolodnak... Cselekednem kell, mivel katona vagyok... Az őt talán alszik..." –

Óvatosan előhúzta a bajonettjét és nesztelenül felállt. Előremozdult, majd megállt, ahogy a román felderítőktől látta. Állt néhány pillanatig, aztán kilépdelt a folyóparti fővenyre. A homok elnyelte a csizma ütődéseit. Előregörnyedt és figyelt. A román felderítők is álltak éppen. Hozzájuk igazította lépteit. Amikor azok elindultak ő is elindult, csak szaporábban lépdelt, mivel be kellett hozni a hátrányát. A felderítő tisztek ezekben a percekben már a célra összpontosítottak. Körülnézegettek rutinszerűen, de főleg a menetre és a célra figyeltek.

Elek főhadnagy zajtalanul osont a hálót cipelő árnyak után. Nagyon vigyázott, hogy az árnyakkal egyszerre lépjen, s ne okozzon ritmustalan, külön hangzó surranásokat. Amikor a háló végét szorongató tisztet megközelítette, szorosabbra markolta a bajonettjét. Hirtelen melléje lépett és szíven szúrta. Erősen szúrta. Bal kézzel azonnal megragadta a hálót, és lépdelt tovább, mintha már réges-régen begyakorolt mozdulatokat végezne. A leomló test azonban megzökkent a térdén, így az elől haladó tiszt hátranézett. Kérdezett valamit. Elek főhadnagy egyetlen szót sem értett

románul. Bajonettet szorongató kezét a szája elé kapta, és csendesítőleg előre piszszegett. A tiszt megnyugodott. Álltak egy-két pillanatig, aztán tovább lépdeltek. Elek főhadnagy vitte a hálót a román tiszttel a magyar őr felé. Léptek, lépdeltek. Elek látta, hogy a román tiszt nagy kést szorongat. Megálltak... Mindketten körülnéztek... Árnyak, emberek sehol sem mozdultak. Így hát folytatták útjukat. Elek főhadnagy vigyázott, hogy mozdulatai olyan összhangban maradjanak a román tiszt mozdulataival, mintha heteken át gyakorolták volna. A mutatvány sikeresnek látszott. Elek főhadnagy háta mégis borzongott. – „Ha ez a román tudná... Ha ez a tiszt tudná, kivel viszi a hálót?... És menetelünk... Isten nézi, és hallgat. Ha ennek a románnak lenne intuíciója, most hirtelen jobbra ugrana, és a folyóba vetné magát... Cselekednem kell...” – gondolta Elek főhadnagy, aztán hirtelen elengedte a hálót, és átlépett rajta, hogy a román tisztnek ne a késes, hanem a hálós oldalára kerüljön. A román hátrakapta a fejét. Elek melléje ugrott és keresztül szúrta. Érezte, hogy a kése rozsgó a bordák között. A tiszt felordított. Elek tudta, hogy elhibázta a szúrást. A román leroskadt, de élt és vergődött. Elek főhadnagy megdöb-bent: – „A másikat is elhibázhattam volna... Akkor már nem élnék... De azt szívem találtam... Gyakorolni kellene az ilyent... Így istenkísértés...”

A füzesből előrontottak az örök. Halk kiáltás szállt a Tisza felé:

– Állj!

Elek főhadnagy megtörölte a homlokát, és suttogva a füzes felé szólt:

– Ne ordíts, te marha... Elek főhadnagy vagyok!

Túl a Tiszán, Mindszent alatt eldőrdült egy lövés. A partmenti füzesekből madarak rebentek fel. Vak vergődésük, kiáltásuk messze hangzott. Az örök tétován imbolyogtak a homályban. Závárzatok csattantak. Árnyak szakadtak ki az erdőből, és a vízhez közeledtek. Kajsza, Fóti és egy őrmester jelentkezett Elek főhadnagnál. Az örök is előremérészkedtek. Elek István visszaküldte a strázsákat a helyükre, majd az őrmesterhez fordult:

– Vegye maga mellé a legügyesebb embereit, és vezessen egy járőrt a part mentén... Tapogassanak meg minden árnyat... A víz szélén menjenek... Nagyon óvatosan... Ha románokra bukkanak, ne tüzeljenek... Fogják el, vagy öljk meg őket... De némán!... Értette?

– Jelentem, értettem...

Az őrmester hátraarcot csinált és eltűnt az erdőben. Fóti és Kajsza a homokos partsávot vizsgálgatták. A román felderítőiszt vérért már beitta a föveny. Nem hörgött, nem mozdult. Az éjszaka enyhült. Derengőbbé vált az ég, s a víz ólomszürkén tükrözött.

– Mi történt? – kérdezte Fóti.

– Átúsztak a román felderítők... – mondta Elek István.

Kajsza és Fóti a hálót tapogatták.

– Mi a fene ez?

– Háló, nem...?

– Az... Háló... Mit akartak ezek?

– Foglyot ejteni... Ha rádobnak valakire egy ilyen hálót, az moccanni sem tud.

– Ki kellene hallgatni ezt a románt – mondta Fóti.

– Már nem él.

– Biztos ebben?

– Egészen biztos. Románul úgysem tudunk.

– Még szerencse, hogy egyedül jött ez a kém... Az ilyen kísértet árnyaktól könnyen megijed az őrség.

– Szerencse. A másik tizenöt méterrel odább fekszik. Bizonyos Elek István nevű főhadnagy szuronya azt már ott kilyukasztotta.

Fóti, Elek főhadnagra bámult, aztán némán merengett a halott felderítők mellett. Kajsza visszahúzódott az erdőbe. A szürkület már a fák felett motozott. Elek István lehasalt a fövenyre, s a Tisza vizében megmosta az arcát. Felüdült, megszabadult nyomasztó kábultságától. Húsz perc múlva riadóztatták a vörös ezredeket. A

katonák álmosan tántorogtak a fák között. A hadtáposok élelmet és rumot osztottak. A füzesben megcsördültek a csajkák, karabinerek, csónakláncok.

Elek főhadnagy ladikja mellett állt, és a Tiszát kémlelte. Kajsza rumot öntögetett a kulacsfedelelekbe. Elek István kortyolt a rumadagjából, aztán újra csak a Tiszát nézte. A folyó álmos egykedvűséggel áramlott az ólomszín párafelhők alatt. A part kontúrjai, s túl az erdők foltjai is jól látszottak már, de az épületeket, magányos fákat nem lehetett még a többiektől megkülönböztetni. A Tisza felett tőkés recék húztak. – „Öreg folyó... Ha sejtenéd, mire virradsz?” – tűnődött és bólogatva állt ladikja mellett. – „Ha sejtenéd, mi kezdődik itt...? Hány halál indul most pusztító útjára?... Testek és vasak ütköznek össze... Víz és vér keveredik hamarosan... Román vér, magyar vér, lovak vére... Megrémülnek majd öbleidben a halak... Tudós pontyok és kecségék fejvesztve menekülnek... Békák borzadnak majd a felpuffadt tetemeiktől... Varjak érkeznek az ártéri erdőkből és más ragadozók... Kikezdik a hősök tetemét... A hősök dicsőségre vágynak, de csőröket kapnak... Csőrök érkeznek délről, északról, nyugatról... Csőrök vájnak a testbe... Megemésztene bennünket és elpottyantanak valamelyik kies öbölben, vagy bűzös alvófa alatt. Így egyesül a hős az ős humusszal... Mindig így volt... Török tatár halál, a csőröknek mindegy... Talán nem is sejtik, hogy eszmét zabálnak, az eszme testi valóságát... Öreg Tisza, mit tartogatsz nekem?... Jó halált?... Életet?... No, igen... Életet. A harc szépnek ígérkezik... Szép csatánk lesz, szép kis tiszai csatánk... Ringass folyó... Élve, vagy halva, csak ringass... Emelj a messzeségekbe, jövőbe, Napba...”

A katonák tüzelő állást foglaltak az erdő takarásában. Fent, Szolnok táján felmorajlott a Vörös Hadsereg tüzérése. Bőfögtek, morajlottak az ütegek végestelen végig. Száz üteg ontotta a tüzet a Tiszántúlra, s a mozsarak, tábori tarackok vaskos lövedékei alatt nyögtek a füzesek, ingoványok, nádasok. Fák törtek derékba, házak omlottak össze... Elek főhadnagy egysége is tüzet nyitott. Ugattak a tarackok, kelepelték a géppuskák... A második hadosztály ütegei mind tüzet nyitottak, s Mindszent és Szegvár táján végigverették a román állásokat.

Elek István a ladikja mellett feküdt és nézte a folyót. Feje felett ellenséges gépfegyvergolyók tördelték az ágakat. Levelek, gallyak zuhogtak a bokrok közé. A vadrecék magasra csaptak a víz felett, és a hajnal párafelhői között menekültek. De számukra sem adatott igazi menekülés a július huszadikára virradó hajnalon, hiszen Tokajtól Mindszentig dörögtek a fegyverek. A Tisza mentén hetekre végetért a csálóka nyári béke.

A folyó sodrában öt perces tűz után jelent meg az első halott. Félig alámerülve sodródott délre, s a hajnali szürkességben azt sem lehetett megállapítani, hogy melyik sereghez tartozik. Vitte a Tisza, forgatta, alámerítette.

A Vörös Hadsereg tüzérei ezen az első hajnalon még nem kímélték a löszert. Törtették a magyar tarackok a román vonalat, szaggatták, tépték. Mindszentnél kihagyogatott már az ellenséges tüzérés, de Szentes táján, még vésztijszólan dörögtek az ütegeik. Egészen kivilágosodott már, amikor Elek főhadnagy egységétől balra vízrebocsátkozott az első átkelő bárka. Orrában géppuska kelepelt, mélyén katonák lapultak. Megcélozták a túlsó partot, és Mártély felett igyekeztek partot érni. A folyó sodrában jártak már, amikor Mindszent magasságában újra megszólalt a román tüzérés. Harmadik lövésre telibe találták a motoros bárkát. Emberek, fegyverek szanaszét zuhantak, s a folyó sodra forgatta a bárka roncsait. A román géppuskák felkorbácsolták a vizet. Kis tölcsérek támadtak mindenütt, s a golyók surrogva, sziszegve táncoltak a habokon. Elek főhadnagy hosszasan távcsövezte a túlsó partot, aztán amikor a román üteget meglelte, célparanccsal küldte ordonáncát a jobbra beásott tarackjához. A száz milliméteresek brummogva szálltak a Tisza fölött. Lekszáltak egy fiatal nyárfást, körültagogatták, majd kilőtték a román üteget. Csattanó detonáció jelezte a találatot. Az üteg árnyékában kelepelő géppuskák is elnémultak.

A balszárnyon újabb ladikok és motoros bárkák bocsátkoztak vízre, majd a jobbszárnyon is. A ladikok manőverezve, tüzelve közelítették a túlsó partot.

Fent Szolnok táján is hevesen állt a harc. Morajlott a levegő a Tisza felett. Való-

jában a hatodik és hetedik hadosztály volt az alsó tiszai támadás éle. A főcsapás jobbszárnyán helyezkedett el a második hadosztály, és ezen belül Elek főhadnagy egysége is. A támadó él balszárnya elég fedetlennek látszott. Elméletileg találkozhatott a nemzetközi dandárral, vagy támogatást kaphatott az ötödik hadosztálytól, de mindez már a támadás pillanataiban is illuzórikusnak látszott. Elek főhadnagy nem ismerte ilyen részletességig a hadművelleti terveket, de azt tudta, hogy hadosztálya és egysége, a támadó él jobbszárnyán helyezkedik el, veszélyes közelségben a francia demarkációs vonalhoz.

Elkeseredett harc indult a hídfőért. A felborult bárkák legénysége igyekezett partra úszni, de a román tüzérség többségüket meggyilkolta a vízben.

A párafelhők közül előtűnedezt a napfény és konturosra világította a terepet. A löporfüst a Tiszára nehezedett, így továbbra is fátyolszerű közeget át lehetett csak az ellenséget közelítgetni.

A part homoksávján tizenöt-husz méternyire egymástól, vérbefagyva heverték a román felderítő tisztek. Úszónadrágos tetemük nem illett a háborús képbe. A széles pengéjű fénytelen kések, és a háló antik gladiátorjátékok hangulatát idézték.

Múltak az órák. A hírvivők parancsokat továbbítottak a parancsnokságok és a csapattisztek között, munkában voltak a híradósok is. Elek így pontosan értesült róla, hogy a támadó él harcai jól állnak. Különösen a hetedik hadosztály egységei jutottak tűzfölényhez, és az ellenséget sikerült visszaszorítani a közvetlen partról.

A második hadosztály tüzereje is réceket tört a román védővonalon. Mindszentnél néha már öt-hat percre elnémultak a fegyverek, s csak akkor csattogtak újra, ha ladik imbolygott a folyó hátán. A ladikok egyre sűrűbben bocsátkoztak vízre. Egy-egy próbálkoztak a vonalszakasz különböző pontjain. Így aztán Mindszentnél sikerült néhány motoros gályának partra csúszni. A géppuskák a ladik orrából tüzeltek tovább, félig a vízben, félig a szárazon. Amikor az első motorosgályák partot értek, a magasabb parancsnak megfelelően Elek főhadnagy is maga köré gyűjtötte szűkebb törzsét, és egységével megkezdte az átkelést. A megtépázott fűzes mélyéről előresúsztak a ladikok, motoros gályák és a vízre ereszkedtek. A katonák beugráltak a géppuskák mellé. Elek főhadnagy ladiktól ladikig szaladt és mindenütt parancsokat, tanácsokat osztogatott. Végül saját ladikjába ugrott, s az evezők megmerültek a Tisza bemocskolódott vizében.

– Csak célra löj! Vigyázz a saját gályáinkra. Vagy felettük löj el, vagy messze jobbra. Nem esni pánikba, bármi történik is. Ha partot értünk, azonnal elhagyjuk a ladikot. A románok ladikra lőnek. Más fedezéket kell keresnünk! – mondta Elek főhadnagy legénységének. Két ember a géppuska mellett hevert, négyen eveztek, egy katona kormányzott. Kajsza és Fóti puskát szorongattak és a túlpartot figyelték. Egy őrmester kézigránátokat készített maga elé, és türelmetlenül várakozott. Elek István vezényelte az evezősöket és a kormányost. Parancsai szünet nélkül zuhogtak:

– Jobbra, tarts, erősen jobbra, most hirtelen balra!... Úgy... Tovább, tovább... Tűzeljenek! Nem látják a jobbra húzódó gyalogságot?... Az összedült házikó mellett...

Megszólint a parancsnoki ladik géppuskája. A túlparton jól látszottak az elzuhanó katonák... Gazdátlan géppuskák meredeztek a parton. A házak közül még javában tüzeltek a románok. Az egyik evezős a melléhez kapott, és a ladik aljára zuhant. Az őrmester igyekezett bekötözni, de a katona erősen vérzett. Jajveszékeltve fetrengett a töltényes ládák. Vére mindent vörösre festett. Kajsza a helyére ült és tovább evezett a többiekkel. Fóti szaladó katonákra tüzelt.

Többször Délnek fordultak, majd meredeken a part felé ismét. Az örvénylés egyik lassításnál elkapta a ladikot és háromszor körbeforgatta. Mindszent utolsó házainál érték partot. Amennyire lehetett a fővenyre rángatták a ladikot. Sietve kiemelték belőle néhány láda löszert, és a fegyvereket. Hosszú gledicsia sövény mentén foglaltak tüzelőállást... A románokat meglepte az erőszakos partraszállás, és eszeveszetten lövöldöztek. Elek főhadnagy egysége is tüzet nyitott... A sövény mentén lassan nyomultak előre. Az őrmester a kézigránatokkal dolgozott.

– Célra tüzeljenek! Géppuskásokra inkább, mint menekülőkre. Tisztekre inkább, mint közlegényekre. Ki kell löni a géppuskákat és a parancsnokokat – mondta Elek főhadnagy az embereinek.

A sötétben lapulva a román útegek oldalába nyomultak. Öldöklő harc kezdődött a hídfő végleges birtoklásáért. Sokan elesettek vagy megsebesültek. A hídfő fokozatosan megszilárdult, s a motoros gályák a tarackokat is átszállították. A tarackok segítségével kiszorították a románokat Mindszentről.

Elek főhadnagy egysége Mindszent északi oldalán, kazlakkal teli szérűskertben ütött tábor. A katonák kimerülten heverték a fák alatt, és a lehullott árpakörtét rágszállták. Elek István a pajta falánál üldögélt egy tábori széken, és a térképet tanulmányozta. A kimerültségtől résnyire szűkült a szeme, ráncaiban por és füst feketedett. A csapatok között ordonáncok hordták-vitték a híreket, parancsokat. A szalmakazlak között Fóti bukkant elő. Elek főhadnagy felpillantott:

– Nos? – kérdezte.

– Sikerült...

– Mindenütt?

– Azt még a híradós tisztek sem tudják... De a szolnoki egységeknek minden sikerült. A hetedik és a hatodik hadosztály egységei már a kora délelőtti órákban átkeltek a balpartra. A támadó él két ezrede elérte a Tiszaszajol–Beszélőhalom vonalat... Éppen most kelnek át az ötödik hadosztály egységei is, és a szandai szőlők felé tartanak... – mondta Fóti Jenő.

– Nem lehet azt mondani, hogy ez a térkép valami túlzottan részletes – méltatlankodott Elek István.

Fóti megfordult, s néhány perc múlva egy századossal tért vissza. A százados lekezelte Elek Istvánnal, aztán mindhárman a térkép fölé hajoltak. A százados vékony piros ceruzával sorra berajzolta az ezredek helyzetét, és a tanyák, falvak, halmok nevét is melléjük írta.

– Én Eperjesi vagyok eredetileg... Errefelé gyerekeskedtem... Ismerek itt minden eret, ingoványt, kunhalmot – mondta a százados és nevetve legyintett.

– Ezek szerint folytatjuk az előrenyomulást? – kérdezte a főhadnagy.

– Ez a parancs. Szegvár, Szentés a közvetlen cél... A távolabbi Kondoros, Békéscsaba... Kimerültek az embereid?

– Teljesen.

– Tartunk egy órás pihenőt, aztán kimozdulunk... Szerintem elég, ha reggelre odaérünk Szegvárra...

– Nem tudom, mi az elég, de mozdulni sem bírnak a katonáim. Éhesek, szomjasak velem együtt.

– Nincs már rumotok?

– Egyetlen korty sincs. Se rum, se hús, se kenyér...

– Na majd eljön velem az ordonáncod, és küldök neked rumot. Ha adsz néhány embert, kenyeret és szalonnát is tudunk átadni... Neked egyébként külön rumadag járna, és valamilyen nagykereszt...

– Mi a fenéért?

– Ne szerénykedj, bajtárs... Amikor a politikai biztosod elmesélte, hogyan bántál el egymagad a román hírszerző tisztekkel, még a hátam is borsózott...

– Ez még az éjszaka történt. Azóta sok halál esett. Köztünk is, köztük is... Az a rum, azt hiszem, éppen jókor érkezik... – mondta Elek főhadnagy és huncutul, görcsös fáradtsággal a századosra hunyorított. A százados tisztelgett. Elek felállt és ő is tisztelgett. Fóti, Kajsza és négy körtéző katona elvonult a századossal.

Elek a pajtán át bement a gazda udvarára, és a gémeskútnál megmerítette a vödör. A vályú felett locsolkodott, áztatta magát, aztán lassan visszaindult. A házból kibukkant a gazda. Elekre kiáltott:

– Tiszt úr!

Elek István megállt, rábámult. – „Kulák ez” – gondolta – „Az ilyen még a vi-zet is sajnálja... A bakák pedig lezabálják a körtéit...”

– Tiszt úr... Térjen be hozzánk, és egyék velünk! – invitálta a gazda.

Elek főhadnagy a tornáchoz lépdelt és a gazdára nézett. Borostás, kerek arca volt, olyan módosabb paraszt fajta.

– Köszönöm – mondta –, de a bakáim már úgyis megették a körtéit...

– Hadd egyék, fene a gyomrukba... Mink mindig a fán hagyjuk, csak lero-had... Volt idő, amikor az apám kipáralta, de én nem vesződök vele. Amúgyis bort iszok inkább...

Elek követte a gazdát. Megálltak a konyhában. Az asztalt már megterítették. A tűzhelyen paprikáscsirke illatozott.

– Tudja, miféle hadak vagyunk? – kérdezte Elek István.

– Tudom hát... Nem vagyok hülye... Maguk vörös hadak. Vörös, nem vörös, magyarok. Én így ítélem meg. Maguknak inkább van itt keresni valója, mint a románoknak... A vörös is magyar... Én ugyan nem szívlelem az ilyesmit, mert a Kun Béla a födre pályázik, de most háborúskodnak...

– Hány hold földje van?

– Tizennégy, és egy hold belsőség...

– Nem sok...

– Akinek semmije sincs, se esze, se földje, se ipara, az még a hatot is sokallja... Aki nagyságos úr, vagy birtokos, az nem is tekint engem embernek... Honnan nézzük, az itt a kérdés... Fönről nézve büdös paraszt vagyok, alulról nézve zsíros paraszt. Hát van mit ennünk, hála isten... A munkánk után élünk, de nem rosszul... A háborút most ne számítsuk... A háború más... Tessék, üljön közénk... – mondta a paraszt és kijebbe húzott egy szögletes támlájú széket.

– Köszönöm a kedvességét, bátyó, de nem lesz ez így jó... A katonáim kint éheznek, én meg itt lakomázom magukkal... Aztán tudja, egy-két óra múlva megyünk tovább a román után. Idő sincs erre most... Bár meg kell mondanom, szívesen elbeszélgetnék magával... Okos fejű ember maga...

– Okos...? Meghiszem azt... Nem azért vagyok, ahogy vagyok... Ész kő a földhöz, sok ész... Ha nem eszik velünk, nem eszik... Nem erőszak. Maguk másfajta, mint a régi tisztek... Adok egy lábassal. Ha nem sértem meg... Vigye ki, és osztozzon, akivel akar... És adok egy kenyeret... Tudja mit? Kettőt adok és egy első sunkát... Egyen az embereivel... – mondta a paraszt és intett sovány asszonyának, hogy pakolja össze az ételt.

Elek István nézte az asszonyt. Az asszony rossz néven vette a férje adakozó kedvét... Kelletlenül pakolódott. A gazda közbelépett. Maga nyalábolt föl két kenyeret a kamrából és a sunkát.

– Segítek vinni – mondta Elek Istvánnak, aztán nekivágtak a hosszú udvarnak. Amikor eltávolodtak a tornáctól, halkan folytatta a paraszt a beszélgetést:

– Irigylí a feleségem... Inkább elemészténé magát egy kanál vízben, mintsem falásnyi kenyeret adjon valakinek... Nekem meg tudja vidámabb természetem van... Ha fölbosszant, eliszom a megtakarított pénzét, és fizetek a kocsmában fűnek-fának... A paprikáscsirkére sem akart ráállni... Nagyon irigylí. Megenné ez még a saját piszkát is... Attól ilyen sovány. Csodálja aztán, ha az ember természetje eltéved néha más menyecskék irányába... De nem is ez a baj... Tyúkeszű... Azt hiszi, hogy a vagyont éppen úgy köll megtartani, amint az ember megszerezte... Mondom neki, vágd le a tikokat, mert jobb, ha mi adunk, mint ha elveszik... Hát nincs igazam?... Egy ilyen had éhes, ugye... Mennek az ellenségre, hálnak, sebesülnek... Voltam katona, tudom hogyan van ez... Amíg a gazda ad, addig annyit adhat, amennyit akar... De ha elveszik a javakat, akkor a gazda már semmit sem szólhat... Nincs igazam...?

– De igaza van, gazduram...

– Én vagyok a családban az ész... Ennek a családja csak a szerzéshez ért, a megtartáshoz tikok... Nézze, vágunk két disznót... Még mindig volt három sunka... Két hátsó, és ez az első... Na most, két hátsó sunka nekünk bőségesen elég... Van ugye aprójószág, galamb, nem halunk étlen... De az Etel irigylí maguktól ezt a sunkát... Ha maga nem ilyen lenne, mint amilyen, hát beküldhetne öt katonát és kioszthatná minden kenyerünket, sunkánkat a bakáknak. Nem is szól-

hatnánk... Kiverték innen a románt... A haza az első, és csak azután gyün a sunka... Nincs igazam?

– De igaza van – mondta Elek.

Megérkeztek a szérűskertbe. Elek István nagy nyaláb szalmát dobott a fal tövébe, és rápakolódtak. A katonák érdeklődve pillantgattak a tisztjük felé. A gazda rájukvigyorgott, és megemelte a kalapját.

– Bort? – fordult aztán Elek Istvánhoz.

– Jó lenne... A vagyontartását nemcsak tikhússal szolgálja a jó gazda, hanem borral is. Mi kell a katonáknak?

– Följárnok a seregnek ötven liter bort. Hadd dühöngjön a feleségem!... De lenne egy kikötésem...

– Nosza...

– Én is magukkal ihatok...

– Ihat bátyó kedvére, de nem lesz ám itt nagy dinomdánom. Mindegyik katonára kap belőle egy kulacstetővel, még jó, ha futja...

– Nekem meg magának tiszt úr, két kulacstetővel. Adjon embereket, kiguritunk egy hordócskát...

Elek főhadnagy intett a katonáinak. Négyen is ugrottak és követték a gazdát. A szomszéd egységtől közben visszaérkezett Fóti is. Szalonját, kenyeret és egyetlen kulacs rumot hoztak. Elek István lehajtott néhány korty szeszt a torkán, aztán elkiáltotta magát:

– Katonák, ki szereti a paprikáscsirkét?!

A szérűskert távoli végében röhögtek az emberek, de a pajta körül heverészők azonnal felugráltak. Felemelték a földöt és hitetlenkedve nézték a paprikás zsírban úszkáló tyúkcombokat, melleket, lábakat...

– És a főhadnagy elvtárs...? – kérdezték.

– Ha szeretik a paprikáscsirkét, fogják meg és vigyék.

A katonák nem kérték magukat. A lábas körül csakhamar öten is feküdtek, bicskákkal, kenyérszeletekkel, vágták, tunkolták, ették. Előkerült a hadtápos őrmester is az embereivel, és megkezdődött a kenyér, szalonna és a sonka osztás. Kajsza sonkát vételezett a tiszteknek. Mindhárman a pajta tövébe húzódtak és sietve eszegettek. A katonák mindenütt ettek már, vagy éppen sorban álltak az őrmester előtt. A gazda hordója is begurult a kertbe. Csapra ütötték. A gazda aratókorsót és cserépbögréket rakott a földre. Megtöltött négy bögrét, aztán a sajátját megemelte:

– A vitéz urak egészségére! – mondta.

Ittak a gazdával, aztán eszegettek tovább. A szérűskerten túl elbőffentette magát egy tábori tarack. A gazda összerendezte.

– Barátságtalan neszek... Hajják maguk?!

– A mi kutyánk – mondta Kajsza.

– Eszünk bátyó, aztán megyünk a román után – bólogatott Elek István.

A tüérek sűrűn csattogtattak Szegvár és Derekegyház irányába, de a sereg nehezen szánta rá magát a harcra. Evés után elaludtak a katonák, s csak az örök füleltek a Tisza és Orosháza felé... Néhány egység elindult, és a határban éjszakázott a tüérekkel. Elek István éjjél tájban riadoztatta katonáit. Felszedelőzködtek, s a szérűskert kazlai között menetelve, észrevétlenül beleolvadtak a mezőbe... Hangtalanul vonultak a tarlókon, répaföldeken. Néha összerendeztek az örök, vagy a felijedő géppuskák hangjára. Hajnalban már Szegvár alatt álltak, s más csapatokkal együtt folytatták a harcot. A második hadosztály lendülete ezen a napon még tartott. Elfoglalták Szegvárt, majd heves csatározások után Szentest is... Elek főhadnagy egysége a Kőrögy patakig üldözte a román utóvédeket, aztán egy avétt külsejű csárda mellett megállapodott.

Elek István öröket állított, keleten, északon, délen, aztán a kocsma ivószobájában kiterítette a térképet.

– Szentestől tíz, Eperjestől húsz kilométerre lehetünk – mondta Fótinak.

– Veszélyesen elszakadtunk a hadosztálytól... – csóválta a fejét a politikai biztos.

– Kicsit előre futottunk... Ha úgy adódik, vissza is futhatunk majd... Jó ez a vonal... Holnapra utolér bennünket az egész hadosztály.

Elek főhadnagy öröket ültetett a nyárfák tetejére, egyik géppuskását pedig a padlásra telepítette. A katonák a vékonyka patak vizében tisztálkodtak, és kezdték élvezni a hadjáratot. A románok elszakadtak a magyar előőrstől, és beleveszték a síkság porába, kódébe. A románok eltűnésének Elek István eleinte örült, mivel az éjszakát nem kívánta hadakozással tölteni, de később, amikor a felderítők mind azt jelentették, hogy leszakadtak róluk a román utóvédek, elgondolkodott.

– Meglátja, készül itt valami – fordult a politikai biztoshoz. Ezek vagy ránc csapnak az éjszaka, vagy visszavonulnak és átcsoportosítják a hadrendjüket. Ha így van, ez rossz jel...

– Jó is lehet.

– Ha átcsoportosítják a hadakat, mindig bevetik a friss, jólfelszerelt tartalékokat... Jön a román tartalék...

– Ha van nekik...

– Van, Főti. Van ezeknek mindenük. Komolyan veszik a háborút. Láthatta. Az istennek sem akartak kimozdulni a Tisza vonalából. Ha ennyit áldoztak Mindszentnél, áldoznak holnap többet is. Ha holnap még nem, akkor holnapután...

– Én ehhez nem értek...

– Azt hiszem, hátraküldök egy futárt Szentesre. Jobb, ha jelentjük: Készül valami...

– Nem tudjuk bizonyítani... Kiröhögnek bennünket a ténylegesek...

– Csakhogy én nem így jelentem, hanem katonai nyelven. Olyan nyelven, amit értenek. „Leszakadt rólunk a román utóvéd... Tartani lehet az átcsoportosítástól, vagy a tartalékok bevetésétől...”

– Jól hangzik. Gondolja, hogy megértik?

– Világos. Azért katonák. Ennünk kellene most már, hol ez a Kajsza...?

Elek István és Főti a térkép fölé görnyedt. Főti Törökszentmiklóstól keletre le-szúrta a ceruzáját:

– Eddig nyomultak előre a hatodik és hetedik hadosztály egységei... A nemzetközi dandár is átjutott...

– Tiszaeszlárnál a harmadik hadtestet már erősen támadja a román. Kemény ellenlökések. Így volt a jelentésben... Holnapra talán már az egész vonalon megindul a román henger. Fáradtak a katonáink, és kevés a lőszer... Holnap újra parancsot adok, hogy csak célra lőjenek – mondta Elek István és fáradtan a kocsma asztalára görnyedt.

Elek István hiába küldött futárt a hadosztályhoz. Huszonkettedikén tovább gyülekeztek a lemaradozott csapatok Szentesen, de eszük ágában sem volt kimozdulni onnan. Délelőtt kilenc óra tájban jelentette egy híradós hadnagy, hogy tudomásuk szerint Mezőtúr és Hódmezővásárhely irányából tekintélyes román csapatok közelednek. Fél órával később már négy fiatal katona állt az ivóban Elek főhadnagy előtt:

– Lóra szállnak... Lenyargalnak Székkutasig. Otthagyják a lovakat, és gyalog közelítenek Hódmezővásárhely felé. Nagyon óvatosan... Állandóan fedezzék magukat... A feladat egyszerű... Megállapítják, hogy a román hadak milyen irányba mozognak, és milyen a tempójuk... Esetleg kikérdezhetik a parasztokat... Értik a feladatot?

– Értjük főhadnagy elvtárs... És, ha a románok lűnek?

– Úgy mozogjanak a mezőn, hogy ne ütközzenek román járőrbe. Ha lehet, ne lövöldözzenek. Ha elkerülhetetlen, néhány emberrel, hasonló létszámú járőrrel felvehetik a harcot. Ötig visszavárom magukat... – mondta Elek István, aztán kilépett a csárda elé, és nézte hogyan szállnak nyeregbe felderítői, hogyan tűnnek el a mezők között.

Türelmetlenül várta a híreket... Főtit beküldte Szentesre, egy másik járőrt pedig Eperjes irányába szalajtott. A mezők némák maradtak. Eperjesről délre visszaérkezett a járőr, de semmit sem tudtak jelenteni. Főti késett, a Székkutasi legényeket pedig elnyelte a föld. Nem érkeztek vissza sem ötre, sem hatra, sem hétre. A fő-

hadnagy rosszat sejtett... A csárda előtt állt egész délután és a délkeleti horizontot kémlelte. Hiába. Nyolcra befutott Főti és lemondóan legyintett:

– Összevissza beszélnek a hadosztálynál...

– Mi az, hogy összevissza?

– Jó hírek: A hetedik hadosztály Pusztá-Nagy-Pó körzetében jár már. A hatodik hadosztály Fegyvernek vasútállomásánál halad, a hetedik lovasezred Kenderesig nyomult előre. A nyolcvanadik nemzetközi dandárnak is sikerült megvetni a lábát a keleti parton, de nagyok a veszteségeik... Gyanús hírek érkeznek onnan... Szabotálják az utánpótlásukat... Rosszabb hírek: Makacsul tartják magukat a hódmezővásárhelyi és mezőtúri román közeledésről a mendemondák. Ugyanakkor az élőoszlopokat utasították, hogy fokozottabb tempóban nyomuljanak előre. Mit gondol, főhadnagy elvtárs, mekkora lehet most a mi balszárnnyunk és a támadó él jobbszárnnya között a rés?

– Nagy... Hatvan kilométer, de ötven biztosan... Semmit sem tehetünk egymásért...

– A városban azt suttogják, hogy ebből baj lesz...

– Akkor miért hajszojják amazokat előre?

– Mert nem azok suttognak erről, akik a parancsokat adják...

– Úgy gondolja, hogy mégis...? Árulás lenne?... Hihetetlen. Olyan szépen törtünk előre... Párhuzamosan létesült a sok hídfő... A hadjárat legnehezebb részén már túl vagyunk... Erőszakosan átkeltünk a Tiszán...

– Az árulás a fejünk felett lebeg.

– Ezek megint olyan Főti féle jóslatok. Károgás.

– Károgás? Várjuk meg a reggelt...

– Várjuk, mintha ez olyan egyszerű lenne... Nincs értelmezhető parancsom. Magamra hagytak... Kiküldtem fél tizkor Székkutas felé egy felderítő rajt, most fél kilenc, és még nem tértek vissza.

– Akkor azok már nem élnek.

– Félek, hogy igaza van...

– Küldjön ki újabb járőrt.

– Sajnálom a katonáim életét... Olyan ez, mintha halálba küldeném őket...

– Olyan.

– A hírekre szükségünk van... Tudnunk kell, hol mi közeledik, ha közeledik – mondta a főhadnagy, aztán felállt és kiszólt az ajtón Kajszának. Kajsza vigyázzba állt a söntés előtt.

– Jelentem...

– Ne jelentsen, hanem kerítse elő az örparancsnokot.

Öt perc múlva az örparancsnok állt a söntés előtt. Elek főhadnagy szomorúan, halkán beszélt:

– A négy tagú felderítő rajunk nem tért vissza. Valószínűleg már nem élnek. Ezek után találunk négy önként jelentkezőt ugyanerre a feladatra?

Fél óra múlva négy lovasfelderítő tűnt el a Tiszántúli estében. A lovak dobaja néhány pillanatig még hallatszott, aztán csend lett. Nehéz, vészterhes éjszaka ereszkedett a földekre, házakra, vizekre.

Hajnalba három sáros, földarcú katona állt a kórógyi csárda ivójában. Vigyázzba merevedtek. Elek főhadnagy arcát nézték, a rangidős rekedten megszólalt:

– Főhadnagy elvtárs jelentem, a felderítő raj végrehajtotta a parancsot. A románok Orosháza felől két oszlopban nyomulnak előre. Szegvár irányába négy zászlóalj és négy üteg vonul, Mártély felé egy gyalogzászlóalj, egy lovasszáhad és tüzérség...

– Köszönöm... Négyen indultak, nem? – kérdezte Elek főhadnagy és végighordozta pillantását az arcokon.

– Jelentem négyen. Amikor a román járőrrel érintkezésbe kerültünk, Bikács József honvéd elesett.

– Pihenj... Bikács...? Hány éves volt?

– Jelentem, hús – mondta a járőr sáros, borostás arcú parancsnoka.

Kajsza kibontakozott a söntés mögül. Nyöszörögtek bakancsa alatt a megkorhadtt padlódeszkák. Kulacsot tett az asztalra.

– Rum. Igyatok – mondta.

A katonák kézről-kézre adták a kulacsot. Nyögve, megcsukló kortyokban ittak.

– Az első járőrünk, úgy látszik, soha nem tér vissza – mondta Elek főhadnagy és kérdően a katonákra nézett.

– Soha – mondta a járőr parancsnok. – Ott lógtak mind a négyen a nagymágocsi elágazásban a nyárfákon.

Keserves napra virradtak. Tíz órára megérkezett a hír Mártélyról. Elfoglalták a románok. Néhány óra múlva Szegvár és Mindszent is hasonló sorsra jutott. Dörögtek a román ágyúk az Alföldön, s a hadosztályparancsnokság hallgatott. Elkéslett visszavonulási parancsokat küldözgettek, holott a támadó román erővel eredményesen fel lehetett volna venni a harcot.

A románok Szentest lőtték, amikor Elek István egysége is parancsot kapott a rugalmas visszavonulásra. A hadosztály fejvesztve menekült Szentesről, így Elek főhadnagy Szentes északi oldalán vonult a Tisza felé. Július huszonharmadikán este már Mindszent Szegvár és Szentes is a román csapatok kezére került. A Tisza keleti partján két-három gyalogezred hiányos egységei maradtak csupán, hogy biztosítsák az utolsó híd fő védelmét. Közéjük tartozott Elek István alakulata is.

Elek főhadnagy Szentestől északra a Kurca patak mentén ásta meg hevenyészett védővonalát. Futóárkokban aludtak, örködtek, vártak. A löszert felhalmozták a géppuskák mellett, a katonák több napi adagot kaptak töltényből, kenyérből, szalonnából.

Július huszonnegyedikén délelőtt parancs érkezett a második hadosztályhoz, hogy keleti irányba törjenek előre. Cél Kondoros-Békéscsaba. A parancsot ismertették a híd fő védelmére visszamaradt ezredekkel is, de Bély Alajos a hadosztály vezérkari főnöke egyébként a füle hegyét sem billegette. A Tisza nyugati partjára visszavonult ezredek nem mozdultak. Elek István a Kurca patak kanyarulatában hasalt. A sulyom, kányafű és a borzas fűzike virágait bámulta. Főti óvatosan kicsúszott az árokból és melléje kúszott.

– Lát valamit, főhadnagy elvtárs?

– Persze... Ott az a fényes levelű, víz színén úszó növény sulyom... Amott az a sárgavirágú tündérfátyol... Ez a bokros magas növény pedig borzas fűzike. Szép piros virága van, amint ön is látja... De errefelé a fehér virágú sulyomnak nagyobb becsülete van... Megterem ez minden pocsolyában, a Tisza morotváiban... Négyzögű termését megfőzik, aztán kihámozzák a magokat és megeszik. Evett már főtt sulyom magot?

– Nem.

– Gesztenye ize van... Ha egyszer fogságba esik, vagy bujdosásra adja a fejét, ne felejtse el, hogy ehető... A kígyófű is ehető, kenyérrel, vagy anélkül. Az erdei sorhagyma azonban a legjobb... Olyan levele van, mint a gyöngyvirágnak... A levelét esszük... Ecettel leöntve csemege...

– Honnan tudja ezeket?

– Gyerekkoromból... Néha az apámnak nem volt munkája. A budai hegyeket jártuk és a Rákos környéki lapályosokat... Mi fűvet megettünk, édes jó istenem...

– Következne a legelés?

– Ön beszélt idáig árulásról...

– Az árulás most már tény... Mit csinálhatnak Bélyék a nyugati parton?... Érthetetlen.

– Ezeket a román erőket meg lehetne verni.

– Most már lehetetlen. A visszavonulás teljesen demoralizálta a katonákat... Száz és száz halál árán átkeltünk, hídfőket hoztunk létre, aztán feladjuk az egészet fél nap alatt... Ezt nem bírja ki a magyar baka.

– Igaza van a bakának. Lelkemben én is baka vagyok már... – mondta Elek főhadnagy.

– Ránk itt még komoly harcok várnak. És másutt is.

– Legszívesebben felállnék és sétálnék egyet a mezőn...

– Agyonlőnék.

– Sétálva halnék meg. Közel egy patakhoz, közel a Tiszához, közel az üvöltéshez... Mondja, nem kellene üvölnünk? Üvölsünk, Főti! – mondta a főhadnagy, aztán a fűbe hajtotta az arcát és elhallgatott.

Július huszonötödikén párafelhők inogtak a mező felett. Sejtelmes fények libbentek, tompítva az örök szemét, s ijesztve mind a hadakat. A románok a kora reggeli órákban támadásba lendültek. Rövid tüzérségi előkészítés után rohamra indultak csapataik. Elek István egysége, valamint a harmincadik és tizenötödik ezred alakulatai erős tüzérségi és gyalogsági tűzzel fogadták a rohamot. Elek főhadnagy görnyedten mászkált, csúszkált a futóárokban:

– Célra löjj! Célra löjj! – csattantak mindenütt a parancsai. Megállt egy-egy géppuskás mellett és harc közben vezényelt:

– Kivárni...! Drága fiam... Nem a cukorrépa az ellenségünk... Úgy, kivárni... Amikor felugrik a román osztag, akkor egy rövid sorozatot... Olyan legyen, mint a suhintás. Ostorcsapás a földek között... Arra ügyeljenek, hogy egy bizonyos ponton túl, soha ne tudjanak jönni... Odáig engedni... Halálösvényeket jelölni a fegyverekkel... Ha tovább lép, megy a szapora halál...

A katonák némán engedelmeskedtek. Sokszor percekre lebuktak az árokba, mivel az ellenséges tűz a fedezék peremét söpörte.

A tábori tarackok és géppuskák megtörték a román rohamot. A Vörös Hadserg alakulatai lélegztvételnyi szünethez jutottak. A katonák ettek pár falatot, leöblítették poros, szikkadt torkukat, igazítottak fegyvereiken, töltényeket hevedereztek a géppuskákhoz, s máris kezdődött minden előlről. A románok újabb tartalékokat vettek be a déli órákban, és veszedelmesen megközelítették a Kurca patak vonalát. A túlerő ránehezedett az utolsó szentesi hídfőre, és az összeroppanás elkerülhetetlennek látszott. A katonák dühödtlen küzdöttek mégis. Az elesettek helyét újak foglalták el, a tarackoknak, géppuskáknak utolsó pillanatig akadt legénysége.

Délután kettőkor a román rohamosztagok kézigránátdobásnyi távolságra megközelítették a patakot. A harc elkeseredetté vált. Elek főhadnagy, Főti és Kajsa is tüzelőállásban feküdtek már, és lőttek, lőttek szünet nélkül. A kézigránátok víztőlcsérekkel téptek fel a Kurca medréből és végiglocsolták a magyar harcosokat. A robbanások, detonációk ezekben a percekben már egymásba olvadtak. A borzas fűzike piros virágait lekaszálták a géppuskák, az eltévedt gránátok békákat, halakat öltek meg emberek helyett.

Három óra tájban Elek főhadnagy egységében elesett a géppuskás. A fegyver percekre elnémult, mivel nem akadt szakértő kezelője. Elek István saját maga görnyedt a géppuska mögé. Bal oldalán Főti Jenő, a jobbon Kajsa harcolt. Elek befűzött egy újabb heveder töltényt és kivárt. Csak akkor tüzelt, ha csoportos cél került eléje. Így azonban az ügyesebb kűszók, a széleken veszedelmesen megközelítették a magyar állásokat. Elek főhadnagy Kajsát és Főtit oktatta:

– A kűszókat nyírják ki... Azokat, akik oldalaznak... Én a sűrűjét lövöm... Az istenfáját maguknak! Megint gránát. Ne engedjék őket gránátot dobni. Amelyik megemeli magát, löjék!... Ne hagyjanak időt nekik, mert ittveszünk...

Az árkon is végigordított jobbra-balra:

– Célozzanak emberek! Célra löjjenek!

A katonák fegyvelmezetten harcoltak. Az egységre jól hatott, hogy maga a parancsnok kezeli az egyik géppuskát. Kis önbizalmat nyertek, reményt. A románokat azonban már nem tudták visszavetni. Veszedelmesen fogyott a lőszer, s a teljes csőd réme már ott feketedett valahol az ég alatt.

– Van még remény, főhadnagy elvtárs? – kérdezte Főti Jenő. Elek István ki-lőtt egy sorozatot, aztán krákogva idézett a magyar nép reguláiból:

- A hangyák és güzük, ha nagy halmot hordanak, hideg esztendőt várj...
- Mi van ma? - kérdezte Föti.
- Szent Jakab napja - mondta a főhadnagy, és tovább tüzelt.

A délutáni órákban a szolnoki oszlopok helyzete is romlott. A hatodik hadosztály balszárnya ellen Fegyvernek irányából több manőverező román hadosztály is támadást intézett. Az ellenséges túlerő nyomása alatt a hadosztály visszavonult. Az ötödik hadosztályt anélkül, hogy az ellenséggel jelentősebb harci érintkezésbe került volna, Julier Ferenc visszavonta. A harmadik hadtest ellen ezen a napon a románok nem indítottak támadást. Julier mégis utasította a parancsnokokat, hogy a Tisza nyugati partjára vonuljanak vissza. Julier ezek után július huszonötödikén délután memorandumot nyújtott be Landler Jenő hadseregfőparancsnoknak, melyben felmentését kérte. Elek főhadnagy s a munkás tüzerek minderről nem tudtak a Kurca patak kanyarulatában. Harcoltak a román túlerővel egy eszméért, reményért, melyet a hatalmasabbak már óvatosan eladogattak. Tüzeltek a bedőlt oldalú futóárkokból, s a halál ott repdesett a fejük körül... Bizonyosnak látszott a sötét vég... A golyó, az elvérzés... A katonák többsége már nem hitt ekkor a győzelemben... De harcolt, mert nem volt más választása. Nem lehetett felállni és legyinteni. Nem lehetett tovább sétálni... A Kurca patak kanyarulatában csak kitartani vagy meghalni lehetett. A román gyalogság újabb és újabb hulláma zúdult a magyar védővonalra. A románok is megdühödtek már, és merészen, kegyetlenül harcoltak. A magyar katona az életét védte, és valami halvány reménységet... Nem gondolt senki az otthonra, a dunántúli mezőkre, házacskákra... De ösztönösen harcoltak a lehetőségért. Harcoltak, hogy még egy alkalmat kapjanak az élettől, amikor okosabban intézhetik sorsukat... Sokan megdühödten és gyűlölettel küzdöttek az ellenséges túlerővel szemben... A dühödtek közé tartozott Föti is. Veszettül lövöldözött. Gyorsan célra kapta a fegyverét, és már repült is a sivitó halál. De mindhiába. A románok túlereje ott tornyosult állásaik előtt. A nehezebb lövegek szinte betemették a patak medrét, sártengerré változtatták a magyar árokrendszert, és a füves lapályosokat.

Délután négy óra tájban Kajsza elordította magát:

- Főhadnagy elvtárs! Odanézzon! Menekülnek a harmincasok!
- Tüzeljen, Kajsza, ne bámészkodjon!
- Főhadnagy elvtárs... A harmincasok! A harmincasok elhagyták állásaikat!

Elek István kilötte a sorozatot, berántott egy új hevedert, aztán jobbra pillantott. Megrázta a fejét. Azt hitte, rosszul lát. A harmincasok fejvesztve menekültek a Tisza felé. A Kucori csárda környékén már románok lövöldöztek a magyar állásokból. A harmincasok magukkal rántották a tizenötödik gyalogezred alakulatait is. Az egész front megingott.

- Mi a parancs?! Mi a parancs?! - ordítottak kétségbeesetten a katonák Elek Istvánra, mivel a román osztagok már oldalról lőtték a sáncaikat.

- Rugalmas visszavonulás a berekfák vonaláig. Géppuskákat, töltényeket viszsük! - kiáltotta, aztán kilőtt egy sorozatot, majd a mezőre ugráló katonák közé ordított:

- Lépcsőkben! Fedezzék egymást: Örmesterek!

Emberei kegyetlenül engedelmeskedtek. Az egyik géppuska visszahúzódott a futóárók másik partjára, és tűzfüggönnyel fedezte a többi géppuska, és a katonák menekülését. Elek főhadnagy a barázdák között új tüzelőállást foglalt. Tüzet nyitott és védte a Tisza felé vonuló osztagok hátát. Tíz-tizenöt perc múlva átvette a szerepét a másik géppuska, és ismét hátrább tudott vonulni. A katonák közül sokan elestek a mezőn. Testüket csak a barázdák s a ritkás bokrok fedezték.

Öt óra tájban elérték a berekfák ligetes vonalát. Kitért a pánik... A katonák a Tiszának mentek, s nem bocsátkoztak újabb harcba. A motoros gályák és ladíkok eszeveszetten cikáztak a két part között. Vitték a katonákat, fegyvereket, vitték a maradék löszert. A front szemmel láthatóan összeomlott. A románok követték a visszavonuló magyar ezredeket, és tűz alatt tartották az egész partvonalat.

Elek főhadnagy tüzelőállást foglalt a berekfák alatt, és néhány katonájával ismét felvette a harcot az előre törő román egységekkel. Erőfeszítése átmenetileg megtörte a román előrenyomulást, de húsz perc múlva ismét fel kellett adni állását, mert a szárnyakon mögéje kerültek az ellenséges katonák. Az összeomlás pillanataiban is kitartott mellette húsz-harminc katona, köztük két őrmester, néhány csepeli vasas, Kajsza és Fóti Jenő. Amikor a berekfák vonala tarthatatlanná vált, egészen a Tisza partjára vonultak vissza. Utolsó géppuskafélszűket az árvízvédelmi töltés mögött, egy nagyobb fűzbokor takarásában alakították ki. Körülöttük, mögöttük menekültek a magyar utóvédek. Elek István a Tiszára pillantott, aztán Fótihoz fordult:

– Nézze, a folyóba vesznek... Segítsen nekik! Ne lövöldözzön most már... Szervezze inkább a visszavonulást!

Fóti lement a ladikokhoz. Kiáltása időnként áthatott a fegyverek zaján. Kajsza Elek főhadnagy mellett maradt. A magányos románokra vadászott, akik oldalazva közeledtek a géppuskafészekhez, és gránáttal akarták elnémitani a magyar utóvédet. Elek István karja, arca együtt rázkódott a géppuskával. Homloka, sok mély ráncia feketedett a löporfűsttől. A verejték feloldotta a kormot, s vékony patakokban a zubbonya alá hordta. Szemét marta a sós, koszos izzadság. Hunyorgott, és lőtt, lőtt, elszántan.

Alkony közeledtével a hidfő utolsó méterei is tarthatatlanná váltak. A főhadnagy ordonáncához fordult:

– Kajsza! Csússzon le a Tiszára és fogjon egy ladikot. Fedezze magát a nádkarély mellett, amíg megérkezem.

– Igenis főhadnagy elvtárs. De nagyon tessék sietni!

– Sietek Kajsza... Hasoncsúszva menjen... Meg ne haljon nekem! Most már életben kellene maradni...

Kajsza hátracsúszott, mint egy rák, s a puskájával közben oda-oda pörkölt a merészebb rohamozóknak. Elek István egyedül maradt a géppuska mögött. Kilőtt egy-egy rövid sorozatot, és a szünetekben hátranézett. Kajszát figyelte. A románok neki-bátorodtak. A főhadnagy sietve kilötte a hevedert, aztán újat fűzött be. A románok megtorpantak néhány percre. A Tiszától húsz-harminc méterre már nem volt kedvük kockáztatni...

Az ordonánc elérte a folyót, de nem talált csónakot. Rémülten hadonászott a parton. Elek István intett neki és várt... Múlt az idő. Tíz perc múlva az ellenséges rohamosztág leadott néhány sorozatot. Elek főhadnagy mozdulatlanul hasalt átforrósodott fegyvere mögött. A tüzet nem viszonzta. A bokrok közül kilépett öt-hat katona. Álltak és vártak. A főhadnagy hátrapillantott. Az ordonánc éppen a part felé csáklázott egy sodródó ladikot... A románok közelebb léptek, nekibátorodtak... A bizonytalanság percei elmúltak. Nehéz volt menekülni. – „Mit csináljak?” – tűnődött Elek – „Ugorjak fel?... Lekaszálnak...”

A rohamosztág előregörnyedve közeledett a folyóhoz. Gyorsan fogyott a távolság. Húsz méter, tizennyolc... Amikor tizenöt méterre az orra előtt sűrűsödtek a román vadászzászlóalj katonái, tüzet nyitott. Vadul tüzelt, s a szárnyakon közeledőket is lekaszált. Igyekezett olyan látszatot kelteni, mintha a tűzszünet tervszerű taktikai lépés lett volna. A román támadás megingott, de a széleken százan és százan közeledtek kúszva. Sietve kilötte a hevedert, aztán az oldalára fordult, és legurult a folyóhoz. Beugrott a ladikba, ellökte. Kajsza evezett.

– A part takarásában maradjunk, ha lehet – suttogta ordonáncának.

Kajsza némán, rémülten forgatta az evezőt.

Az elhagyott géppuskafészekben gránát robbant. Néhány pillanat múlva elárasztották a partot az ellenséges rohamosztág katonái. Golyók süvöltöttek feléjük.

– Hasaljunk a ladikba – recsegett Elek István hangja.

Kajsza nem válaszolt. Értelmetlenül rámeredt, aztán belefordult a Tiszába. A főhadnagy is megtántorodott. Erős ütést érzett a vállán. Elsötétült előtte a világ. A fenékdeshkára zuhant. A Tisza forgatta, táncoltatta a ladikot.

KOLBE MIHÁLY: *Béke*

ZS. KOVÁCS DIANA: Szabad Május 1.

Sóhajom, vérem

Keserves pirosom, dal, ha kibuksz a számon,
 fogak marásától sebes, lehelletemtől parazsas,
 testemből kihasított, ropogó izmu kised,
 mosolygó apagyilkos, magaddal hetykén nem törődő,
 szerelmes lányok felhő-húsát fogdosó,
 táncos vőfély tündérek lakodalmán,
 élelmet, bort asztalra rakó, hiszzen a lélek,
 boldogtalan vitéz, menyasszonyt először táncoltató,
 ágybontó szobalány, örömtől szomorodó,
 magadra hetykén tütyülő, mégis diadalt ülő,
 köznapi göncben is mutatós legényke,
 szorgos kisinas, gépek utcáiban reménnyel randevuzó,
 a munka csillagos kisüléseit, a szándék röppályáit figyelő,
 koromtól, füsttől maszatos, elektron-szemű ördög,
 három műszakos álmodozó, fémek virágait hittel csokorba fonó,
 kiströccsre, mókára hívó, erőből jószívvvel kölcsönt is adó,
 tízóraidot megféleztető, dal, emberben embert kereső,
 ünnepi ruhában is csóró, hatalmas csak a lelked,
 ha bántanak bottal, mosollyal mindent visszafizetsz,
 csak rokonaid, szeretteid éljenek, el ne fogyjanak,
 öregapád, a csillagszámoló nyugdíjas paraszt,
 öreganyád, a fejed bubját simogató, mindene te vagy,
 testvéreid, sógoraid, a vaslovat nyergelő huszárok,
 csak kibird, csak meg ne ráncosodj,
 csontodba ne vágjon reuma, tüdődre ne üljön üszök,
 csak mozogj fáradatlan, lélegezz kis szélvészeket,
 erősödj, súlyosodj, próbáld magad,
 időd: a történelem, belőle ki sose tuthatsz,
 égő vaskoronás, ropogó forradalmas, sunyi maghasadásos,
 hazád: az ember, nélküle semmire juthatsz,
 retteg, dadog, fizet, vakaródzik s önmagát újrászüli,
 dal, szemérmes kismagyar, földet, köveket simogató,
 anyaföld melegétől lobogó, testét testeddel takaró,
 barázdát frissen bevető, pipacsot, bogáncsot válogató,
 kedvesed a jövő, este majd véle ágyba fekszel
 s még szebben kipirulsz, keserves pirosom, sóhajom, vérem.

Minden e földön

1

*Már minden, minden e földön
egy kéz érintésétől lesz otthonos,
egy tekintet simogatásától,
egy test megadó leborulásától.*

*Már minden, minden e földön
egy gondolattól lesz bizonyítható,
egy szótól,
ami ezután születik.*

*Már minden, minden e földön
önmaga emlékéét jelenti csak,
elképzelte jövőjét,
elsíratott múltját.*

2

*Mindent, mindent e földön
újra kell teremtenünk
agyunk, ágyékunk, szívünk
megtakarított energiáival.*

*Mindent, mindent e földön
újra kell énekelnünk
a kő, a vas, az elemek hangján,
a megmaradt ember hangján.*

*Mindent, mindent e földön
bele kell gyúrunk kenyerünkbe,
húsunkba, idegeinkbe, fogunk anyagába,
hogya ránk hasonlítson újra.*

Szavak

*Majd úgy mondom: hazám –
világ végén tenyérszi parasztszoba*

*Majd úgy mondom: szerelem –
az idő szemetjével betakart várrom*

*Majd úgy mondom: élet –
madárnyomoktól pötytyős templomablak*

*Majd úgy mondom: halál –
friss havon az idő távolodó léptei*

SZOCIALISTÁVÁ FORMÁLÓDÁSOM EMLÉKEIBŐL

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. fordulóján mire emlékezhet az, aki akkor éppen csak tizennégy esztendő volt, és távol az események színhelyétől, idegen hatalom által megszállott tájon, szülővárosában, Baján élt? Nyilván csak olyan kisebb tényekre, melyekre *valóban* emlékezhetik, méginkább olyanokra, melyek e történelmi események nyomán, így vagy úgy, előbb vagy utóbb behatoltak életébe, eszmélkedésre készítették és fokról-fokra szocialistává nevelték.

Nagyon-katolikus, köztisztviselő családból származom; (Apám „osztálybíró” volt; ezért minősítettek hosszú ideig „osztályidegen”-nek) olyanból, melynek politikai szűklátókörűsége, opportunizmusa, kultúraigénytelensége, lényege szerint kispolgári magatartása megbízható „támasza és talpköve” volt társadalmának. Osztály- – pontosabban réteg- – helyzetem tehát tudatom alakulását szűkre foghatta és merevre szikkaszthatta volna, minden szabadabb változás-fejlődés „veszedelmét” kizárva. Hogy mégis, nemcsak tágítanom, hanem lerombolnom is sikerült gondolkodásom korlátait, végső fokon az első világháború végén kirobbanó forradalmi eseményeknek, közelebbről következményeinek köszönhetem.

*

A polgári forradalom idején 1918 októberében (ismétlem éppen csak múltam tizennégy éves) az izgalmas események hullámverései elérték a távolibb vidéket is, engem is magukkal sodortak. Ezt a „sodrás”-t természetesen nem szabad a metafora teljes képi gazdagságában felfogni. De az a kicsi is, amivel kimozdított már-már „örökre” meghatározott állapotomból, viszonylagosan óriási volt számomra: a *más-nak*, az *újnak* vonzaskörébe lökött, melyben – hinni szeretném – öregkoromra is megmaradok.

Az első „lökés”-t talán az az októberi reggel adta, amelyen arra ébredtünk, hogy városom alvégének népe (s nyilván a felvégé is, de mi az előbbinek közelében laktunk) az éjszaka feltörte és kirámolta a belváros üzleteit. Egyetlen képre emlékszem: néhány gyerek ment az utcán, egyikük egy játékbabát cipelt karjában. Úgy tűnik, hogy ez a kép sejtette meg velem először a társadalmi igazságtalanság való voltát, s valamiféle homályos elégtételérzést ébresztett bennem. (Bár az is lehet, hogy ez csak utólagos beleképzelés).

November 16-án a köztársaság kikiáltásának napján – vagy időközében – „ódá”-t írtam, melyet – már ötödikes gimnazista, azaz „felsős” lévén – titkosan (jeligével) az önképzőkörbe is benyújtottam. A verselményt a bírálók éppen csak elfogadták, de ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy én követtem el. A kézirat sajnos elveszett, így az „ódá”-nak csak egyetlen – „emelkedett” – sorára emlékszem: „*a nemzeti és a vörös zászlók mért lobognak békén egymás mellett?*”, és emlékszem e szokatlan zászlódiszbe öltözött, inspiráló városképre is. Az ilyenféle szónoki kérdésre azt hiszem versben sem kellett feltétlenül választ adni, de ma is világos előttem, hogy mi ösztönzött feltevésére. Részben az, hogy a „nemzeti”-nek és a „nemzetközi”-nek képzetei bennem addig, nyilván, antagonisztikusan szembenálltak egymással, s részben, hogy eme „kibékíthetetlen ellentét”-nek, a kétféle zászló együtt kitűzésével, egycsapásra megszüntetése spontán örömmel töltött el.

Ugyanezen a novemberi napon Baját megszállták a szerb csapatok, de a város köz- és magánélete egyideig még nagyjából érintetlen maradt. Így a magyar polgári forradalom hatása is érvényesült egy darabig. Ennek következtében megalakult szülővárosomban, többek közt, az *Ifjúsági Tanács* is, melyben a város fiatalságának „forradalmi elemei” egyesültek. A ciszterci főgimnázium igazgatója, *dr. Kürthy Menyhért*, akkor még megengedte, hogy az iskola két legfelső osztályának növendékei is résztvegyenek a mozgalomban. Én, és egy szerb osztálytársam, *Kovacsevity Borislav* azonban, annak ellenére, hogy csak ötödikesek voltunk – nem emlékszem, hogy milyen úton-módon, kétségtelenül illegálisan – tagjai lettünk a Tanácsnak. Hallatlanul imponáltunk magunknak, hogy a „nagy”-ok közt bejárhattunk a Városháza egy keskeny földszinti szobáiba, a Tanács „hivatal”-ába, ahol valódi mozgalmi emberekkel, szociáldemokratákkal (!) találkozhattunk; sőt az inspekciósok részére kiutalt napi száz cigarettából is részesedhettünk, de ezenfelül, azt hiszem, semmit sem csináltunk. Azaz egy „tett”-emre emlékszem: gyönyörűen kicirkalmazott plakátot rajzoltam a Tanács által rendezett egyik politikai gyűlés propagálására. (Egy-két hónappal később – a jó hosszú s remek szénszünet múltával – igazgatónk magához rendelte az Ifjúsági Tanács gimnazista tagjait. Mielőtt azonban szép szónoklatban megtiltotta volna nekik a további részvételt, minket kettőnket, mint akiknek engedélyt sem adott erre, kidobott a szobájából).

A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása november 24-én, majd négy hónapra rá, a Tanácsköztársaság kikiáltása csak érdekes, izgalmas hír volt számomra. (Az én generációm tizennégy-tizenöt éves korában, azt hiszem, jóval éretlenebb és informálatlanabb volt a megfelelő mai korosztálynál. A történelmi események súlyát valójában még nem éreztük, s velük egyidejűleg egészen gyermeketeg játékokkal kompenzáltuk elfojtottságainkat). Olykor még egy-egy kukoricapapírra nyomott *Vörös Újság*-példány is kezembe került, de inkább a különösség iránti kíváncsisággal olvastam bele, mint politikai érdeklődéssel. Annál inkább kezdtek érdekelni engem – és osztálytársaimat – az események, amikor 1919 júniusában megindult a Vörös Hadsereg északi hadjárata és egymásután foglalta el a nemrég elszakított városokat. Azon a napon, melyen Kassára vonult be, az első óra történelem volt, s mi, az egész osztály, egy-egy piros gombocskavirággal a gomblyukunkban, „tüntettünk” a győzelmes Vörös Hadsereg mellett. Történelem tanárunk *dr. Bándy Boldizsár*, amint belépett az osztályba rögtön „szétverte” a tüntetést, és a virágok, szó nélkül, a zsebekbe sülyesztettek a többi kacat közé. Nem emlékszem, hogy Bándy tanár úr adott-e valami magyarázatot felháborodásának okát illetően, mi kétségtelenül zavarban voltunk, nem tudván felmérni a *különbséget*, ami mindenképpen létezett. A Felvidék „vörös” és „nemzeti” (amilyen a későbbi volt) „visszafoglalás”-a között.

Általában még nehezen tudtuk (tudtam) a különbségeket felfedezni az ilyen, egyformáknak látszó dolgokban. Ugyane hónap (június) végén ugyanis, – amikor az ellenforradalmi puccskísérletekben résztvevő dunai monitorok átverekedték magukat a tanácsshatalmat még védeni tudó forradalmi erőkön, s hajóikat a szerb megszállók kezébe adva, néhány halottukat Baján temették el. – őszintén meghatva néztem a baltársaik konorsóját végig a városon vállukon vivő magyar „tengerész”-ek menetét, melyet kétoldalt fegyveres szerb katonák kísértek. S meghatottságom még csak fokozódott, amikor mint a gimnázium egyik orgonistája, a temetőben, a Rókus-kápolna kissé asztmás hangszerén én kísérhettem muzsikával a gyászszertartást.

A Tanácsköztársaság bukása után, 1919 augusztusában a bajai Sugovica-strand meleg homokjában heverve, életemben először hallottam az *Internacionalét*. *Lovas Laci*, a gimnázium alsó négy osztályában társam és barátom, aki katonaiskolából jött haza vakációra, énekelte el nekem, persze halkán, s míg a „tilalmas” szöveg kissé megborzongatott, a dallam szépsége megmaradt fülemben. (Ezt a szépséget bennem később a dallamhoz és szöveghez együtt fűződő asszociációk és emlékek sora tette teljessé.)

Ezután következett be áttekintésem első zökkenője. Az 1919–20-as tanévben, hatodikos koromban, a kisgyerekségemben belémoltott vallásosság mégegyszer kiújult. Új hitoktatót kapunk *dr. Szabó Tihamér* tanár úr személyében, aki, a ciszterciáknál akkor egyébként már ritka, szerzetesi gesztusai – puritánsága, aszketizmusa, pietizmusa – révén szinte a „szentség” szuggesztivitásával hatott, és én – hozzászegődtem. Persze jelentős szerepe volt ebben a szellemi atmoszféra teljes visszajára fordulásának, a „keresztény nemzeti gondolat” becsempészésének a még fejletlen tudatokba, amilyen az enyém is volt. Mindenesetre én lettem, hatodikos létemre, a gimnázium Mária-Kongregációjának ifjúsági elnöke és a „Mária-fiúk” összejövetelein én recitáltam elő a ritmikusan tagolt imákat. Szerencsére hamarosan rájöttem, hogy egy nagyon együgyű ember és nagyon együgyű ideológia hatása alá kerültem, s ez a felismerés átsegített ezen az első – vallási – zökkenőn.

Hamarosan bekövetkezett azonban a második is, bár ez sem tartott sokáig. A vallásosság krízise után, akkor már mégiscsak gyarapodó felismeréseim és tájékozottságom nyomán, nálam jóval műveltebb osztálytársam és barátom, *Rajk Pista* (évtizedek óta reklám-filmet csinál Párizsban) közvetítésével, hetedikesként, a nyolcadikosok egy kis társaságába keveredtem. Ez a társaság szocialistának vallotta magát, és a jórészt szabadban, elhagyott helyeken tartott találkozók alkalmával, – előttem csaknem ismeretlen és érthetetlen nyelven – különös dolgokról vitatkozott. Ezek a viták vonzottak és taszítottak is egyben. Hízelttem, hogy fültanújuk lehettem, bár hallgatásra ítélve, de sehogy sem tudtam átlépni a küszöböt, melyen át teljesen a vitatkozók közé keveredtem volna. Hogy milyen szocialisták voltak, csak sejtéseim maradtak. Szociáldemokraták semmiesetre sem. Legtöbbször *Kassákról* és a *Macsoport*-ról beszéltek és úgy emlékszem, hogy a bécsi emigrációval is valamiféle kapcsolatban voltak. Aztán jött a „felszabadulás” a szerb megszállás alól. S én – ott állva a tömegben a Városháza előtt, és megbűvölve a látványtól, melyet a szerb zászló le-, és a magyar újrafelvonása nyújtott, és együtt énekelve a Himnusz a többiekkel, meghatva és felindulva – rádöbbenem, hogy nem és nem vagyok *ezek* közé való. S a rádöbbenés első tetteváltásában levelet írtam tegnapi társaságomnak, melyben kifejtettem, hogy én is szocialista vagyok ugyan, de *nemzeti szocialista*. Akkor, 1920 augusztusában, Magyarországon alighanem én voltam az első, aki ezt a politikai disztinkciót – formájában és „tartalmá”-ban – „felfedez”-te, de prioritásom nem bizonyítható (bár levelemnek, papírjaim között, valahol meg kell lennie).

E zökkenőt még csak elmélyítette, hogy néhány hét múlva, amikor *Horthy Miklós* „kormányzourunk”, megtekintette a visszakapott várost, én voltam, aki a bajai ifjúság nevében üdvözöltem – zsakettben és darutollas diáksapkában, ami igen impozáns látvány lehetett (talán még megvan valahol az a néma híradó-filmrészlet, mely e látványt megörökítette). Szerencsére ezeketán is hamarosan felismertem, hogy neveltségem és tájékozatlanságom áldozata lettem, és a felismerés – pontosabban csaknem két esztendei felismerési folyamat – végül is átsegített ezen a második – nacionalista – zökkenőn.

Egyetemre 1922 őszén jöttem a „bűnös” fővárosba, s az az atmoszféra, ami fogadott, mondhatni véglegesen megszabadított mindenféle vallási és nacionalista zökkenőtől. A légkör ugyanis teljesen penetrálva volt a „keresztény” és a „nemzeti” jelzőszavakkal folytatott egyáltalán nem keresztényi és nemzeti üzemek kipárolgásával, a még alig „konszolidált” fehérterror, és az egyértelmű reakció „gyakorlatá”-nak „ideológia”-jával. Ez az „ideológia” önmagát leplezte le a még kissé mindig múltjához is kötött, s a még mindig nem eléggé tájékozott fiatalember gondolataiban, aki voltam. Az egyetemen még mindig grasszáló bajtársi egyesületek, a még mindig előforduló zsidóverések szinte provokálták bennem azt a már erő gesztust, hogy barátaimat zsidó (vagy zsidó származású) kollégáim közül válasszam, s hogy az általános ideológiai ráhatást szolgáló, elsősorban napisajtóból az ellenzéki lapokat olvassam. Barátaim megválasztása jól sikerült, hatásuk rám, és kölcsönhatásunk egymásra, elősegítette politikai és kulturális fejlődésemet. Az olvasott napilapoknak ugyanez volt szerepük átnevelésben, egymásutánjuk pedig világosan jelzi fejlőd-

désem irányát. Előbb a *Világot*, a radikális és szabadkőműves polgárság lapját olvastam, majd ennek utódát a *Magyar Hírlap*-ot, egyetemi éveim utolsó szakaszában pedig elérkeztem a *Népszavához*. Ez utóbbinak olvasása közben átforgalmazásom már annyira meggyorsult, hogy egyik barátommal és kollegámmal, *Ney Józsiával* (most párizsi építész, már negyedik évtizede) elhatároztuk a továbblépést, azt, hogy diplománk közeli megszerzése után belépünk a Vági-Pártba. Erre csak azért nem került sor, mert mire 1927-ben „okleveles építész”-ek lettünk, Vágit letartóztatták, és pártját feloszlatták.

Ezután kb. négy esztendő – alighanem természetes – intermezzo következett, látszólagos pauza fejlődésemben. Friss építészként „kiléptem az életbe”, s ez, akkor, nem volt könnyű dolog. Első, viszonylag már jólfizetett (mint „jólfizetett” volt első), állásomhoz, 1928-ban, (protekcióval) jutottam, s ekkor kezdtem szakmámmal közelebbről ismerkedni. Gyorsan meg is nősültem, s hamarosan gyerek is került a házhoz. Magánéletemben már szinte a mindennel-megelégedettség érzése környékezett, amikor, 1930 karácsonya előtt, egycsapásra munkanélkülivé lettem. Az ezután, családi és baráti kapcsolatok révén kapott gyér alkalmi munkák mellett maradt hát elég időm arra, hogy tovább törődjek a világ dolgával.

Ezidőben szerzett új ismeretségeim közül *Vilt Tiborral*, a szobrásszal kerültem hamarosan közelebbi-szorosabb barátságba. (Vele 1929-ben, a Tamás-Galériában rendezett kiállításán ismerkedtem meg). Ez a barátság kölcsönösen szította bennünk az elégedetlenséget gazdasági, társadalmi, kultúrabeli körülményeink ellen, s napról-napra folytatott vitáink edzették bennünk az aktív ellenállás szándékát – a tettekig. Hamarosan alkalom is adódott, hogy tegyünk valamit.

A következő télen, ha jól emlékszem 1931 legelején, Vilt elvitt a Népszínház utca és a Körút sarkán volt Szimplon-kávéházba, valamiféle összejövételre, melyet egy *Frankfurter Rezső* nevű fiatalember (akkor magántisztviselő) hívott össze (még nem tudtuk: az illegális KMP megbízásából), hogy művészcsoporthoz megalakulását kezdeményezze. Jelen voltak: *Szabó Ferenc*, a zeneszerző és még egy zenész, akinek nevére nem emlékszem, *Goldmann György* és még egy szobrász, *Goldmann János*, *Karvaly Imre Leó*, (egyetemi barátom, de őt is Vilt hozta ide, többé azonban nem jött közénk) építészek, *Fenyő A. Endre* festő, talán még egy-ketten, és persze Vilt meg én. Jórészt csupa számomra „új” ember. Ezen az összejövetelel elhatároztuk, hogy megalakítjuk a művészcsoporthoz, és önképző-, gyakorló-, alkotó-, propaganda-munkájának otthonául valahol helyiséget keresünk. Az első helyiségszerző kísérleteink nem sikerültek. Amint valahol lehetőség kínálkozott honfoglalásra, mielőtt megtettük volna, a rendőrség „érdeklődött” a dolog iránt, s a bérbeadó-jelölt ijedten visszalépett az „üzlet”-től. Ezután valamiféle művészeti szövetkezet létrehozásával szeretnénk volna legális formát találni tervezett működésünkhöz. Be is adtuk eziránti kérelmünket a cégbíróshoz – az okmányt Vilt és én írtuk alá (lehet, hogy még valaki) –, de a bíróság, formai okokra hivatkozva, elutasította a kérelmet, illetőleg további okmányok benyújtását írta elő. Mivel ez utóbbit teljesíteni már nem tudtuk, a szövetkezet-ötletet is fel kellett adnunk. Időközben a nem-képzőművészek kiváltak közülünk. Talán ez tette lehetővé, hogy – ha jól emlékszem 1932-ben – előbb egy, aztán két egymás melletti műtermet béreljünk a Vasvári Pál utcában (azt hiszem, Vilt nevén). Eddigre létszámban már meg is szaporodtunk: ide járt *Bán Béla*, *Dési Huber István*, *Sugár Andor*, akik akkor már részesei az illegális pártmunkának. *Fekete Béla*, *Mészáros László*, *Szendy-Steiff Antal*, aztán *Szőllősi Endre* és *Molnár László* (Vilt szobrásztanítványai) és természetesen Fenyő, a két Goldmann, Vilt meg én. Az a körülbelül másfél esztendő, amit a Vasvári Pál utcai műteremben töltöttünk, nem csak mindnyájunk szakmai, hanem többségünk ideológiai fejlődésének tanuló-ideje is volt, a szocialistává-válás iskolája. Itt hallgattuk s vitakoztuk végig az első szemináriumot, melyet *Vértes György* tartott, hogy aztán dr. *Madzsar Józsefnél*, a nagyszerű marxista tudósnál és embernél folytassuk magasabb szinten. Ezek a szemináriumi esték már nem a műteremben, hanem részben Madzsar lakásán (a mai Belgrád rakparton), részben Vilt és Hincz Gyula közös műtermében (Budán, a Budai

László utcában) tették izgalmasan érdekessé szellemi életünket. (Ezek a szeanszokon a Vasvári utcán kívüli művészek is résztvettek, így Hincz mellett *Gadányi Jenő*, *Kassovitz Félix*, *Kandó Gyula* is). Ezek a Madzsar-szemináriumok formálták ki bennem a *marxista szeminárium* képzetét, egyetlen egy azóta hallgatott szeminárium sem tudta ezt megközelíteni sem érdekességben, sem izgalomban, sem emberformáló hatásban.

Ez az előkészület megérlelte a helyzetet, hogy a balra tolódó, a szocializmus-hoz vonzó művészfiatalok összefogására és mozgósítására most már tényleg létrehozzuk a legális szervezeti formát. Ezért, nyilván az illegális párt utasítására, mely utasítás akkor talán még többünk számára elkonspiráltan, *egyikünk* kezdeményezésé-ként jelentkezett: beléptünk a Szociáldemokrata Pártba. Mivel a két Goldmann és Fenyő, lakóhelye szerint, az Ipoly utcai (ma XIII. kerület) pártszervezethez tartozott, valamilyen suskussal Mészáros és én is ebben a szervezetben lettünk párttagok 1933 őszén. (Kommunista párttagságom is ettől az időponttól számít). Rövid idő múlva, 1933 végén felkerestük a Szociáldemokrata Párt vezetőségét a Conti utcában, aholis *Büchler József*, az akkori főtitkár, némi habozás után elfogadta javaslatunkat, s ezzel megalakult a *Szocialista Képzőművészek Csoportja*. De, hogy a habozás mögött némi gyanakvás lapult, talán az is jelzi, hogy a párt székházában a tanácsstermet jelölték ki a csoport szombatesti összejöveteleinek céljára, ahol állandóan szem előtt lehettünk. A csoport első titkára én lettem, és 1937 őszéig láttam el ezt a feladatot, amikor is építésvezetői megbízásom egy esztendeig a vidékhez kötött. (1936 óta ismét tartósnak ígérkező állásom volt ugyanis az Országos Társadalombiztosító Intézet Műszaki Osztályán, melyet szociáldemokrata protekcióval kaptam).

Egyidejűleg megalakult a csoport illegális sejtje is, mely a két Goldmannból, Fenyőből, Sugárból, belőlem és az illegális párthoz, illetőleg a szakszervezeti ellen-zékhez kötő két „kapcsolat”-ból, Bán Bélából és Vértes Györgyből állott. Nem sokkal később *Háy Károly* és *Fekete Béla* is tagja lett a sejtnek (Háy az alakuláskor még börtönben volt). Ez a sejt irányított engem, mint titkárt, és szabta meg a csoport munkáját (e munkáról természetesen külön emlékezést kellene írnom). Felejthetetlen pár esztendő volt ez, szocialistává formálódásom döntő időszaka. Akkor gyűjtöttem azt az erőt, mely mai meggyőződésem szilárd támasza, s mely elviselhetővé és leküzdhetővé tesz számomra minden ellentmondást.

A sejt tagjainak egyébként nemcsak a csoportban végzendő munka volt párt-munkája. Egyenként is bevontak mindnyájunkat valamiféle mozgalmi tevékenységbe. Ezek részben legális fedésben, részben konspiráltan folytak. Egymás konspirációs munkájáról persze nem tudhattunk.

Már 1934-ben utasítást kaptunk, hogy mindenki lépjen át a lakóhelye szerint illetékes kerületi szociáldemokrata pártszervezetbe. Így én a XI. kerületihez kerültem (a Fehérvári út egyik bérházának alagsorába) Fekete Bélával együtt, de helyben is találtunk mindjárt elvbarátokat, akikkel hamarosan megértettük egymást. Kezdetben az volt a feladatom, hogy jelentéseket adjak a szervezetben folyó munkáról, hangulatról. A jelentéseket apró cédulákra, nyomtatott betűkkel írtam, és illegális nevemmel –: *Arkos* – szignáltam. Ezeket Vértes juttatta megfelelő helyre. De itteni munkánk, alig egy év alatt, odáig fejlődött, hogy amikor a kerületi vezetőség újraválasztására került sor, én lettem a pártszervezet elnöke, Fekete Béla a titkára, s egy kivételével csupa kommunista (vagy majdnem kommunista) a tagja. (Ez az egy is kedves öreg barátunk *Domokos Rókus*, egy vihársarokból elszármazott kubi-kos, akkor még aktív sirásó a Farkasréten, aki valami utópista szocializmus mese-világát dajkálta magában). Ezidőben feleségem volt a kerületi szocdem nőbizottság vezetője, s a többi bizottság ügyeit is a mi embereink irányították. 1937-ben ebből a munkából is kikapcsolódtam egy időre, de a szervezet élete még egy darabig az általunk lerakott vágányokon haladt (persze erről is lehetne még egy és mást elmesélni).

Konspirációs feladataim közül két fontosabbról emlékezem itt meg. Az egyik körzeti sajtóelosztói funkció volt. Akkor a Bakator utcában, Budán laktam. Itt jelent

meg időközönként (első alkalommal megfelelő jelszó-igazolással) egy kopaszranyirt, zömök fiatalember, aki gondosan letakart babakocsit tolt. Lakásom bejáratához érve felhajtotta a csipkés takarót, s alóla gyors mozdulattal több kötet illegális sajtóterméket emelt ki – a *Kommunistá*-t és a többi (bennük a csoport tagjainak metszeteivel) –, amit én, hasonló gyorsasággal, eltüntettem. Tőlem került tovább ez az anyag, kisebb adagokban, a körzetbe, egy-két „újságkihordó” segítségével. Babakocsitól elvtársunk, akinek illegális nevére nem emlékszem, azt hiszem jelenleg még mindig stockholmi expozitúránk kereskedelmi tanácsosa, *Fehér Lászlónak* hívják.

A másik, emlékezetes, konspirációs munkára is 1934-ben kaptam megbízást. Tavasszal, egy kései délutánon, illegális találkozóra kellett mennem, a Várház körút közelébe, a Só utcába (Izgalmamban azonban a Söház utcában sétáltam fel s alá, természetesen hiába. Másnap ugyanebben az időben, a valódi Só utcában aztán sikerült a „biztosító” találkozót). Sovány, nyúlánk fiatalemberrel cseréltem jelszót, aki, miután kissé megfeddett előző napi ügyetlenségemért, *Kalapos* néven mutatkozott be. Aztán röviden elmondta miről van szó. Néhány nap múlva pedig megjelent lakásomon (a Bakator utcában), egy megrakott kézitáskával és félrevonult dolgozni. Az ilyen látogatásokat a hét bizonyos napján – vagy napjain – megismételte, s közben összebarátkozott családommal is. Kommunista embersége – egyszerűsége, közvetlensége – az „igazi elvtárs” modelljévé nőtt – később – emlékezetünkben. *Kalapos* elvtárs a párt illegális lapját, a *Kommunistát* szerkesztette lakásomon. Egyszer váratlanul elmaradt, csak napokkal később tudtam meg, hogy lebukott. Huszonegy esztendő múlt el, míg újból találkoztam vele, Prágában. Ő volt ott a Magyar Népköztársaság nagykövete. (Egy évre rá pedig külügyminiszterünk lett). Csak akkor tudtam meg tőle, hogy annakidején lakásomtól mintegy kétszáz méterre tartóztatták le, s ha a hekusok még egy kis türelemmel követik, én is lebuktam volna. Az egykori *Kalapos* elvtársat *Horváth Imrének* hívták.

Amikor vidéki küldetésemről visszaérkeztem, a csoport már nem működött, amikor pedig újjáalakult, egy darabig nem csatlakoztam hozzá. Ezidőben nem a Conti utcában gyűlt össze, hanem különböző szakszervezeti helyiségekben. Goldmann Gyuszi többször is kapacitált (Jancsi már korábban lebukott, de ügyének tárgyalása elől külföldre szökött, s ma is Izraelben él), hogy jöjjenek ismét közéjük (Gyuszi akkor már jelentős funkciót töltött be az illegális pártban). Amikor azonban újból beléptem a csoportba és résztvettem egyik összejövetelükön, már nem volt idő az aktív bekapcsolódásra. A következő megbeszélés előtt értesítettek, ne jöjjenek, mert a csoport vezetői lebuktak.

Ami még várt rám a felszabadulásig – a második világháború, a nyílt fasizmus minden szörnyűsége, csoport- és kerületbeli barátaim börtönbe, munkaszolgálatra, harctérre hurcolása, nagyobb részük pusztulása, és saját életem gondjai: családom, barátaim életének mentése, hadifogságom stb. stb. – már szocialistává formálódásom beteljesedésének szilárd bázisán ért. Azon a bázison, melynek első – bármily kicsi – köveit végső fokon az ötven év előtti nagy történeti események, köztük a Tanácsköztársaság kikiáltása, rakták le bennem, és az illegális párt épített egészévé csaknem két évtized átnevelő munkájával.

BUDAY DEZSŐ

BABITS NAGYBÁTYJA

A Nyugat 1925. évfolyama I. kötetének 326–343. oldalán egy „Jókai lelke” c. terjedelmes tanulmány jelent meg. Ehhez a címdalón *Babits Mihály* a következő jegyzetet fűzte: „E tanulmány szerzője unokabátyám, dr. Buday Dezső egyetemi magántanár, kecskeméti jogakadémiai tanár (ki 1919-ben tragikus halált halt), jogakadémiai művei mellett a szépirodalommal is foglalkozott. Sokan lesznek még, akik emlékeznek Hungaricus néven kiadott regényére (A Szenvedő Ember) s a Nyugatban megjelent nagy költeményére (Orgonaszó). Jókai-cikkét a forradalom alatt juttatta a Nyugat szerkesztőségéhez, s abban az időben technikai és egyéb okok gátolták kiadását. Kegyeletes kötelességet vélünk teljesíteni, mikor a Jókai-jubileum alkalmával közzétesszük.”

A „kegyeletes kötelességet teljesítő” Babits zárójelbe tett megjegyzése: „1919-ben tragikus halált halt” a modern magyar tudományosság egyik legnagyobb ígéretének erőszakos halálára, kegyetlen kivégzésére tett célzást. A Magyar Életrajzi Lexikon adatai szerint (I. k. 274. o.) „a fehér terroristák az orgoványi erdőben kegyetlenül meggyilkolták”. Ugyanez a forrás a „munkásmozgalom mártírja”-ként mutatja be. Babits Buday Dezsőnek szentelt pár sora és cikkének közlése eddigi tudomásunk szerint az egyetlen nyílt színvallás és megemlékezés a nagy jogfilozófusról, szociológusról és pacifistáról 1919 és 1962 között.

ÉLETRAJZI ADATAI

Buday Dezső 1879. május 28-án született Pécssett értelmiségi családból. Három testvére szintén a magyar tudománytörténet büszkesége. Kálmán (1863–1937) patológus, egyetemi tanár, a tuberkulózis kórbonctanának tekintélye, Béla (1866–1944) út- és hidépítési szakember, műegyetemi professzor, László (1873–1925) statisztikus, műegyetemi tanár, a Magyar Statisztikai Társaság első elnöke. Dezső középiskoláit Pécssett végezte, az egyetem jogi fakultását Budapesten és Kolozsvárott. 1901-ben a pécsi városi ügyészség gyakornoka, majd Baranya vármegye árvaszéki jegyzője és később tb. árvaszéki ülnöke. 1906-ban, 27 éves korában, a kolozsvári egyetem magántanára jogfilozófiából. 1911-ben Budapesten járásbíróági jegyző, 1912-ben a kecskeméti jogakadémia helyettes, 1913-ban rendes tanára. 1919 márciusában a háromtagú kecskeméti direktórium tagja, májusban Budapesten a közoktatásügyi népbiztosság előadója. 1919 nyárvégi és őszi hónapjaiban budapesti klinikákon tartózkodik, ezeket azonban rendőri zaklatásra el kell hagynia, s miután hazatér Kecskemétre, bebörtönzik és 1919. november 20-án fogolytársaival tárgyalás és ítélet nélkül az orgoványi erdőbe hurcolják és kivégzik.

Hatalmas arányú tudományos munkásságot fejt ki. Bár szűkebb kutatási területe a jogfilozófia és az elméleti szociológia, a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság munkájába korán bekapcsolódva, részletesen, behatóan foglalkozik az egykével, a népelelmezéssel, a népruházkodással, a házasság és családjog kérdéseivel, sőt a magyar birtokkategóriákkal is; de van tanulmánya a nyelvfilozófiáról és a zenéről, sőt van egy regénye és vannak versei is.

Buday Dezső 1904-ben Olasz-, 1907–1908-ban Német-, Franciaországban, Ausztriában és Svájcban járt. Külföldi társadalomtudományi vizsgálódásai és pécs-baranyai állásai a baranyai egyke első kutatójává avatják. Szülőföldjének, Baranyának nagy rajongója, de épp ezért félti jövőjét annyira: „Baranya egyike ma az ország leggazdagabb vármegyéinek. Földjének szerencsés fekvése folytán természeti kincsekben csak úgy gazdag, mint jó termőföldekben. A déli része sík, mint az Alföld, de éghajlata az Alföldénél sokkal kedvezőbb... Hegyei szénbányákban gazdagok... A Mecsek alján és szélesen elnyúló hátán jó legelőjű dombvidék sorozza állattenyésztés dolgában a Dunántúl harmadik vármegyéjévé... Nagy ipari feltételei sem hiányoznak... Pécsnek egypár ipartelepe maga legnagyobb az országban a saját nemében... *A gazdasági tényezők egyensúlya dolgában egész kis Franciaország*... És a népszerűség dolgában mégis a legeslegutolsó.” Már 1909-ben tanulmányt közöl a Huszadik Században az egykéről és ugyanakkor könyvet hirdet Az egyke Baranya megyében címmel. Fülep Lajos, Kodolányi János, Móricz Zsigmond és Bajcsy-Zsilinszky Endre korai előfutáraként a fiatal Buday Dezső a baranyai és különösen az ormánsági egyke nemzeti veszedelmének fontosságát elsőnek hirdeti meg. A kérdést föl-készültségének megfelelően komplex-módszerrel tárgyalja; a gazdasági, társadalmi, civilizatorikus és művelődési motívumok egybelátásával klasszikus megfogalmazását adja a dunántúli magyarság második világháború előtti sorstragédiájának: „Nem véletlen, hogy Baranyában terjedt el legelőbb az egyke. Nem véletlen, hogy a magyar járásokban, amelyek síkon fekszenek s rossz legelőik, vízhiányuk miatt nem üzhetnek igazi állattenyésztést és a szemtermelésre vannak utalva. Nem véletlen, hogy a vasút mellett seholsem egykések a falvak. Nem véletlen, hogy először az erősebb igényű, nagyobb műveltségű reformátusok között terjedt el s azután kezdte ki a katolikus vallású falvakat.” Az egyke okainak keresésekor a nagybirtok-rendszer mindent elnyomó korlátait látja a legjelentősebb eredőnek: „Egyfelől áll a dunántúli népességnek az országban legmagasabb műveltségéhez mért jobb standard of life felé való vágyakozása, másfelől ott van az áru- és terméskereskedelem nyomorúsága, a még mindig kezdetleges közlekedés, a hegyi vidékek miatt kevés vasút és a latifundiumok, meg az óriási holtkézi birtoknak tilalomfaja. Bár a korlátolt forgalmú birtokoknak 32%-a esik erdőre, mégis az egész szántóföldnek egyötöde van lekötvé. 18 ezer hold közalapítványi, 24 ezer hold püspöki, 26 ezer hold káptalani, 150 ezer hold családi hitbizomány, több mint százezer hold közbirtokossági földterület fekszi meg Baranyának a szívében: az országos átlagnak több, mint négyszerese! Íme: az egykének legmélyebb gazdasági gyökere!”

A NEMZETKÖZI BÉKEHARCOS

Ugyanabban az évben fordul érdeklődése a világbéke felé, amikor Babitsé. 1910-ben részt vesz a brüsszeli kongresszuson, 1916-ban a Nyugat közli Babits Fortisszimójára emlékeztető hatalmas versét, az Orgonaszó-t, ugyanebben az évben jelenik meg A Szenvedő Ember c. utópisztikus regénye és 1917-ben, ma még felderítetlen összeköttetések révén, ott van a berni nemzetközi békekongresszuson, ahol az Organisation Centrale Pour Une Paix Durable tagjaként a nemzetközi békétanács tagjává választják. Pacifista regénye 1948-at vizionálja előre. Alap gondolata a modern technika hatalmas fejlődése révén az emberiség egységesítése; tér és idő legyőzésével a globális együttélés megvalósulása; India és Kína hatalmas előretörése. („Európa jövője Oroszország kezében van” – írta már 1910-ben.)

Szívvel-lélekkel Babits mellé áll, amikor a háború alatt pacifista írásaiért üldözésben részesül. Ekkor írta neki az Orsz. Széchényi Könyvtár Babits-hagyatékában őrzött alábbi levelét, amely nemcsak bensőséges, rokoni-baráti viszonyukra nyújt betekintést, de a családjukban hagyományos 49-es gondolat bennük való megtestesülés tudatát is tükrözi:

„Kecskemét, 1916. február 26.

Kedves Misi, mikor azt a tréfás gratulációt írtam, nem gondoltam „jóleső megemlékezésre”, mert akkor komolyabban írtam volna. És hozzád méltóbban.

Soraid vétele után máig feküdtem. Engedd meg, hogy most tegyem jóvá hibámat és most igazán komoly szavakban fejezzem ki együttérzésemet veled és a meghurcolt igazsággal. Úgy is, mint élemedettebb nagybácsid, aki kicsiben (de magamra nézve jelentősen) magam is megjártam azokat a lépcsőket, ahol a „haza” ellen vétőket viszik a kálváriára.

Szegény hazánk, mi lenne belőled, ha mind ilyen sűrű Kelemen-vérű fiaid volnának?

En is megint elkövettem valamit. Már prés alatt van a gyümölcs és húsvétra talán már ihatom is a keserű levét. De muszáj volt megírni.

Nagy örömet okoznál, ha egy kávéházi félórát (esetleg többet) szánnál nekem, ha Pesten leszek III. 3. 4. 5 és 6 napjain. Pesti címem IV. Szép u 5. III. 2. – az idővel Te rendelkez. De csak úgy, ha nem esik terhedre.

Így esetleg a viszontlátásig ölel igaz szeretettel:

Dezső.”

Pesti találkozásukkor adja át Babitsnak nagy versét, az orgona hangszerére és hangjaira alkalmazott béke-szimfóniáját:

Odakint úgyis a gránátok aratják társaitokat
és a szegény lapulókat az elülsők vére permetezi,
csonka karok hullanak a füstölgő égből átok gyanánt.
Csak robbantsátok, zúgjátok, tizenhatlábás ércsípok
az esztelen kárhozat erőlködéseit,
zörögjétek zürzavaros csörrenéssel a rémületet,
hogy lássa az arcaúrt a sárban a temetetlen vázat,
kinek csontjaiból majd cukrot csináltat az üzlet.
Énekelj a csata hősi jajsavát
és a fogvacogást a gránáttölcserben.
Oboák, kürtök, szóljatok. Te is, harminckétlábás,
föld alól jövő ágyúhangja a megvéhedt orgonának.
te nagy Cé, gyászmiséket kezdő,
feketére festett halálkuvikolás,
gyászold a sok párjavesztett páriát.
Most ez az élet hangja . . .

. . . piszkos, kavargó, fekete Bé-mollban hadd krákojon
az elernyedtt emberszó, a döglődő gyöngesség.
Ez való mostan hozzánk. Így sirunk föl Hozzád,
hogy értsd meg: kiveszett a szó, a muzsika,
rekedt káromkodássá törpült a feléd lendített
szegény, szárnyaszegett imádság.
Mert háború van.

Oh, ha egyszer . . .

Ha egyszer még zenghetném diadalmas zokogással
szív, béke, megértés, szeretet, áldás, boldogság,
minden hangot fölhabzsoló férfihimnuszodat! . . .
hogy minden kiáltásod egyszerre szóljon
és a nagy szót váró lelked beteljék az igével,
hogy szívjon be zörgő tudód harmincszor annyit,
hogy kiáltsanak a csendes hangok is: a vox humána
s a vox angelica együtt, oxigéntől részegülten,
az étheri harmónia ordítsa a jobb világot, . . .

*és a kromatikus skála millió hangszíne
egymást túlkiabálva zengje a béke himnuszát, – ...
hogy ennyi hangot el nem bíró melled megteszüljön
és kileheld lelked levegőjét a nagy Igére, – ...
és szakadjon meg szívem a világbéke himnuszára!*

Ez a pár kiragadott sor fogalmat adhat a 144 soros vers monumentális felépítéséről, szerves metafora-rendszeréről és erőteljes stílusáról. Babits ziháló hangú békeverseire, Juhász Ferenc hosszúsoros szózuhatagaira emlékezett.

JÓKAIRÓL – EGY JÓKAI-HŐS

Ahogy kiterjedt és sokágú tudományos munkásságából ez az egy ismert költeménye és Schöppflin és Komját Aladár által dicsért regénye is egyedülálló, úgy nem tudunk eddig más irodalmi tanulmányáról, mint a Babits által közölt Nyugat-beli Jókai-esszéjéről. Ez a tanulmány azonban az anyagismeretnek olyan tájékozottságát, a pszichoanalitikai és az esztétikai elemzés egyesítésének olyan ügyességét árulja el, hogy föl kell tételezni más írói-irodalmi munkák meglétét is. A Buday Dezsőt bemutató eddigi tanulmányok (Orosz Lászlóé: *Aranyhomok*, Antológia, Kecskemét 1962. 12–15. és Joós Ferencé: *Tiszatáj* 1968. X. 934–937.) tudományos folyóiratokban megjelent tanulmányait állították össze, de más folyóiratokban és a napi sajtóban megjelent cikkeit nem. Babits a harmincas években mint addig a legjobb magyar Jókai-tanulmányt ajánlotta figyelmembe. Ez a 17 sűrű apróbetűs Nyugat-oldalra terjedő Jókai-tanulmány a szociál-idealista Buday Dezső önvallomása is. Jókait „a világ egyik legnagyobb írója”-nak nevezi, „gazdagabb lélek csak Shakespeare írásaiban tükröződik vissza”, – írja. „Könnyű volt Newton-nak hét színére bontani a szivárványt, de nehéz a dolga annak, aki a Jókai lelkének ezer színét akarja a tudatalattiságból a napvilágra hozni.” A Jókai által teremtett emberi társadalomban otthonosan mozogva bámulatos könnyű kézzel szedi szálára a különböző figurákat, jellemeket és lelkiállapotokat. Jókai természetét és jellemét magát különböző típusainak csoportjaihoz való viszonyítással állapítja meg. Buday Dezső, akit ha a magyar szellemi élet „vidéki polihisztor” személyiségei között kellene elhelyeznem, *Brassai Sámuel*, *Karácsony Sándor* és *Fábry Zoltán* közé tájolnám be, Jókai hősei közül Adorján Manasszét, Berend Ivánt és Tatrangi Dávidot sorolja a háromféle aktív ember és igazi hős általa annyira kedvelt csoportjába. Meg is mondja, miért: „Az alkotásuk sikerül és virágzó nagy várost, boldog gyarmatot alapítanak. Az emberiséget is boldoggá teszik. Az államuk egész kis utópia-állam, ahol a regényírónak derűs és mosolygó lelke kiéli magát a munka, rend, tisztaság, szépenöltöző és sokszor szülő nők, iskolázott gyermekek, nagyszerű intézmények szociális paradicsomában.” Marxista-leninista ideológusokra tartozik majd, hogy Buday Dezső nagy társadalomelméletét, az 1917-ben megjelent *A Társadalmi Ideál* c. művét elemezzék. Ő végül is A jövő század regényét tartja a legjelentősebb Jókai-regénynek: „Jókai a szociális álmodozó, a maga nagyszerű emberszerető szívével kigondolt egy külön szocializmust, az arisztokrata-szocializmust. Adorján Manasszé Torockója, Berend Iván Bondavára és Tatrangi Dávid Otthon állama ilyen szociális telepek, ahol mindenkinek jó módja van, mindenki boldog, de mindenki dolgozik... Bentham híres elvétől, a mentől több ember mentül nagyobb boldogságtól örökké terhes volt Jókainak filantróp lelke... Örökké szép marad Jókai pacifista programjában A jövő század regényé-nek második kötete, amelyet érdemes volna a világ összes nyelveire lefordítani és nem mint utópisztikus regényt, hanem mint pacifista emlékiratot kiadni. A nemzetközi munka és a nemzetközi segítség, a nemzetközi érintkezés új formái valósággal egy mai időbe is beillő modern pacifista programnak... Az írók, ha a jövőbe akarnak látni és a jövő nagyszerűségeket akarják lefesteni, rendesen vérszegények és fantáziájukkal nem tudják utólni a jövőt. Jókai talán az egyetlen utópista, akinek mérhetetlen fantáziája megközelítette a jövő szárnyacsapásait.”

Az utópista-idealista álmodozó 1919-ben, amikor álmait valóságra kell váltani, így összegezi nézeteit: „Nem lesz addig nyugalom Magyarországon, amíg egyik ember száraz kenyeret vacsoráz, a másik meg három tál ételt. Nem lesz addig nyugalom Magyarországon, amíg az egyik ember ötszobás fényes lakásban lakik, perzsa-szőnyegen jár, a más meg kuckójában rohad a nedves pincelakásban. És nem lesz addig nyugalom, ameddig az egyik embernek rongyok vannak a testén, a másiknak meg selyemből van a ruhája.”

A Babits-hagyatékban húgának, Babits Angyalkának pár kétségbeesett sora sürgeti befolyásosnak vélt bátyját, hogy tudja meg, mi történt Buday Dezsővel 1919 telén:

„Szekszárd, 1919. dec. 28.

Kedves Misi! Buday Klárikától kaptunk levelet (Partos Adus hozta Pécsről). Ebben kétségbeesve kér, hogy tudakozódjunk mindenütt Dezső sorsa iránt, mert ők a legrosszabbat hallották, t. i. hogy a kecskeméti tömeggyilkosságnak ő is áldozata lett. Tőlünk kérdi, hogy igaz-e ez, mert ők Pécsen még pesti lapokat sem olvashatnak s a pestiekkel sem levelezhetnek. Tehát, ha lehet, tudakozódj Dezsőről. Csókol, Angyal.”

A felelősséget vállaló szellemi ember egyik legtragikusabb esete az övé az ellenforradalom első szakaszában. Ha külföldre menekült volna a kommün bukása után, olyan fényes jövő várt volna rá, mint Babits többi barátjára, Dienes Pálra, Mannheim Károlyra, Szilasi Vilmosra. Az 1918–19-es tisztségvállalásai és nyilatkozatai miatt üldözésnek kitett Babits mögött ott áll Buday Dezső árnya is.

Kecskemét városa mellszobrot emelt Buday Dezsőnek. Pécs és Baranya, amelynek büszke és hű fia volt, talán azzal áldozhatna emlékének, ha szétszórt írásaiból egy kötetre való válogatást adna a magyar olvasók kezébe. Kimagasló műveiből való fenti idézetei bizonyítják, hogy Buday Dezső rászolgált erre.

TIMÁR ISTVÁN rajza

A FELEJTHETETLEN MAGYAR 19

A Jelenkor nemrégiben emlékezett meg a kiváló szocialista író, Barta Lajos születésének 90. évfordulójáról. Műveinek hozzáférhető kiadása, életművének monográfikus feldolgozása még az irodalomtörténet előtt álló feladatok közé tartozik. Az 1964 őszén elhunyt író szinte utolsó óráig dolgozott kéziratosszerű művein, melyek közül itt csupán egyikre utalunk: írók és irodalom a Tanácsköztársaság alatt. Irodalmi hagyatékának sajtó alá rendezése közben a kéziratból számos elkészült fejezetet találtunk, a mű egésze, sajnos, befejezetlen maradt. A magyar kommun emlékének felidézésére, jelentőségének méltatására gykortá visszatért. (S. F.)

Meg akarom eleveníteni az elmerült magyar 19-et. Emberek sokaságát, történelem sokaságát akarom fölírni. Embereket, akik maguk is eseményt jelentenek, embereket, akik majd együtt teszik a 19 tömegjelenségeit. Erőket akarok megjeleníteni, pozitív erőket, ha némely negatívumot is. Meg akarom mutatni, hogyan nőtt ki a magyar *ember-talaj*-ból a vörös Magyarország... Korszakot, a maga eleven erejével együtt akarok a ma emberei elé és az eljövendő nemzedékek elé idézni. Műfajilag valószínűleg sokféleségről lesz szó, mert a megtalált anyag fogja diktálni a formát. Lényeges az lesz, hogy az író meg tudja találni az anyag parancsát és alkalmazni a parancs szerinti formát. Sokféle invencióra, az intuición nagyváltozatos, sokszere munkájára lesz majd szükség. Ez biztosítja viszont a műnek, mint nagy kristálynak a sokféle ragyogását. Bizonyítani fog a mű valamely nagy általánoságot; ez a nemzet – miután megszabadult a maga deformáló uraitól – nagyszerűen tudja korszerűvé formálni önmagát.

A MAGYAR KOMMÜN

A magyar kommun sokoldalúan szervezett és harcisan működő államhatalom volt, mely a proletár és paraszt Vörös Hadseregben fegyveres erővel is rendelkezett. Ez a tervszerű működés két fővonalon haladt: a régi tőkés-burzsoá társadalom lerombolása, más irányban a szocialista társadalom fölépítése. Az előbbi bizonyos irgalmatlansággal, az utóbbit nemes tüzzel, komoly elszántsággal végezte. Nem volt és nem lehetett ez valamely sima kormányzás, hiszen a múltat lerombolni annyi volt, mint emberekbe ütközni, akikben nemcsak mint passzív, de mint cselekvő ellenállás is élt még régi osztályerejük konok beidegzettsége, hiszen a kommun olyan hatalmakat tett semmivé, mint a bank, a világi és egyházi nagybirtok. Az új társadalmat, az új embervilágot építő munkát természetesen zavarta a régi magyar világ jelenléte, mely történelem-filozófiailag önmagát sokszorosán túlélte, haldokló valaminek számított, de melynek még jelenlevő emberi energiáit lépten-nyomon vissza kellett szorítani. Ez régi intézmények megszüntetését, átszervezését, régi emberek visszaszorításának állandó munkáját jelentette. Ezt a visszaszorítást állandóan kísérte a tudat, hogy ezek az emberek, ezek az idegzetek nem adják meg egyszerűen magukat, de ellenállásra és támadásra is szervezkednek és ezzel a szervezkedéssel ki-nyúlhatnak azokhoz a győztes hatalmakhoz, melyek fegyverek és hadseregek gyűrűjével zárják körül hazánkat. Sokoldalú mechanizmussá épül ki ez az ellenállás az országon belül és az országon kívül is. Szüntelenül jelen volt a fenyegető pillanat, ami-

kor a külső katonai és a belső ellenforradalmi mechanizmus megmozdítja a határainkra tüzött fegyverek erejét.

A szocializmus építésének cselekvő munkájához tartozott tehát a katonai műveletekre való készülődés is. Állandó, magasfeszültségű veszélyek közt kellett az alkotó munkát végezni, mely rendeletek, parancsok állandó kidolgozását, azok gyakorlati valósággá teremtését jelentette, amellett, hogy állandóan a legnagyobb gondot kellett fordítani a közgondolkodás irányítására. A kommün egyik nagy tüneménye az volt, hogy intézményekké, működő mechanizmusokká tudta valósítani a maga rendeleteit, parancsait. A vonatok közlekedtek, Budapestet bezúgták a villamosjáratok. Működtek a kórházak, az iskolák, a bíróságok, a színházak, az emberek gondozását végző intézmények. Fokozatos továbbfejlődésben élt, működött már a szocialista magyar társadalom. A társadalom-igazgatás a kellő pillanatban a szükséges szabadító fegyveres akcióra is el tudta szánni magát. Pedig mindössze talán 3–4 milliót tett ki a lekisebbitett haza lakossága és ebből egy millió embert maga Budapest. Már régebben is azt lehetett és kellett mondani: Budapest az ország szíve. Ez most sokszorosan volt igaz! A létért küzdő ősemlernek is megvolt a mindenáron létezni akarás hősisége. Ez a hősiség szállt most a technikai civilizáció magas fokán Budapest lakosságába. Mély ösztönösséggel vállalta, viselte, cselekedte azt a csodálatos magatartást, hogy ijesztő gondban ugyan számolt az üres éléskamrákkal, a fenyegető éhínséggel és pillanatra sem hagyta abba az építő munkát. És építő munkának számított nemcsak a gazdasági, politikai, katonai szervezés, de építő erőt jelentett már maga a tiszta és meg nem rendíthető szocialista hitesség is.

Ez a szocialista hitesség a legnagyobb emberi és emberiségi tünemények közül való volt. Hiszen a tegnap még taposott, rugdosott, karddal, szuronnal, golyóval iskolázott proletár ma teljes emberséggel tudott hinni önmagában és a szocialista közjövőben. Annak az ősi pillanatnak az ezer évek után történt visszaröppenése volt ez az öntudatiság, amikor a kezdeti ember észrevette önmagáról, hogy minden más állatot túlhaladón tud gondolkodni.

És mikor történt ez? Egy rendkívül magas fokú gépi civilizáció, egy már szeretlennek látszó technicizmus, túlfinomult intellektualizmus tetőpontján történt ez, amikor mindezt az emberiségi kifejlődést esztelenséggé tudta süllyeszteni a társadalmakat kormányzó töke. Ez az esztelenség milliók kölcsönös egymást gyilkolásában leplezte le önmagát. Hiába álltak hát leszűkített hazánk határain a tőkeshatalmak győztes csoportjainak szuronyai, ágyúi, tankjai, a szocializmust teremtő magyar nép tudott nem törődni velük. A maga alkotó forradalmának csúcsairól nézte az egész világot. Átfogó, tudományos szemléletei alapján bejelentette már Lenin, hogy megindult a töke világhatalmának lassú, biztos, de időben még körül nem határolható meghalása. Ez a meghalás ott függött a hazánkat körülzáró szuronyok hegyén is, de a magyar dolgozóknak nem is kellett ilyen filozófiai felszerelés ahhoz, hogy érezzék a tőkével szemben a maguk hatalmi tudatát! Hiszen vezénylők és vezénylettek napról napra jobban és jobban tudták kiépitni a szocialista hazát. Fényképezni is lehetett ezt a magyar tudatot: ott ragyogott, ott ujjongott a felejtethetetlen 19, az első szabad május fölvonulóinak, Budapest körútait, tereit bezúgó tömegek arcában, szemében, mozdulataiban.

VÖRÖS ÚJSÁG

1918. december 7.

Új napilap keletkezett. Az 1867 óta feudo-kapitalista formában élő Magyarországon máskor is születtek már napilapok, de soha még ilyen! Üzleti érdekeltségek, pártérdekeltségek többször is indítottak új napi sajtót, de soha még ilyent! Eszmeszolgálatos napilapunk lett a század elején: a proletármozgalom lapja, a *Népszava*, de *nem végcélért*, nem a tőkehatalom megdöntéséért, csak a vele való kiegyezésért. 1910-ben is indult eszmeszolgálatos magyar napilap: a *Világ*. Mi volt

a gondolati tartalma? Az 1848-ban meg nem valósult *földforradalom*, 1910-ben korszerűvé lett formájáért, a magyar parasztság teljes felszabadításáért. Az újság irányzatán túl feküdt a *proletár mozgalom* filozófiája és praktikuma. Mind a két, *félmegoldások*-ra célzó napilapból természetszerűen hiányzott, ami bőven meg volt az új napilapban: az elemiség. Hiszen nem megalkuvásért, nem valamely kiegyezésért, de egészen új végcélra tört: a *világszocializmus* harci realizálására.

1918. december 6-a volt, az Andrássy 47. számú palota I. emeletén működött a Világ szerkesztősége. Dolgoztunk a szerkesztőségben és nem izgalom nélkül beszélünk arról, hogy másnap új napilap indul messze túlmenően a Világ és a Népszava politikumán. Voltunk ott néhányan, abból a szellemi nemzedékből való írók, újságírók, akik egyetértettünk a lap céljával: a már 1848-ban önmagát rég túlélt magyar nagybirtok mérhetetlen és éppen olyan lelketlen osztályhatalmával szemben indított forradalommal. Ugyanakkor azonban nem kötöttük magunkat csak ehhez az eszmei határhoz. És voltak ilyenek sokan nemcsak Budapesten, de az egész országban is! Történelmi vízióink az Ady által olyan forrón szólitott *Vörös Nap* szimbolizmusának bizonytalan véghatárain is túljártunk. De adva volt már a nevezetes dátum: 1918. november 24-e és tudva tudtuk, hogy adva van már az új nagy valóság, a *Magyar Kommunista Párt*. Ebből az adottságból született a másik nevezetes dátum: december 7-e és megjelenik a *Vörös Újság*, a Párt és a merőben új politika napilapja.

Rendkívüli napok! Rendkívüli történés! De nem élt-e az ország már évek óta a rendkívüliségek gomolyagjában? Nem a kapitalizmus megdöntésére, csak a félforradalomra, a nagybirtok megdöntésére készültünk, amikor Oroszországban már egy éve lángolt *Lenin*, az osztályok nélküli társadalomért indult, az emberiséget a tömeggyilkolás vérkáoszából kivezető szocialista világforradalma. Egy-két évtizede rothadó korszak világháborús vereségbe torkolt nemzeti katasztrófának mélységeiben vergődöttünk. Már 1918 novemberében a csak egy hónappal azelőtt indult polgári forradalom néhány hete után nyilvánvalóvá lett, hogy Habsburg detronizációját végrehajtani tudja majd az a forradalom, de azontúl a tehetetlenségbe fog elmerülni. Nem kellett lángész annak az érzékeléséhez, hogy a *gondolatilag kötött* kormányzatnak minden cselekedete hamarosan nem lesz más, mint egy a tények tartalma által hatástalanná iktatott automatizmus hiábavaló működése.

Időközben azonban *gigantizmus* játszódott le a vereséges magyar világkáoszában! Megvalósult *Marx* jóvendőlése: „Eljön az idő, amikor az Eszme találkozik a Tömeggel és történelmi erő lesz belőle!” És megtörtént: az Eszme már találkozott a magyar proletárok tömegével és a polgári parlamenti kormányzat elhatalásának tünényei közben történelmi erő lett belőle. Ez az erő nyert politikai formát a Magyar Kommunista Pártban!

December 6-a! Dolgoztunk a Világ szerkesztőségében azzal a nagy várakozással, hogy másnap reggel már ott lesz a *Vörös Újság*, hogy Párt és újság és elbukott tegnapi történelemből új magyar történelmet csináljon. Nem lehetett kétséges, milyen történelmet. És milliók éltek ezen a december 6-án ugyanebben a várakozásban. „Tehát holnap reggel!” váltunk el egymástól az esti munka elvégzése után hazamevet a Világ szerkesztőségéből.

És másnap reggel ott volt Budapest utcáin a szocialista vörös világforradalom napilapja, a *Vörös Újság*, vezércikkének címe:

Osztályharcot!

„A kapitalizmus megérett a bukásra, megérett nemcsak erkölcsileg, de gazdaságilag is: Az imperializmus éppen azt jelenti, hogy a kapitalizmus a termelés menetét gazdasági eszközökkel már nem képes fenntartani, hanem éles osztályharcot kell felidéznie, hogy azt kapitalisztikus alapon tovább folytathassa... Az egyetlen kiút a szocializmus! A szocializmus, mely nemcsak a termelés anarchiáját szüntetné meg, de azt a lelki anarchiát is, melybe a kapitalizmus az emberiséget süllyesztette... Elérkezett tehát az ideje a szocializmus megvalósításának és a proletariátus érzi az erőt és az akaratot is magában, ezért a megvalósításért síkraszállani.

A proletariátus ezt a harcot nemzetközileg és egységesen akarja megvívni és kell, hogy így vívja meg! Mert amint a kapitalista imperializmus túlnőtte a nemzeti kereteket és világháborúvá fejlődött, úgy a proletár osztályharc is ezzel karöltve elérkezett arra a pontra, melyet Marx a K o m m u n i s t a K i á l t v á n y - b a n a proletár osztályharc végső szakaszaként jelölt meg...

De ki vezesse a proletariátust ebben a harcban? A régi szociáldemokrata pártok szerte a világon a burzsoázia társaivá szegődtek, annak rabló hadjáratában...

A magyar munkás, aki ma a N é p s z a v á t olvassa, azt hiheti, hogy polgári lapot tart a kezében... A munkás, aki csak a N é p s z a v á t olvassa, nem is sejtí, hogy itt a d ö n t ő ó r a, melyben rettentő vajúadások közt születik az új világ. A s z o c i a l i z m u s v i l á g a, az ő világa. Ezért állunk mi k o m m u n i s t á k a magyar munkásság élén, hogy őt a szükségszerűen elkövetkező, sőt itt is levő új p r o l e t á r f o r r a d a l o m r a előkészítsük... Ezt a célunkat minden poklokon keresztül is követjük mindaddig, míg a proletárforradalom nem g y ő z ő t t. Éljen az új, a harmadik, a f o r r a d a l o m r a szervezkedő igazi i n t e r n a c i o n á l é."

A vezércikk az új napilap, a Vörös Újság első száma első oldalának négy hasábjából hármát foglal el, a negyedik hasábon új címmel új cikk kezdődik: „Miért vagyunk kommunisták?” Kell-e a programot illetően még többet mondani? De egy lényeges körülményt ki kell fejteni!

Amíg L e n i n forradalma nem jött, csak egyének, fajok, népek, nemzetek, társadalmak léteztek, de nem volt emberiség! L e n i n az osztályok nélküli társadalomért elindított szocialista világforradalma a fajtákon és osztályokon túli emberiség létrejöttét is magában hordozta. A Vörös Újság első számában meghirdetett tennivaló ennek az E m b e r i s é g n e k a keletkeztetését magától értetődően céljaiban hordozta. Harcos napilapok jó vagy rossz célért az egyes nemzetek, társadalmak létmechanikájából szoktak a fölszínre törni. A Vörös Újság nemcsak az új magyar létezés, de a szocialista világforradalom már adott, a keletkezni indított már előrevetített létmechanikájából teremtdődött elő. És ez jól volt így. Igazolása nemcsak 1956 ellenforradalmának barbár tébolyában, de az emberiségnek több mint felét magában foglaló szocialista világszövetségben is adva van.

Beszélgetések Kun Bélával

Amióta Kun Béla politikai beszédei könyvformában is megjelentek, igazi méreteiségében bontakozik ki államférfiúi koncepciója. Az egyéni iskolára vall a beszédekben megnyilatkozó nagy stílus és egyszerűség. Nem egy visszaemlékezés jelent már meg arról, hogy a Tanácsköztársaság sok és nagy gondja között hogyan ért rá az irodalommal is foglalkozni.

Számos beszélgetésem volt Kun Bélával, majdnem mind az Otthon Írók és Hírlapírók Körében folyt le. Olyan is, melyben az irodalmi téma átment a nagy színház-témába. Csúcspont volt ezek között a Tanácsköztársaság fölmerült lét vagy nem-lét problémája. Az Eszterházy utcában állt az Otthon palotája. Az esti órákban zsúfoltak voltak ott a helyiségek és mindennapos volt a nagy írók, szerkesztők, publicisták jelenléte. A nagy nevek ellenére elsődlegesen nem szellemi, de kártya ihletése föl 19-ig a szobáknak és termeknek. Volt egy szoba, a nagystílus, mert nagy tételű kalábért játszottak benne. Mintha dr. Marton a színpadi művek nagystílusú ügynöke és Beöthy László színigazgató, a kártya-szenvedély mámorosa kibérelték volna ezt a szobát az ökölvívós kártyajátéokra. Mindenki más eltörpült mellettük. Volt egy másik helyiség, tetőpontját járta benne a nyereség-veszteség szédülete. Valamely tragikus káprázat ringott a szoba légkörében, melegágya: a kifizetések és a nagy kockázatok. Az Otthonnak ez volt a Montecarlója.

A hosszú és széles nagyteremben az alacsony, kerek zöld asztalok mellett a hét-köznapiság örömei csapkodtak kártyalapjaikkal az asztalt. Itt, a két sorban garasokra váltva magát, játszottak a kis örömek. Szőnyegezett széles sétáló hely kínálta

magát a két asztalor között. Itt szoktam Kun Bélával találkozni, beszélgetni, mert a Tanácsköztársaság idejére az Otthon is arcot, értelmet cserélt, a házardéria egy-csapásra kisöprödt belőle, pénzre kártyázni nem lehetett többé benne. Feketekávézók üldögéltek az asztalok mellett, sokan közülük unatkoztak, sokan közülük most találták meg az Otthon-Körben az Otthont. Vagy egy hónappal március 21-ike után tanácskormányi rendelet beszüntette a polgári sajtót. És Kun Béla úgy jött az Otthonba, mint aki a szellemi restauráltság palotájába jön. A nagyterem üres sétányán szokott kis ideig nyilvánvaló közvetlenséggel jární: hátha kér vagy kérdez tőle valaki valamit. Aki akkor a *Világ* napilap helyébe indított *Fáklya* napilap felelős szerkesztője voltam, a délutáni szerkesztési órák után föl-fölmentem az Otthonba. Ha történetesen Kun Béla is följött, egyenesen egymásnak siettünk, mert a Tanácsköztársaság nagy politikusa sohasem ült le a nagyteremben. Arról szoktunk ilyenkor beszélni: mi lesz a *Fáklya* másnapi számában, ki írja a vezércikket, miről szól, ki tárgyalja aznap a világpolitikai történéseket, csak referátumok vagy kritikái, megbeszélő cikkek is vannak-e az irodalmi rovatban. Nagyon helyeselte a *Fáklya* magatartását a színházi műsorpolitika tekintetében, mert nem tartott föltétlenül játszandónak minden külföldi polgári nagy nevet. Mindig nagyon kellemesen folytak le ezek a találkozások és beszélgetések.

Egy napon azzal hívott föl Osvát Ernő, a Nyugat szerkesztője, hogy Kun Béla kéret: mint az Írók Szakszervezete titkára legyek ott a másnap délután 5 órakor Heltai Jenő lakásán tartandó írói megbeszélésen. Az Oktogonon átvágva, csak oda-surrant mellém és megállt Krúdy Gyula hagyományos gumikerekes egyfogatúja: mintha hajón utaztatott Szinbádja helyett, ő mint szerző evvel az egyfogatúval járta volna Budapest óceánját. Leszól a maga hajójáról:

- Te is oda?
- Oda!
- Akkor gyere, szállj be!

Csak néhányan: Krúdy, Heltai, Kóbor Tamás, Osvát Ernő, jómagam és Kun Béla voltunk a szobában. Öten az ovális asztal mellett ültünk, Krúdy egy bordóbársony fotelbe süllyedt, mintha az is egy Szinbád hajó lett volna. Merengőségéből mégis kihajnalodott a kíváncsiság: „Miért hívtak ide?”

Érdekesen bontakozott ki a titok: miért kérte Kun Béla beszélgetésre éppen ezeket az embereket. Egyenesen, nem büntetően, de hajlékonyan szólt Kóbor Tamáshoz:

- Megkérdezem Kóbor Tamást, a népszerű író, miért nem akar kicsit vörösbe fordulni?

Kóbor Tamás a nagypolgárság egyik konzervatív, bár progresszív napilapjának, *Az Újság*-nak volt népszerű megbeszélő cikkírója, az asszonyok különösen szerették. Látszott, hogy Kóbor sem tudta, miért hívták meg és most a sok mindenről, sok mindent tudó, korszerűnek tartott tíz- és tizezrek által szívesen olvasott okos emberből valósággal kibuggyant az őszinteség:

- Megvallom, sokat gondolkodom a szocializmuson, de sehogysem tudom megérteni!

Valósággal ijesztő lett a csend, Kóbor zavarban volt, de Kun Béla már átívelte a zavart, Heltaihoz fordult:

- Heltai elvtárs, sajnálom, hogy nem látom a nevét valamely színlepon.
- Heltai is őszinte volt, de ez így hangzott:
- Nehéz a témaválasztás.
- Miért volna nehéz?
- A szocializmus elviség, hátha vétek ellene? Hiszen tegnap, tegnapelőtt forradalmiak, de mégis polgárok voltunk.
- Csak annyit mondhatok: Merjen!
- Mire Heltai:
- Van például egy témám, szatirikus vigjáték!
- Heltai akkor nagy vonalakban fölvezolta a témát.
- Nyugodtan megírhatja!

– Hozzáfogok.

Krúdy csak ült a maga mese-foteljében, pedig már nem is illett oda. Március óta kezdett kilépni a régi önmagából. Mintha ledobta volna magáról a meseköntöst és az orosz tematika felé nyitotta volna ki önmagát. Nemcsak a tegnap, de az adott vörös forradalom irányában is. Minden meglepetést is túlhaladott azonban az a káprázatos ökölcspás, mellyel szétzúzta a magyar feudalizmus még mindig uralkodó hazug bálványtemplomát. Nem vett föl utána valamely hősi pózt, az egyszerű mesemondó maradt.

Kun Béla most feléje fordult, a vonzásra Krúdy is feléje fordult arccal, nagy volt a várakozás:

– Csak azt akarom mondani, nagyon tetszik nekem is, benn a Pártban is, amit Krúdy elvtárs csinál.

Krúdy, mint a jó szélről megmozdított fa, meghajtotta fejét:

– Köszönöm!

– Arra kérjük, csinálja csak továbbra is.

Krúdy nem szólt semmit, csak kissé meghajolt, kétfelé tárta két kezét, mint aki némán beszél és azt mondja: „Tenni fogom, boldogan!”

Szünet állt be, Kun Béla úgy mozdult, mint aki nagyra készül. Felém fordul:

– Barta elvtársnak valami nagyot fogok mondani.

– Kérem!

– Nem mondom, hogy színházi műsorpolitikánk rossz, sok benne a szép és jó, de a kevés rossz sokkal több jót csap agyon. Például: miért engedte meg Balázs Béla, a színházi prózai ügyosztály művelt vezetője, hogy a Nemzeti Színházban bemutassák Pogány József elvtársunk *Napóleon* drámáját. A dráma rossz, csak arra jó, hogy Pogány a maga Napóleon-öntudatát, azt is lehet mondani mániáját végigjátszassa a színpadon. Hiába dicséri Lengyel Menyhért, a jó barát, a *Nyugat*-ban, gyarló, a műsorcélzatot fricskázó mű marad. Vagy egy másik példa: Mikes Lajos szépen csinálja a Marx Összes Művei kiadási tervzetét, de ez nem ok arra, hogy műsorpolitikánkat és önmagát blamálja. Tíz éven át feküdt egy gyarló színműve a fiókban, Balázs Béla megengedte, hogy színre hozzák. Egy harmadik példa: a Vígszínház bemutatja Barta Lajos új, forradalmi tömegdrámáját, *A sötét ház*-at. Egyfelvonásos dráma, mi kerül utána a műsort betölteni a színpadra? Csokonai nagyon kedves, nagyon mulatságos komédiája: *Az özvegy Karnyóné*. Miért kell a Tanácsköztársaságban a hallgatók fejében komédiával verni agyon a forradalmat.

Mindenkit meglepett, nemcsak a megfigyelés, de a benne uralkodó szempont is. A gondolatmenet folytatása ez volt: – Megkérem Barta elvtársat, vegye át a színházügyek országos központi vezetését, beleszámítva Budapestet is.

Nagyon meglepődtem, rögtönzés volt a válaszom:

– Olyan sok mindenfelét csinálók máris, attól tartok, hogy nem fogom bírni.

– Bírni fogja! Vegye maga mellé Osvát és Heltai elvtársakat, csinálja velük hármásban, amit csinálni valónak lát.

– Ehhez hivatalnokok is kellene! Már maga a helyzetfölvétel roppant munka lesz.

– Megkapja a kellő számú hivatalnokot.

Csengetés az előszobában, Heltai kimegy, bejön, vállán fegyverrel egy vörös katona, mondja:

– Boosánat, Kun elvtárs, lenn a kocsi, el tetszik késni a nagygyűlés megnyitásától.

Csak vagy két hét múltán találkoztam megint Kun elvtárssal az Otthon nagytermének sétálóján. Egymás felé siettünk, kézzsorítás, Kun elvtárs:

– Hogy áll a színházügy?

– Gyengén.

– No, és miért?

– Heltaival jól megyünk előre, mert mind a ketten színpadgyakorlati, színházgyakorlati emberek vagyunk, de Osvát, mint kritikus, külső ember, ezért sok az ütközés, majdnem civódás.

- Csak csinálják tovább, ahogyan csinálni tudják!

- Megnyugtat a türelme.

Kun elvtárs egy pillanatig áll, hallgat, aztán, mint aki belül nagyot mozdul, kabátja jobb zsebébe nyúl, kivész egy összehajtott papírlapot:

- Olvassa el! Még csak két-három ember látta.

Belenézek, meglepődöm, a Clemanceau-távírat szövege volt. Kiugrik belőlem a szó:

- Nohát!

- El tudja hinni, amit ígér?

- Egy szavát sem!

- Én sem! És mégis így kell majd tennem, mintha elhinném.

Történelmi és tragikus volt a pillanat! Amit Kun elvtárs mondott, így kellett magyaráznom: A Clemanceau-távíratnak eleget tenni annyit jelent, hogy a belső ellenforradalom által aláaknázott, felbomlásba indított Tanács hatalom hamarosan össze fog omlani. Legelsőnek a Vöröshadsereg széthullásában fog ez megmutatkozni. Kun elvtárs magára veszi a felelősséget az összeomlásért, semhogy a Vöröshadseregben adott proletár történelmi erő, mint majd egyszer felújítható nagy hagyomány a jövő számára elvesszen.

(Közli: STENCZER FERENC)

TIMÁR ISTVÁN rajza

A PUBLICISTA LATINCA

A magyar munkásmozgalom más kiemelkedő személyiségeihez hasonlóan Latinca Sándor is széleskörű tevékenységgel írta be nevét történelmünkbe, és sok egyéb mellett tollal is szolgálta az eszmét. Ha hihetünk Kubinyi Ferenc könyvének, már diákorában is szívesen forgatta a tollat, s bírálta a fennálló rendet. Később, a fővárosba kerülve, egy ideig kifejezetten hírlapírással kereste kenyerét. 1911-ben a Kisiparosok Lapjának szerkesztője, majd a Sebők Gyula-féle sajtóiroda parlamenti tudósítója. Bár igen hamar, már 1912-ben felhagy a hivatásos újságírással, „hírlapírás-szerelmével” ezután sem szakít, és haláláig ír, dolgozik, jelentet meg cikkeket.

Írásainak, cikkeinek feltárása, publikálása eleddig még adóssága a történetkutatásnak, s amit ismerünk, az csupán a „Háború az uszító sajtó ellen” c. röpirata, a „Nem kell hadsereg!” címen tervezett röpiratának kézírata, valamint az a tíz cikk, amit a 19-es somogyi sajtó tartott fenn, vagyis munkásságának csak egyik része, amelyről még azt sem tudjuk pontosan, hogy a nagyobbik, vagy a kisebbik fele-e? Mégis, érdemes velük közelebbről is megismerkednünk, minthogy tevékenységének egy külön sikjét világítják meg, amellet a legbeszédesebb forrásokat lelhetjük fel bennük, ha szellemi portréjának megrajzolására törekszünk.

A „Háború az uszító sajtó ellen”-t az előszó tanúsága szerint 1917-ben írta, azonban – minthogy Vázsonyi Igazságügyminiszter valószínűleg még kézirat formában elkoboztatta – 1918-ban jelent meg, és mint arra egy hírből következtethetünk, tulajdonképpen csak 1919 elején került a nyilvánosság elé.

A munka alap gondolata, melyre több alkalommal és nyomatékkaal tér vissza, hogy a világháború kirobbantásáért elsősorban a kapitalista és nacionalista sajtó felelős. „Nem Princip gyilkos golyója – írja –, hanem a sajtóparaziták hóhérmunkája eredményezte ezt a borzalmas világháborút, hogy a kizsákmányoló kapitalizmus érdekeinek hullahegyeken keresztül is érvényt szerezzenek”. A tétel alátámasztására sorra veszi és kimutatja a korabeli vezető sajtóorganumok tökések kapcsolatait, és rámutat háborús felelősségükre. A munka zárórészében megjelöli a „szennyes ár”, az uszító sajtó elleni harc feladatait, melyeket a következőképp foglalhatunk össze: 1. „a politikai jogokért való harcot ki kell egészíteni a kapitalista sajtó elleni küzdelemmel”, 2. ki kell „irtani azokat az újságokat, amelyek még mindig a nemzetek közötti gyűlölködést hirdetik”, 3. le kell leplezni a kapitalista sajtó világcsalását, 4. „meg kell valósítani az általános választójogot, . . . mert csak a népparlament lehet a becsstelen és embertelen eszméket hirdető sajtónak cenzora”, 5. fejleszteni és terjeszteni kell „a szocialista sajtót, hogy megerősödve kíméletlen háborút indíthassanak az imperialista, kapitalista sajtó ellen”.

Külön figyelmet érdemlő része a munkának az az érvsor, amit azok ellen a „politikai szélhámosok és hisztérikus újságírók” ellen vonultat fel, akik a háború kitörésekor „diadalmámmorral” „a nemzetköziség csödjét, a szociáldemokrácia vereségét” hirdették. Védelmébe véve az Internacionálét rámutat, hogy már a háború előtt is „meghatározott álláspont”-ja volt a háborúkról, és azt a háború sem változtatta meg. Egyben kifejezést ad annak a reményének, hogy a jövőben az Internacionale nemcsak békében, de háborúban is harci fegyvere lesz a munkásságnak. „Meglátjuk – írja –, hogy az Internacionale olyan szervezetté alakul ki, mely nemcsak a világbéke megteremtésén fáradozik, de képes lesz teljes erejét összpontosítani arra az esetre, ha valamely állam háborús bonyodalmakat akarna előidézni, vagy háború esetén az egész proletárságot csatasorba állítani a háborúval szemben; olyan szervezetté formálódik, mely nemcsak elvben, de gyakorlatban képes . . . a világbékét állandósítani”.

A munkásságról szólva hangsúlyozza, hogy azt a háború sem tette nacionalistává, hanem még szvenedélyesebb összefogásra és szolidaritásra ösztönözte. „Meglátjuk – jelenti ki –, mihelyt a háborús kapitalista jog érvényét veszti, fölemeli fejét a nacionalistának hitt nemzetközi proletariátus, és nem az ellenséges állam proletárjai, hanem a hazafiság leple alatt a legbecstelenebb eszközökkel dolgozó kapitalizmus ellen indítanak kiméletlen harcot.”

Mérlegre téve a röpirat egészét, azt állapíthatjuk meg, hogy gondolati anyagát tekintve nagyjában – egészében a szociáldemokrácia szemhatárán mozog, egy ponton azonban – mint arra korábban Mészáros Károly is rámutatott – mégis túlmutat azon. Éspedig annak felismerésében, hogy a nacionalista hullám csak ideig-óráig bódíthatja el a munkásságot, és a kijózanodást a saját uralkodó osztály ellen kirobbanó, minden korábbinál élesebb osztályharc fogja követni. Ebben, a röpirat megírásának időpontjában, csak Lenin és a forradalmi baloldal bízott.

A „Nem kell hadsereg!”, melynek kéziratát a Párttörténeti Intézet Archivumaőrzi, 1918 végén keletkezett, a kézirat 1918. december 2-i dátum olvasható. Alapgondolata a szerző következő két megállapításában summázódik: A „demokráciának, a népuralomnak nincsen szüksége hadseregre”. „Hogy új világot teremtsünk az emberiség számára, el kell törölni a mai militarizmust . . . , és meg kell valósítani a munkások fegyveres szervezetét.”

A továbbiakban a kéziratnak két vonatkozása érdemel figyelmet. Az egyik a világháborút követő forradalmak jellegének meghatározása. Világosan felismeri, hogy a forradalom „nem polgári forradalom többé, hanem a katonazubbonyba beöltöztetett nép földrengésszerű megnyilatkozása”. A katonaságnak a forradalomban betöltött szerepéből azonban arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a forradalom elsősorban antimilitarista forradalom, s ha ez elvégezte dolgát, csak azután következik a munkásforradalom. „A világháborút követő forradalom – írja – elsősorban antimilitarista forradalom volt, s aki ezt a nagy forradalmi átalakulást nem akarja észrevenni, vagy másnak látja, az nem ismeri ennek a nagy társadalmi átalakulásnak, forradalomnak törvényeit, mely szerint a polgári forradalmat nem a munkásforradalom, hanem a katonai forradalom követi, hogy a militarizmus megszűnése után a munkásforradalom annál könnyebben szervezhesse meg jogos hatalmát”. Nyilvánvaló, hogy itt a dolgok jelenségi oldalának egyoldalú megragadásából származó tévedésről van szó. Mégis pozitívuma értékelésének, hogy abban, ha nem is kristálytisztán, megfogalmazást nyer a permanens forradalom gondolata is.

A másik figyelemre méltó mozzanat az 1918–19-ben oly élesen felvetődő nemzetiségi kérdés megoldására vonatkozó megállapítása. Ha „Magyarország komolyan veszi az elszakadni készülő nemzetiségek törekvéseit – mondja –, nem kellene egyebet tenni, mint feláldozni a nagybirtokot, a föld legven azé, aki megműveli”, s így a nemzetiségi mozgalom nagybirtokos vezetői kezéből kiesne a vezetői szerep, az a román paraszt, vagy szerb paraszt pedig, aki 20–30 hold föld ura lesz, nem fog soha kikiváncozni egy olyan hazába, ahol legfeljebb a nyomorúság vár reá”. Ez a felfogása más vonatkozásban is érdekes, ti. annak a kérdésnek a megvizsgálásában, hogy mi is volt tulajdonképpen agrárprogramja. Ha a nemzetiségi kérdés megoldására a földosztást ajánlotta, könnyen juthatnak arra a következtetésre, hogy a parasztkérdésben is ezt a megoldást vélte a járható útnak. Kutatásaim során számos adatot találtam, amely ezt látszik alátámasztani. A kérdést azonban egyelőre – minthogy tüzesebb vizsgálatot igényel – hagyjuk nyitva.

Somogyban kelt írásainak nagyobb része működésének első, vagyis 1919. január elejétől-közepétől 1919. március 10-ig terjedő szakaszából való, amikor mint a Földmunkások és Kisgazdák Országos Szövetségének somogy-tolnai kerületi titkára működött. Ezek sorában első helyen a parasztság kérdéseivel foglalkozó írásairól kell szólnunk. Sokat idézett, és méltán híressé vált „Nyílt level”-éről, melyben felelősségtől áthatat hangozva hívta fel a földművelésügyi miniszter figyelmét a somogyi földesurak aknamunkájára, e helyen nem kell szót ejtenünk, ellenben érdemes ráirányítani a figyelmet másik két, szinte teljesen ismeretlen paraszti tárgyú cikkére. Az egyik,

az „Üzenet a földesuraknak!”, a „tüzes trónon elégetett Dózsa” emlékét idézve mutat rá, hogy a „forradalom lehúzta az ezerholdasok lábáról azt a csizmát, mellyel évszázadokon keresztül” a földműves szegénységen és a latifundiumok kizsákmányolt cselédnépén tapostak, és „a föld dolgozó munkásnépe” kiemelkedik „állatias életéből”, és jogot formál hozzá, hogy munkája gyümölcsét maga is élvezhesse. A másik, a „Derésre húzzuk a derestörvényt”, a hírhedt deres- és rabszolgatörvény felfüggesztését, illetőleg a mezőgazdasági munkások és munkásadók viszonyának szabályozására készülő új törvényt üdvözli.

További írásai tulajdonképpen a szocialista eszme apró ellenségei (a várdai bíró, a nagyszakácsi plébános) ellen írott fölényes, gúnyos „fricskák”, amelyek inkább humorára nyújtanak jellemző adalékot.

A Tanácsköztársaság idején megjelent cikkei közül a „Piros pünkösöd napján” c. írását kell kiemelnünk, amely nemcsak ihletettségével tűnik ki írásai sorából, hanem az a tény is nevezetessé teszi, hogy 1919. június 8-án, vagyis épp azon a napon látott napvilágot, amelyen mint kormányzótanácsi biztos hivatalba lépett. Maga a cikk hitvallás a dolgozók állama és társadalma mellett, egyben szemle azok felett a nagy alkotások felett is, amit a Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt alkotott. Hangulatának felidézése érdemes itt néhány sorát megszólaltatnunk:

„Piros pünkösöd napján kérdezem tőletek: van-e egyetlen köztetek, aki ne érezné, hogy soha még ilyen idő nem járt a világon? Van-e, aki nem látná, hogy egynéhány hete rést ütöttünk a sötétség fellegránán, és robot-igában fogant kincseket, a tudományt, a művészetet teli kézzel szórjuk széjjel a mesterséges tudatlanságban tartott proletártömegek közé? Van-e, aki ne látná, hogy a proletárdiktatúra a gyárat, a bányát, a bankot kivette a vagyonos herék kezéből és a dolgozók szervezett társadalmának juttatta? ... Van-e egyetlen földműves szegény, aki ne érezné, hogy az ezerholdasok összerabolt földjeit a dolgozók érdekében az összességnek tulajdonává tettük? Proletártestvérek! Piros pünkösöd napján nézzetek bele az égő világba, ahol bilincsek repednek széjjel és börtönajtók nyílnak meg. Nézzetek azt az óriási kezet, mely kinyílik az égő földgömbből s új világot akar építeni. Proletárok! Piros pünkösöd napján érezzétek át és tudjátok meg, hogy a boldogságotokért, egy szebb világért: a kommunizmusért, a proletárhatalomért és mindazért, amit a hatalom segítségével föl akarunk építeni, harcolni, áldozni, szenvedni kell.”

Elvi szempontból – végül – a „Rendelet” c. írására érdemes ráirányítanunk a figyelmet, amelyben a proletárdiktatúra céljának meghatározását adja: „Mi, szocialisták a proletárdiktatúrával ki akarjuk irtani az osztályharcot, és meg akarjuk szüntetni az ember és ember közti különbséget. Mi azt akarjuk, hogy a nagy vagyon ne a dolgozó emberek kizsákmányolása legyen, hanem az emberiség összességét szolgálja.” Ezek a sorok már az érett, a tisztánlátó forradalmárt állítják elénk.

Összerakva a fenti elemeket, azt állapíthatjuk meg, hogy a publicista Latinca gondolatai a szocializmus jegyében állnak; álláspontját kezdetben a szociáldemokrácia elvei határozzák meg, a kommün alatt azonban eljut a Tanácsköztársaság eszméivel való teljes azonosulásig. Szellemi portréjának főbb vonásai az antimilitarizmus, a nagybirtokellenesség és a humanitás. Kisebbségi írásai formai tekintetben hagynak maguk után kívánnivalót, de vannak lírai ihletettségű írásai is. Nagyobb írásaiban, főleg két röpiratában, a töprengő elme, a gondolkodó fő nyilatkozik meg. Munkássága általunk ismert részét, mint biztató kezdetet értékelhetjük, amelynek – sajnos – nem lett folytatása.

Csertető

(Részlet)

Pilléz a hó, kristályos-könnyű szárnyon
libegő lepke a csilló pihe;
az erdő csöndje tiszta, nyugodt álom,
fütttyős-zajos madár se vérzi be;
nyugalmas szépség, szépség tág nyugalma,
fehér varázsod szívet nyugtató;
a békességes boldogság zenéje,
angyalszárnyak pihéje, tiszta hó.

Pilléz a hó, a dermedt gallyat-ágot
bevattázza, az útra hermelin-
palást terül; halk-megbánó alázat
mereng az erdő nyári vétkein;
minden fehér és tiszta, mintha szutykos
nem is lehetne többé a világ . . .
A szegényembert bölcsességre intik
a szépség-szötte szüz-komédiák:

csak ablak mögül szép a téli tájkép,
és akkor is csak jó ebéd után;
az éhesnek a szépség nem ajándék,
élvezhetetlen cifraság csupán;
kit földre húz a gond nyomasztó súlya,
a hideg lakás, éhező gyerek,
az bámulhat az angyalszárny-pehelyre,
csak ellenségnek érzi a telet;

s az ellenség nem irgalmaz, dörömböl
vadul a repedt ajtón, ablakon,
és a szegényt kirázza az örömből
kopláló esten, korgó hajnalon;
kilopja zsírját, bakancsát lerágja,
csontjáig szúrja a szúró szelet;
s ki elérte a tüdőbajos-rangot:
van, amit örökölhet a gyerek!

Nem szép a tél, s a nyár se szépül annak,
ki napról-napra tengődik csupán,
ki sejti már a gyökerét a bajnak
s el-eltünődik a műszak után;
míg lába alatt jajt ropog az ösvény,
gyalog siet az aknából haza;
a négy-öt kilométer, téli sportnak,
meg is teszi . . . De lesz-e vacsora?

Szilas József siet az erdőszélen
hazafelé; már látszik is a ház,
s a biztató jel, pipázik a kémény:
„ha minden jól megy, úrként vacsorálsz”.
Sodor, rágyújt, a slukkot jól leszívja,
a kémény felé fújja, így köszön,
s meglódul, mintha aranyat-ezüstöt
jelentene a krajcáros öröm.

Tekintete, a szűrő-messzenéző,
megenyhül most, dűhe is elcsitul;
előbb még súlyos szíve tütyörésző
kedvet virágozik; ránca kisimul;
szemöldöke bozontos ívein
megülnek lágyan az apró pihék;
könnyült szívétől könnyebb lesz a lába,
találgatja a vacsora ízét.

Ahogy az első házat is eléri,
elpárolog szívéből a meleg;
harminchatéves homlokába régi
barázda mélyit még mélyebb jelet;
egy aktatáskás téríti jön az úton,
ugyan, mi szél hozhatta ezt ide?
a szemében elborul a szivárvány:
az irnok úr jön, Bordás Imrike!

– Jószerencsét, – lendül az aktatáska,
Bordás úr mást is mondott volna még,
de Szilas tovább lépett, és magába
fojtotta dühödt szitkát:

– Rohadék,
engem akarsz a lábamról levenni,
te Csóka-pincsi!

A téríti megállt
és hümmmentett:

– Na várj csak, majd az Eszter
okosabb lesz! Neked nagy a potád!

Nagy a potád, de nincs már mit zabálnod:
a vörös eszme hízlal, és a gög;
csak áltasd magad, hogy nyugodt az álmod,
míg bög az asszony, meg a kis kölyök;
csak tömd a gyomrod cikornyás beszéddel,
a mézes blöffel, mit Peyer szaval:
„szabad munkás jövő”! A Terüljasztal
szép menyországaról gügyög a dal!

Hűs puszkacsőként érzi oldalában
az aktatáskás metsző jégszemét:
ilyen szempár a Csóka-pártban hány van,
hogyan sakkba tartsa, akármerre lép?
itt koslat mind, a csöpp utcákat rójjá
szaglászva, hogy mi fő, és fő-e még
a fazékban; s mint friss havat a varju,
bekrikszkrakszolja gyűrött füzetét!

A titkár úr bizonynal cédulát vitt
megint valami rongynak, meglehet;
a jobboldali szervezet akárkit
besusztol a bányába! Ezek
lehetnek már kétszáz is, és persze,
a kinti sztrájkból soha nem lesz semmi,
mert a fejünkre nőnek, ha így hagyjuk...
S a mieinkkel mire tudunk menni?

Eszter az egész lábast odatette
az asztalra. Szilas szótlan evett,
főlnézett olykor, egyszer a gyerekekre
tekintett:

– Megint tentás a kezed –
biggyesztett, és az asszonyához fordult:
– Ti ettetek már?

– Hogyne – mondta Eszter –
de majd kinézték szájából az ételt.
– Az istenit! Megmondtam már ezerszer,

ne hagyjatok minden húst énnekem!
Hiába beszélsz, látom rajtatok,
hogyan lefeküsztek megint éhesen!
Hát énmiattam ne koplaljatok!
– Neked jobban kell, hogy a munkát birjad,
mert... mi lesz, hogyha...

– Hogyha?

– Megbetegszel,

vagy mit tudom...

– Miért? Úgy nézek én ki!? –

És rágyújtott.

– Ne félts te engem, Eszter!

– De féltetek! Már Borbála-nap óta
érzek valamit... sokat vagytok együtt.
Miket duruzsol tüledbe a Bózsza?
Csinálják maguk, ha van hozzá merszük!
Ne tarts velük. Gondolj a kisgyerekekre,
ha énrám már...

– Na ne bögj itt nekem,
ki vele, ájn-cváj: itt mászkált a Bordás?
Ha elkapom, derekát leverem!

– Nagyon kérlek, ne csinálj cirkuszt, Józsi,
az egész dolog nem is éri meg...
– S te most beszélsz csak?!

– Már akartam szólni,
de gondoltam, dühös leszel. Minek...

– És mit akart? Tán udvarolni jött,
vagy mi az isten!?

– Hát... szíveskedett,
az igaz... meg hogy tudna valahol
egy kis hitelt, zsírt is többek között...

– Többek között... csak úgy mellékesen,
mit kért a zsírért? Azt hiszed talán,
hogy szívésségből koslat itt? Nekem
elég ebből! S ha dűrögni kíván,
keressen mást; de az én feleségem
nem lesz kurvája, a szentségit néki!
– Ne légy mindjárt a plafonon!

– Hát persze,
hadd ringyózzák a Szilas feleségit!

– Hozzám se nyúlt...

– Még éppen az hiányzik!

– Csak azt szeretné, hogy... Ne tarts velük,
mert nem jó vége lesz!

– Mert aki lázit,
kirúgják, mi? Ha volna istenük,
a DÉGÉTÉ megadná, amit kérünk!
Éhbérért csupán én legyek bolond?!
– Mi lesz velünk, ha elbocsát a bánya?
Mellény nélkül mit ér a pitykegomb?

*

Az ólomszürke felhők délre szállnak,
komor-sötéten csüng a téli ég;
a hópehely a szénfekete sárban:
akár a hiábavaló beszéd;
hiába hull a hó, be nem takarja
a tengerré nőtt piszkot és sarat;
hiába minden szó, ha benn a szívben
csupán felvérző tövise marad.

Amíg az aknán leszállásra várnak,
sűrű pihékben hull a pille-hó;
mondatlanul mondják a néma szájak:
– Megdögleni, talán az volna jó!
Gyomrunk korog, míg mások húst zabálnak,
és gúzsba kötnek, mint legyet a pók!
Hát meddig tűrjük, miért nem csinálunk,
mint harmincnégyben, egy ribilliót?!

SZÍNHÁZ, FORRADALOM, ÉVFORDULÓK

(Moszkvai levél)

A MOSZKVAI MŰVÉSZ SZÍNHÁZ JUBILEUMA

Hetven éves Moszkva egykori legfiatalosabb és legforradalmibb színháza. Az évforduló kapcsán, az ünnepi előadások és megemlékezések mellett értékes könyvek jelentek meg a Művész Színházról, s a viták is újra fellángoltak. Az évforduló, a könyvek és a viták különös figyelmet érdemelnek, mert nem csupán egyetlen színház, nem is csak a szovjet színjátszás ügyéről van szó: a problémák és a tanulságok a korszerű szocialista színház általános kérdéseit érintik.

Különböző indítékokból és különböző célokkal, sokat beszélnek újabban itt is és szerte a világon a Művész Színház előregedéséről, sőt szenilitásáról. S mivel ez a színház közvetlen művészeti jelentőségén túl mindig társadalmi-politikai fórum is volt, a különböző vélemények most sem csupán esztétikai értéktételekben csapnak össze. A Művész Színház körüli suttogások politikai (legalábbis kultúrpolitikai) és ideológiai színezetűek is, így méltán váltják ki a legkülönbözőbb társadalmi rétegek érdeklődését, sőt aktív részvételét a hivatalos és nemhivatalos eszmecsereikben. Miről is folyik a vita tulajdonképpen?

Nyilvánvaló, hogy a Művész Színház, amely együtt indult valamikor Antoine párizsi, Gordon Craig londoni „szabad színházával”, s megelőzte valamivel a mi Thália-társaságunkat, valóban túlélte a századforduló művészeti áramlatait és így a saját avantgarde-ját is. Mindehhez nem fér kétség. De akik most számonkérlik a színházon fiatalságának himporát, voltaképpen mégsem Sztanyiszlavszkij első, jó-részt műkedvelőkből toborzott társulatának előadásait sirják vissza. Ezekről szívesebben olvasnak a színháztörténetben. A Művész Színház fénykora a mai törzsközön-ség (legalábbis az idősebb generáció) tudatában nem a kezdes hősi és bátor érveivel, hanem a harmincas évek nagy előadásaiival, a rendszerét már kimerített Sztanyiszlavszkij, a zseniális színházvezetővé csiszolódott Nyemirovics-Dancsenko felejthetetlen rendezéseivel, Csehov, Gorkij, Turgenyev, Gogol, Dosztojevszkij, Tolsztoj klasszikus repertoárjával és a szovjet dráma első nagy nemzedékének – Trenyovnak, Visnyevszkijnek, Bulgakovnak, Vszevolod-Ivanovnak, Leonovnak és Kornyejcsuknak a darabjaival kötődik egybe. A kérdés tehát az, hogy mennyiben maradt hű a Művész Színház az első éveiben meghirdetett társadalmi-művészeti elvekhez, s a háború előtti évekre kicsiszolódott művészeti gyakorlatához?

Az elvek s a gyakorlat is a „Sztanyiszlavszkij-rendszer” gyűjtőnéven ismertek. Mi most a helyzet a „Sztanyiszlavszkij-rendszerrel”?

Sztanyiszlavszkij művét nálunk és a Szovjetunióban is sokáig a kötelező udvariaskodások és fogadkozások vastag fala vette körül. Olyan sokáig, hogy a végén magunk is elhittük, hogy színházaink kivétel nélkül valóban a „rendszer” szerint dolgoznak. Elhittük, hogy mintegy magunktól haladunk előre a Sztanyiszlavszkij-kijelölt úton, mivel – az egyszeregy szabályai szerint is – ez az egyetlen helyes és lehetséges út. Aztán kiderült, hogy mindez nem olyan egyszerű. Hogy a Sztanyiszlavszkij hagyomány és a modern színház viszonya soha nem volt és nem is lehet valamiféle kényelmes idill, hogy ez a viszony bonyolult ellentmondásokból áll és éppen ezekből az ellentmondásokból fejlődik, épít tovább. Mindezt a gyakorlatban már régen láttuk, de nem beszéltünk róla, vagy nem jól beszéltünk róla. S ez tovább rontotta a helyzetet:

a Sztanyiszlavszkij-rendszer beható elméleti tanulmányozása és továbbfejlesztése hosszú időn át pangott. A Sztanyiszlavszkijról és a Művész Színházról megjelent összefoglaló jellegű munkák tizenöt-húszévesek, s magukon viselik azon idők kulturális-művészeti közgondolkodásának egyoldalúságait. Sajnos a legutóbbi években megjelent szovjet munkák nagy része sem ment attól a konzerváló szemlélettől, amely elszakítva a hagyományt a mai színház alkotó gyakorlatától, végül is szemléltető anyag- és kötelező olvasmánnyá egyszerűsíti azt.

Még bonyolultabb a Sztanyiszlavszkij-tanítványok kérdése. Hosszú ideig úgy tartottuk, hogy az ő tevékenységük a nagy művész munkásságának egyetlen méltó folytatása. Az utóbbi években azonban egyre nehezebb helyzetbe kerülnek azok a színházak, amelyeket Sztanyiszlavszkij közvetlen tanítványai irányítottak. A szabad útkeresés és kísérletezés előtt megnyíló új lehetőségek, az egymás után kibontakozó új alkotó egyéniségek olyan irányzatokat hoztak felszínre és vittek sikerre a szovjet színházakban is, amelyeket korábban mereven ellentéteseknek, sőt ellenségeseknek tartottak a Művész Színház gyakorlatával szemben. Ez az utóbbi pedig – mivel monopólium védte – végül is kívülrekedt a színházi élet egészséges áramán. Egyre inkább bebizonyosodni látszik Sztanyiszlavszkij utolsó közvetlen nagy tanítványának, a nemrég meghalt A. D. Popovnak egyik híres kijelentése: „Az én tanítványom nem az, aki nálam tanult, hanem aki nekigyürkőzik és harcol!”. Sajnos azonban, nem minden Sztanyiszlavszkij-tanítvány dolgozik ilyen felfogásban a „rendszer” gyakorlati továbbfejlesztéséért.

Milyen szerepet játszik ebben a munkában maga a Művész Színház? Hogy a Sztanyiszlavszkij-hagyaték nem muzeális érték csupán, azt elsősorban ennek a színháznak kell bizonyítania, amely a nagy művész legközvetlenebb örökösének tartva magát, mindmáig egyedül viseli függönyén a felröppenő sirály büszke emblémáját. A hetvenedik évfordulóról a színház éppen a *Sirály* felújításával emlékezett meg. Tekintsük most mi is olyan értékű művészi hitvallásnak ezt a Sirályt, mint amilyen bemutatójakor volt, s szenteljünk néhány mondatot az előadásnak.

„Amikor felgördül a függöny és ezek a hatalmas tehetségek, a szent művészetnek ezek a papjai mesterséges világításnál egy szobában, amelyiknek hiányzik egyik fala, elkezdik nekünk bemutatni, hogyan esznek, isznak, szeretnek, járnak-kelnek és hordják zsakettjüket az emberek, amikor a lapos képekből és sekélyes mondatokból igyekeznek kihorgászni a morált, a csöpp kis, kénvelmes, fülbemászó, házi használatra való morált, amikor ezer változatban mindig elem tálalják evs és ugyanazt, . . . akkor én szaladok és szaladok, ahogy Maupassant elszaladt az Eiffel toronytól, mert úgy érezte, hogy szétnyomja az agyát szörnyű ordenáreságával” (Háy Gyula fordítása). A fiatal drámaíró *Treplev* mondja el a darabban ezeket régi színháznak címzett eretnek szavakat, amelynek megújítására a Művész Színház Csehovval szövetkezett. Hogyan hangzanak fel ezek a szavak a mai Művész Színházban? Mint mond el az előadás a színház mai céljairól és elveiről?

Azonnal meg lehet állapítani, hogy ma *Treplev* még a fiatal és rendkívül vonzó tehetségű Sztrizenov alakításában sem központi figurája az előadásnak. Nem volt az persze a bemutatón sem. Csehov számára fontosabb volt az új művész-típus, a színháznak pedig a felröppenő sirály szimbóluma. Mégis, kár *Treplev*-ért . . . Akár Csehov nyomain haladva, akár nem, az utóbbi évtizedek európai színháza valami többet keresett és talált ebben a figurában, mint a valóság előtt egy kisfiús öngyilkossággal kapituláló műkedvelő zsenit. Elég, ha csak a Debreceni Csokonai Színház három év előtti *Sirály* előadására, vagy A. Efrosz híres moszkvai rendezésére utalunk. *Livanov*, a Művész Színház előadásának mai rendezője azonban hangsúlyozottan csak ennyit keres és mutat fel *Treplev* alakjából. Úgy látszik, a mai Művész Színház számára Csehov és a sok szempontból önéletrajzi jellegű *Trigorin* fontosabb, mint *Treplev* lázas forradalma, sőt még a műkedvelő vidéki úrilány, *Nyina* szárnycsattogtatásainál is fontosabb.

Mert a mai előadás *Nyina*-ja is jelentősen különbözik a bemutatótól. A mostani előadás nyilvánvalóan a teljesjogú állampolgárrá és felelős művésszé érett színésznőt akarja bemutatni, – a mai szovjet *Sirályt*. A szerepnek ez az értelmezése azonban az

egykori hófehér sirályból valami furcsa szürke madarat formál, amely lényege szerint inkább Trigorinnal és Arkagyinával, mint Nyinával és Treplevvel rokon. A Nyinát alakító *Korkosko* utolsó nagy monológjában szándékosan is hangsúlyozza ezt a metamorfózist, különös értelmet adva ennek az (egyébként Csehovnál nem egészen így szereplő) mondatnak: „Én nem sirály, én színésznő vagyok!”

Az előadás valóban nagyértékű hitvallás az életformává és mesterséggé érett művész- hivatás mellett. De ehhez meg kellett egy kicsit nyirbálnia a csehovi sirály szárnyait. Mert ennek a mondanivalónak igazi hordozói itt nem a Sirály, hanem Trigorin és Arkagyina. Trigorin – *Gubanov* nagyszerű alakításában – az eddigi gyakorlattól eltérően nem gyengejellemű és cinikus rutiner, hanem átírt éjszakáktól fejfájós, gondolkodó művész, akinek az egzaltált ifjonc Treplev valóban nem lehet vetélytársa sem a szerelemben, sem a művészetben. Akinek a romantikus Nyina már csak azért sem lehet méltó szerelmese, mert a művész társadalmi elkötelezettségéről szóló nagymonológokon kívül egyébre nem tudja ösztönözni.

Ennek a Trigorinnak *Arkagyina* (*Sztyepanova* alakításában) a méltó párja, – a bizony már régen színésznővé érett Sirály. Harmadik felvonásbeli nagy páros jelenetük (Trigorin vallomása arról, hogy Nyinát szereti, majd Arkagyina megjátszott hisztériás rohama utáni rezignált visszahódolása) most két megértő barát és igazi kolléga meghitt kettősévé válik, melynek során fény derül a szerelem és más nyárspolgári hívságok haszontalanságára, amennyiben ezek a mesterség zavartalan gyakorlását veszélyeztetnék.

Hagyjuk azonban a részleteket. Talán az eddigiek is érzékeltetni tudják a Művész Színház mai Sirályának röppályáját. Érett, felelős, és a mesterség minden csínját-bínját kiválóan ismerő sirály ez. Nem lehetünk azonban meggyőződve afelől, hogy – mondják, érett hölgyekkel ez gyakorta megesik, – néha-néha csendesen nem sirja-e vissza naív, és hamvas ifjúságának ártalmatlan kalandjait.

MIRŐL VALLANAK A SZEMTANÚK?

A színház saját kiadványai mellett két színvonalas mű is jelent meg az évfordulóra: *Szimeon Drejden* Lenin és a Művész Színház viszonyának szentelt tudományos igényű munkája – „A nézőtér – Vlagyimir Iljics”, valamint az Állami Színház-művészeti Főiskola tanszékvezető tanárának, Sztanyiszlavszkij egykori tanítványának, *Marija Knebel*nek visszaemlékezését tartalmazó vaskos könyv: „Az egész élet”. A két eltérő műfajú és célkitűzésű mű szerencsésen egészítve ki egymást, érdekesen vall a Művész Színház közéleti és művészi pályafutásáról.

Sz. Drejden könyvének legértékesebb fejezetei a századforduló orosz társadalmi és kulturális életét vetítik elénk, amelyben a Művész Színház a demokratikus értelmű értelmiség szócsövének szerepét játszotta. Ebben a szerepében hívta fel magára *Lenin* figyelmét, és lett a bolsevikok talán akaratlan szövetségese is.

„... Milyen az új Csehov-darab, a Három nővér? Láttatok-e és milyennek tartjátok? Olvastam az újságcritikákat...” – írja Lenin 1901. február 7-én kelt levelében Oroszországban maradt hozzátartozóinak. Mint későbbi írásaiból kiderül, figyelmét a bemutatót körülvevő feszült politikai atmoszféra hívta fel magára. Az „újságcritikák”, amelyeket olvasott, az egyik legreakciósabb burzsoá lapból, a „Moszkvai tudósítások”-ból valók, s egyforma dühvel ítélik el a mű szerzőjét, a színházat és a közönséget. A szerkesztőség ellenérzéseit legvilágosabban a „közönségről” című glossza írója foglalja össze, aki a bemutató ünnepi hangulatú nézői között a darab „jogokról ábrázoló” értelmiségi húseinek prototípusait fedezi fel, s a „harmadik rend” ironikusan gondolt gyűjtőnév alá utalva együtt ítéli el őket amaz népháborítókkal.

Ez a talán véletlenül tollhegyre kerülő „harmadik rend” címke volt az, amely Lenint írásra serkentette. – „Számunkra, szociáldemokraták számára a „harmadik rend” ellen indított hadjáratnak ez a példája hasznos lecke kell hogy legyen. Az általlunk vezetett munkásmozgalom erejébe vetett új hitet kell belőle merítenünk, látva, hogy az élenjáró forradalmi osztály mozgalma miként terjed át más társadalmi osztályokra és rétegekre, hogy az már nemcsak az egyetemi diákság forradalmi szellemének eddig nem tapasztalt fellendüléséhez vezetett, hanem a falu ébredéséhez és olyan társadalmi csoportok hitének és harc készségének megerősödéséhez is, amelyek (mint csoportok) mindeddig tartózkodók voltak...” – írja hamarosan Lenin az Új élet című emigráns bolsevik lapban.

Igen, a Művész Színház ezekben az években nemcsak a művészeti, hanem a társadalmi haladásnak is aktív harcosa volt, s az esztétikai célkitűzések hasonlósága mellett elsősorban ez alapozta meg szövetségét Csehovval és Gorkijjal.

Sz. Drejden erről nem ír, de meg kell jegyeznünk, hogy ez a szövetség persze sohasem volt olyan harmonikus és idillikus, mint ahogyan azt néha elképzeljük. Nemcsak szerző és színház jól ismert és örök konfliktusai miatt, hanem azért is, mert a színház, mint korhoz, közönséghez, ennek hangulataihoz és ízléséhez jobban kötött művészeti (sőt, a Művész Színház, mint részvénytársasági vállalkozás esetében, gazdasági-) közeg, gyakorlati megfontolások fékeitől visszatartva nem mindig tudja követni az író társadalomkritikai elképzeléseit sem. Magyarán szólva – a Művész Színház adott közönségének, a „harmadik rend” demokratikus, de még nem forradalmi érzelmű képviselőinek hangulatát és ízlését követve gyakran – és 1905 körül bizony egyre gyakrabban – igyekezett visszatartani irodalmi szövetségeseit a burzsoá-liberális, kispolgári és honorácior rétegnek és hangulatainak bírálatától. Többek között ez az oka például Csehov egyre fokozódó elégedetlenségének utolsó darabjainak színrevitelével kapcsolatban, s annak is, hogy 1904 végén a színház, mint „értelme-gellenes rágalmat” adta vissza Gorkijnak a „Nyaralók” című darabot, s hogy az író egy szenvedélyes hangú levelében felhívja a művész társadalmat a forradalom előestéjén Maeterlincket játszó Művész Színház helyett egy új, forradalmi színház létrehozására.

Kanyarodjunk azonban vissza a századforduló éveire. Mert az elmondottak azért mitsem változtatnak azon a tényen, hogy a Művész Színház ezekben az években, – Gorkij szavaival élve – „legjobb éveiben”, a demokratikus társadalmi hullám megrázó erejű kifejezője volt. A fiatal *Leonyid Andrejev*, akkor még a moszkvai Kurrier című lap James Lynch álnév alatt írogató tudósítója, így fogalmazta ezt meg a Lenin levelével egyidőben írott cikkében: „... Furcsa érzés olyan időkben élni, amikor az új eszmék és tettek serkentő társadalmi erők képviselője egy szerény kis színház! Tisztán művészeti-, sőt szűken színházi jellegű kérdések mögül szinte váratlanul komoly társadalmi problémák rejtélyes ábrázatai bújnak elő... A Művész Színház szimbólum lett... Zászló, eszme, az a rejtélyes valami, aminek *nem a nevében, hanem a védjegye alatt* harcolnak az emberek legszentebb érdekeikért.”

Ismét elrugaszkodva egy kissé Sz. Drejden könyvétől fel szeretnénk azonban hívni a figyelmet arra is, hogy a maiaknál semmivel sem kevésbé szenvedélyes, sőt elvakult hívei mellett már akkor is voltak ennek a színháznak józan bírálói a bolsevikok körében is. A fiatal *Lunacsarszkij* például, aki egyébként nagyra értékelte a Művész Színházat, a Három Nővér bemutatója után egy tárgyilagos hangú cikkben fejtegette ki ellenvetéseit a Csehov-hősök forradalmi jelentősége körüli illúziókra vonatkozóan. Persze még népbiztos korában is emlékezett aztán arra a felháborodott hangú levélre, amelyet válaszul az egyik lelkes gimnazistától kapott, s amelyet a Művész Színház fennállásának tizenharmadik évfordulóján elmondott beszédében így idéz vissza: „Nem, Anatolij Vasziljevics, ez a darab tanít és harcba hív. Amikor hazafelé tartottam a színházból, az öklömet összeszorítottam a fájdalomtól, és a sötétben feltűnt előttem az a szörny, amelyre ha az élet árán is, megsemmisítő csapást kell mérni.”

Lunacsarszkij az ötvenhét év előtti ünnepségen azzal fejezte be szavait, hogy reméli – ez a volt gimnazista most a párt soraiban küzd az embertelenség szörnye ellen. Játsszunk el egy kicsit ezzel a gondolattal. Vajon hogy alakultak ennek a kommunistává érett egykori gimnazistának a további színházi élményei?

A forradalom szele egyidőre nyilván elszakította őt a kedves színházától. A színház sem talált azonnal magára. Elült azonban a forgószelel, ismét megnyíltak a nagy színházak is. Az Orosz Köztársaság Meyerhold vezette 1. sz. színházában barátunk álmélkodva nézhette végig *Majakovszkij* Buffo-misztériumát. És mit láthatott a Művész Színházban? – Újra csak Ivanovot, a Ványa bácsit, a Három nővért.

Nagy elfoglaltságára és betegségére hivatkozva Sztanyiszlavszkij egy-egy udvariasságos levél kíséretében mindig visszaküldte a *Majakovszkij*-darabok bemutatóira szóló meghívókat. Pedig ha elmegy a Buffo-misztériumra, a pökhendi *Prológusban* hozzá és a Művész Színházhoz címzett figyelemztetést is meghallja:

„Betérsz és látod –
gubbasztanak a díványon
a Mása nénik
és Ványa bácsik.”

(*Saját szabad fordítás, N. L. S.*)

Vszevolod-Ivanov Páncélvonaláig és Bulgakov Turbinék napjáig valóban alig játszott mást a színház, mint klasszikusokat, állandó céltáblájává válva így a különböző baloskodó művészeti csoportoknak és csaknem az egész sajtónak. Sz. Drejden könyvének nagy érdeme, hogy egy detektívnek is dicséretére váló nyomozómunka eredményeképpen kiderítette: Lenin nézője, sőt híve volt ezekben az években is a Művész Színháznak.

1919. március 10-én „Dramatizált gyászbeszédék” címmel az egyik központi lapban élelhangú cikk jelent meg a Ványa bácsi felújítása ellen. A lap felszólította a Művész Színházat, hogy ha százszor is Csehov színházának nevezi magát, hagya most már egyideig békében az „unalmas, gyászhangulatot árasztó” Csehovot. Lenin Krupszkajával együtt még aznap este megnézte az előadást és az egyik szünetben az őt véletlenül felismerő színész félénk kérdésére, hogy nem unatkozik-e, csillogó szemmel válaszolta: „Ugyan már, hogy lenne ez unalmas? Nagyszerű író, nagyszerű szöveg, nagyszerű színészek!”

Kacsalov visszaemlékezéseiben olvasunk a vitáról, amely Lenin és Gorkij között zajlott le egy irodalmi est szünetében. Az új színházi közönség igényeiről beszélgetve Gorkij azt fejtegette, hogy ennek a közönségnek elsősorban hősiességre és romantikára van szüksége. Lenin azonban meggyőzően ismételte: „Nem, szükség van a lírára, szükség van Csehovra, szükség van a mindennapi életigazságokra is!”.

A Művész Színház fennállásának harmincéves évfordulóján Lunacsarszkij könynyes szemmel idézte fel az ünnepi társulati ülésnek Lenin szavait, melyekkel a színház akadémiai színházzá való nyilvánítását engedélyezte. „Hogy is lehetne másképpen? Ha van színház, amelyet nekünk a múltból mindenáron meg kell mentenünk és őriznünk, – az, természetesen, a Művész Színház”.

Lenin és Lunacsarszkij megmentették tehát a Művész Színházat a múltból, – hogy őrizze híven mindazt, ami a múltból érték a mának. Nem szabad elfelejtenünk, hogy ez önmagában sem kevés. Hogy alakult mégis a „ráadás”? Mit láthatott a Művész Színházban Lunacsarszkij egykori gimnazistája az utolsó negyven évben? – A Sztanyiszlavszkij-rendszer végleges kialakulását és általános gyakorlattá válását, majd megmerevedését, a kissé megkésett, de annál megbízhatóbb színvonalú polgárháborús és hazafias repertoárt, majd a háború utáni görcsös és eredménytelen törekvéseket egy korszerűbb műsor és stílus megragadására. Hogy mennyire elégedett

mindezzel, azt most ne kérdezzük. Az évek múlása önmagában is zsörtölődővé teszi az embert. És Sz. Drejden könyve itt egyébként is végetér.

Marija Knebelnek, a Művész Színház egykori tagjának érdekes visszaemlékezései azonban mégis továbbkísérnek bennünket az úton. Knebel Sztanyiszlavszkij és Nyemirovics-Dancsenko tanítványa volt, de végigjárta a különböző stúdiókban azok többi tanítványának iskoláját is. Dolgozott Mihail Csehovval, Meyerholddal, Tarhanovval, Popovval, Hmelovval, majd maga is főrendező lett, a gyakorlatban követve így végig a „rendszer” gazdagodását, erkölcsi alapot teremtve kijelentéséhez: „Sztanyiszlavszkijt a színház soha nem kerülheti meg. Ő valahol mindig előttünk jár, olyan tájalon, ahová még hosszú, nehéz út vezet.”.

Knebel meleg szavakat szentel könyvében Nyemirovics-Dancsenkonak is, akinek szerepét a Művész Színház, sőt az egész szovjet színház történetében mi néha érdemtelenül csökkentjük. A kellő információ hiánya mellett ez talán azzal is magyarázható, hogy Nyemirovics-Dancsenko legfőbb emberi és művészi jellemvonása a szerénység volt. Ez a Sztanyiszlavszkijnál semmivel sem kisebb művészegénység mint rendező teljesen fel tudott oldódni a műben és annak színészi megvalósításában. Tőle származik az a két mondás, melyeket nyugodtan tarthatunk a Sztanyiszlavszkij halála utáni Művész Színház alapelveinek is: 1. A Művész Színház a szerző színháza (szemben Meyerholddal, aki a rendező-, és Vahtangovval, aki a színész színházának nevezte műhelyét); 2. „A rendező meghal a színészen” (persze alkotó módon „hal meg”, úgy, ahogyan ezt legnagyobb rendezéseiben Nyemirovics-Dancsenko tette).

M. Knebel az elmúlt ötven év szovjet színházi életének színes és érdekes kaleidoszkópiát tárja elénk, a leghitelesebb módszerrel, – egy gazdag alkotó egyéniség szubiekzív élményeinek formájában. Könyvének legérdekesebb fejezete talán mégis legközelebbi mesteréről, a nemrég Hollywoodban elhunyt *Mihail Csehov*ról (a nagy író unokaöccséről írott esszé, amely a színháztörténetben először vázolja fel ennek az eredeti és zseniális színésznek a méltó portréját. Mint egyre inkább bebizonyosodik, a színész művészetét a hang- és filmszalag sem tudja átmenteni az idők múlásán. Ezért nem lehet eléggé megbecsülni az olyan megjelenítő erejű írásokat, mint például Knebel könyvének M. Csehov Hlesztakov-alakításáról szóló lapjai, melyek nemcsak egy fogékony művészlélek, hanem az eltelt idő rezonanciáival együtt tudják visszaadni a nagy színész művészetét.

EGY ELFELEDETT JUBILÁNS

Az elmondottak kapcsán még egy név kívánczik beszámolóink végére. Egy szerény, nálunk szinte teljesen ismeretlen, de a halhatatlanságra talán semmivel sem érdemtelenebb név, – *Marija Fjodorovna Andrejeváé*, a Művész Színház egykori ünnevelt színésznőjéé, Lenin harcostársáé, a szovjet kultúrpolitika egyik felelős vezetőjéé, Gorkoj barátjáé és élettársáé. Valószínűleg ez az utóbbi momentum az oka, hogy Andrejeva nevét egészen a legutóbbi időkig bizonyos zavart hallgatás vette körül. Gorkij ugyanis élete végéig törvényes házasságban élt gyermekei anyjával, s bár ez őt nem akadályozta meg abban, hogy hosszú éveken át igazi baráti alapokon nyugvó élettársi viszonyt folytasson az elragadó színésznőből lett kivételesen finom intellektusú kultúrpolitikus asszonnyal, az irodalomtörténeteseket ez a tény mindig zavarba hozta. Olyannyira, hogy Andrejevának Gorkijról írott nagyon érdekes, dokumentumértékű visszaemlékezéseit mind a mai napig nem adták még ki. Most azonban, hogy Gorkij születésének századik évfordulója alkalmából ez a két név szinte véletlenül egymás mellett került reflektorfénybe, talán mi is áldozhatunk néhány sort kapcsolatuk szép emlékének.

M. F. Andrejeva művészetpártoló gazdag pétérvári értelmiségi család gyermeke. Apja szalonjának hírességeinél azonban már konzervatorista korában jobban érdekelték a Péterváron szerveződő első marxista körök. Megismerkedik Leninnel és a párt vezetőségének más tagjaival, s megtartja ezeket a kapcsolatokat akkor is, amikor mint kivételes szépségű és finom kultúrájú fiatal színésznő 1898-ban a Művész Színház megbecsült tagja lesz. A színházban senki nem tud illegális tevékenységről, s csak akkor kezdenek valamit sejteni, amikor az ünnepezt színésznő bejelenti kiválását a társulattól, mert a párt utasítására egyéb megbízatásai miatt búcsút kell mondania a színpadnak. Ez az elkényeztetett, törekény fiatal színésznő egyetlen zokszó nélkül vállalja az áldozatot, mint ahogy később is mindig megrendítő fegyelmességgel rendeli alá egyéni érvényesülését, sőt alkotói terveit is a pártmunka adott feladatainak.

Andrejeva a már nős Gorkijjal még a Művész Színházban ismerkedett meg, az Éjjeli menedékhely próbáin. Mikor kiderült, hogy ez az ismeretség mindkettejük számára többet jelent az ünnepezt író és az elragadó színésznő megszokott flörtjénél, Andrejeva Leninhez szalad Genovába tanácsért: van-e joguk a színházi magazinok pletykahírei közé keverni kettőjük nevét? S akkor kapja Lenintől azt a tanácsot, amely egész életre szóló pártmegbízatásává és tulajdonképpen élete főművévé is válik: nem törődve a burzsoá lapok pletykarovataival, őrizze meg Gorkij barátságát, sőt – ha ez közös szándékuk – váljon élettársává, segítsen a pártnak kiemelni Gorkijt a „mezítlábasok” lumpen-romantikus világából, s az új proletárirodalom nagy alakjává csiszolni.

Andrejeva szívesen vállalja ezt a feladatot, sok szeretettel, türelemmel és lemondással lát hozzá Gorkij életének rendezéséhez. Ezenközben nemcsak a szüntelen vendégeskedésről és poharazgatásról szoktatja le rendszeres napi (és nappali-) munkára kaptva, hanem szellemi társa is tud lenni, teljes értékű partner a Lenin–Andrejeva–Gorkij trióban.

Az 1905-ös forradalom első híreire Andrejeva viszi fel Pétervárra Gorkijt, a készülő proletárfelkelés központjába, ahová hamarosan Lenin is megérkezik. A hármásban átvitázott éjszakák kérdései iindítják például Lenint a „Pártszervezet és pártirodalom” című híres cikkének megírására.

Andrejeva később mint az Új élet című emigráns bolsevik lap munkatársa is sokat tett Gorkij bevonásáért a párt irodalmi- és propaganda tevékenységébe, mintegy a közvetítő szerepét vállalva Lenin és a forradalom bukása után átmenetileg kiábrándult író kapcsolatainak újrafelvételében. Elkíséri Gorkijt amerikai útjára is, ahol a felolvasó körút bevételeiből nem részesült mensevikek adózó rágalomhadjáratot indítanak ellenük a sajtóban. Együtt vesznek részt a párt 1907-es londoni kongresszusán, majd Capriba költöznek, ahol a száműzetés nehéz éveit alatt Andrejeva mindig hűséges társa Gorkijnak, s a szerény háztartás leleményes vezetése mellett a személyi titkár teendőit is lelkiismeretesen ellátja.

Az 1917-es forradalom győzelme után Andrejeva a művelődési népbiztosságon a színházak komisszára (Lenin utasítására ő tiltja le Majakovszkij Buffo-misztériumának előadásait), és sokat tesz kedvencének, a Művész Színháznak új életre keltéséért. Később felelős külkereskedelmi beosztásokban dolgozik. A húszas években a szovjet filmgyártás berlini képviselőjének vezetőjeként ő ismerteti meg Európát Pudovkinnal és Eizensteinnel.

S bár személyes kapcsolatuk Lenin halála után lassan elhalványult, Andrejeva élete végéig Gorkijjal együtt fáradozik a különböző értelmiségi rétegek megnyeréséért. Mint a Tudósok Házának lelkes szervezője és első igazgatója is maradandóan beírja nevét a szovjet tudomány és kultúra történetébe.

A Lenfilm Stúdió nemrég szép emlékfilmet készített a két művész barátságáról. A rendkívül tanulságos, lírai film remélhetőleg hamarosan eljut majd Magyarországra.

A BAUHAUS GRAFIKÁI PÉCSETT

Pécs gyorsan gyarapodó múzeumi gyűjteményeinek sorában a grafikai anyag nem a legnagyobb, s ha képgyűjtemény gazdagságával nem is vetekedhet, a néhány-száz grafikai lap között több jelentős mű van, s néhány olyan ritkaság, amelyhez hasonló országos gyűjteményünkben sem található. Ilyen ritkaság az a néhány rajz és sokszorosított grafika, amelyek a húszas évek egyik legjelentősebb művészeti mozgalmát, a Bauhaust reprezentálják.

A pécsi származású Breuer Marcell és Molnár Farkas az 1919-ben alakuló weimari Bauhaus első növendékei közé tartoznak, Breuer később Dessauban a Bauhaus tanára, mindketten a Bauhaus művészetének kiemelkedő képviselői. Tőlük őriz néhány grafikát a pécsi múzeum, amelyek méltatásra, elemzésre érdemesek.

A vizuális művészetek törvényeinek kutatására alakult főiskola egyszerre volt laboratórium és tanműhely, olyan demokratikus rendszerrel, ahol a tanulók spontán megfigyeléseit éppolyan komolyan elemezték, mint a tanárok filozófiai elméleti koncepcióját. A Bauhaus sajátos kultúrát teremtett, amely egzaktságában, egységességében az őskori edény- és szerszámkultúrákhoz hasonlítható, ugyanakkor intellektuális rendszerezésében szabadon és tudatosan felhasználta a huszadik századi ipari és technikai fejlődés egész felhalmozott tudásanyagát. Az anyagok természetes tulajdonságait éppúgy tiszteletben tartották, mint a különböző vizuális művészeti műfajok határait. A Bauhaus művészei tisztelték és ismerték a kő, a fa, a fém, az anyag, az üveg és a különböző textilanyagok sajátos szerkezetét, belső tulajdonságait, keresték a szín, a forma, az egyensúly törvényeit, kezük munkáját éppoly fontosnak érezték a kivitelezésben, mint értelmüket a tervezésben. Az általuk készített tárgyakban az anyag funkciója és formája szerint új egységgé szervezve, emberi, társadalmi minőséggé válik.

A Bauhaus előzményei szervezetiileg a preraffaelita, majd szecessziós műhelyek voltak, de sajátos formaviláguk elképzelhetetlen a tizes években lezajlott képzőművészeti forradalom nélkül. A minden művészeti ágat egyesítő, az összművészetek rendjére törekvő főiskola, a tizes években végigvitt képzőművészeti analízis nélkül nem tudta volna alapelveit olyan radikális tisztasággal meghatározni, mint tette. Nem véletlen, hogy tanárai között több kiemelkedő festő volt.

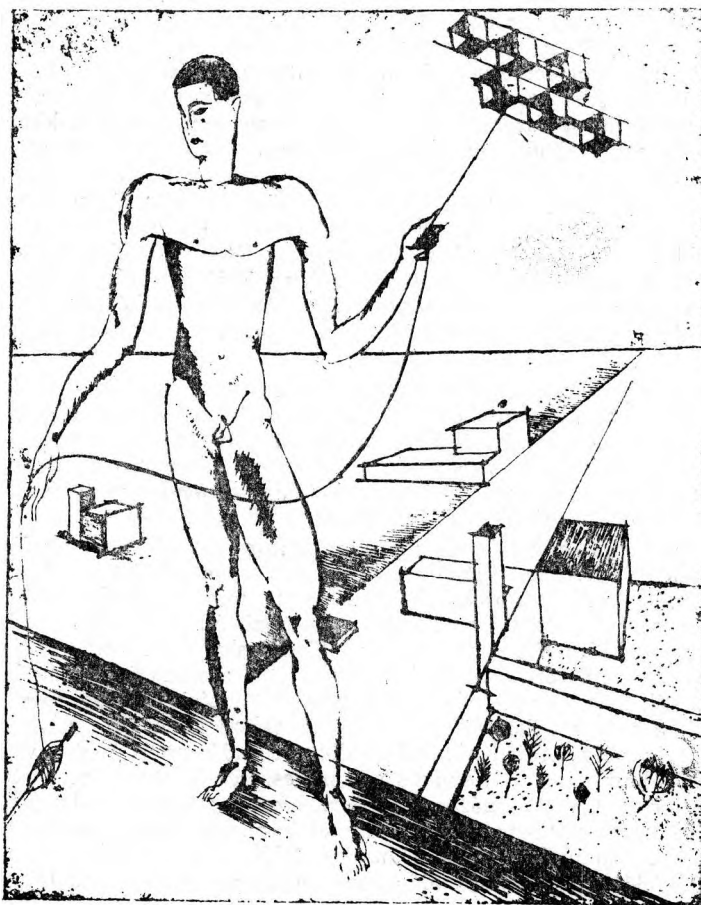
A rajz, mint vonalas vázlat és mint szintanulmány (főleg akvarell-technikával) a Bauhaus minden művészeti ágánál igen fontos szerepet töltött be. A természet utáni rajzolás éppúgy a fő tantárgyak közé tartozott, mint az önálló színekből és geometriai, vagy amorf formákból készült kompozíció. A Bauhaus vezető egyéniségei közül az előbbire Klee, az utóbbira Kandinsky művészete nyújtott példát. Elméletük szerint az elvont formák közvetlenül, a természeti formák közvetett formában fejezhetik ki a törvényeket. A Bauhaus tanítási rendszerében igen erősen hangsúlyozták a rajz megismerő, a látott dolgokhoz közelebb segítő funkcióját, s csak az alapos és mély megismerés után válhatott a rajz az új épület, vagy tárgy tervezésének első állomásává. A Bauhaus rajzművészetének egy része az iparművészeti alkotásokkal is összevethető, másik része természeti vagy szintanulmány, de mindkét részben még a legfiatalabb tanítványok rajzai is önmagukban megálló műalkotások. Nemcsak az lehet számunkra érdekes, hogyan jelennek meg Klee finom színárnyalatokból összetevődő négyzetrácsos akvarelljei hatalmas faliszőnyegekké transzponálva; a tanítványok szín- és formaélményeit, megvalósult és meg nem valósult ötleteit is érdemes a rajzokban tanulmányozni. A Bauhaus rajzművészete a csoport összes felhasznált és fel nem használt lehetőségének a tárháza. A rajzolás szabadsága e rend-

kívül szigorúan szervezett tanintézmény fejlődésének biztosítója volt, s az indulás idején igen sok impulzust adott.

A sokszorosított grafikai technikák pedig, amelyeket a Bauhaus művészei szintén kivétel nélkül művelnek, szinte átmenetet jelentenek a rajz és az anyagformáló iparművészeti alkotás között. A rézkarcok a vonal tisztaságát őrzik, s mint örökérvényű tollrajzok, fokozottan ügyelnek a fegyelmezett elrendezésre.

A fametszet nagy forradalmát, amelyet 1905-ben a Brücke grafikusai robbantottak ki, a szintézist kereső Bauhaus is akceptálja, mivel a faanyag textúrája legjobb kifejezőjének tartja. Más művészeti ágakban a Bauhaus művészei nyíltan fellépnek az expresszionizmus anarchizmusa ellen egy hűvösebb, átgondoltabb formaelv jegyében; a fametszetben megőrzik – az expresszionizmus darabos formanyelvét.

A litográfia, mivel a színezés és felületmegtűntetés leggazdagabb variálását teszi lehetővé, szintén fontos műfaj a Bauhausban, a bizonytalan kontúrú színfoltok, a szemcsés, bársonyos felületek az éppen a pszichikai hatásokra tudatosan törekvő művészek számára fontos kifejező eszközzé válnak.

MOLNÁR FARKAS: Fiú légi játékszerrel

A Bauhaus grafikájának általános jellemző vonásai fedezhetők fel Molnár Farkas és Breuer Marcell Pécsen őrzött grafikáin is. Breuer Marcell két 1920-as linóleum-metszete a *Pieta* és a *Gitáros* az expresszionista grafika fámetszetben kialakult és linóleum-metszésben is kultivált formanyelvét őrzi. Az érzelmi fűtöttség, a drámai fel-fogás a felületek kiméletlenül szabdalt, szaggatott, dinamikus tagolásában nyilvánul meg.

A *Pieta*, a halottsiratás a tizes, húszas évek grafikájának egyik legnagyobb témája. A háború, majd az azt követő felgyorsult ritmusú, sok áldozatot kívánó társadalmi fejlődés: a forradalom és a haladást gátló erők összeccsapásai személyesen átélt aktualitássá teszik a témát. Az expresszionizmus nagy művészeti folyóirataiban, többször egész külön szám gyűjti össze a *Passió*, a Nagypéntek szimbolikus megjelenítését, grafikában, versben, novellában. A művész szubjektuma teljesen azonosul az ábrázolással, önmagában újjáteremti és átéli a szenvedéstörténetet.

Breuer Marcell linóleum-metszetén Jézus keresztről lezuhanó holtteste a térdelő Mária karjai közé esik, aki megfeszülő karokkal próbálja tartani, s közben világba kiáltja fájdalmát. Nem szelíd, szenvedő polgárásszony, mint korábbi korok *Pieta* ábrázolásain, hanem szenvedélyesen kesereg, mint a primitív népek sirató asszonyai.

BREUER MARCELL: *Gitáros*

A Gitáros témája nem ilyen világos. A kompozíció két részre oszlik: az alsó részen földön ülő férfi gitározik, felül egy katona (?) lehajtott fejű, meggörnyedő alakot kísér. A tartalmilag nehezen megfejthető kompozíció bonyolult ellentétekből épülő érzelem- és formavilágot sejtet.

Molnár Farkastól egy Itáliában készült szép tusrajzot, az Itália c. 12 lapos litografált albumot, Gropius emléktervét és néhány szép rézkarcot őriz a pécsi múzeum.

A húszas évek eleji itáliai tanulmányúton készült tusrajz a Cézanne-i természet-felfogásból kiinduló, korai kubizmus szemléletével mutat rokonságot, a magyarországi rajzanyagban formakezelése expresszív dinamikája Uitz Béla 1917–18-as tusrajzaival hozható kapcsolatba. A litográfiák kompozíciója szigorúbb, térszerkezetük erővonalai hangsúlyozottabbak. Az egymáshoz tapadó házak kubisztikus formái, a hegyre vezető út éles kanyarodói lehetőséget nyújtanak a geometrikus tagolásra, a sajátos fény és árnyék hatások, a fekete-fehér puha átmenetei oldottabb festői felfogásra. A közvetlen természeti élmény intenzitása új energiákkal tölti fel az elvont abszolút jel és formarendszerek megteremtésén munkálkodó művészt. Az itáliai kiránduláson

BREUER MARCELL: *Pieta*

szerzett élményanyag összefoglaló, absztrahált sűrítése a litográfia sorozat címlapja. A zöldes-sárgás-vöröses színárnyalatokból pártázatos bástyatoronyra emlékeztető téglányalakú idom magasodik, jobbra félköríves, keskeny templomablak, kétoldalt szélesívvű loggiára emlékeztető világos nyílások, s az egész képfelületen, házakra, háztetőkre emlékeztető elnyúlt, vagy szélesebb négyszögek. A rálátásos kompozíciók sokféle irányba vezető diagonálisai függőleges és vízszintes, minden konstruktivista által kultikusan tisztelt főirányaiba rendeződnek, s a mélységet, a változó sűrűséget és a fényviszonyokat csak a színfoltok világosodó-sötétedő játéka jelzi. A művészi feldolgozás különböző formái, fokozatai hiven követik a tanult alapelveket, s a természetben, vagy régi korok építészetében létrejött együttesek tanulmányozása, elemzése új variációkhoz, új formai kapcsolatokhoz segítik hozzá a művészeket.

Molnár Farkas egyik legizgalmasabb litográfiája a pécsi múzeumban a Grópius emlékműterv. Nem tudjuk pontosan a cím eredetét, valószínűleg olyasféle tiszteletadás volt e tervezet a Bauhaus vezető építőmesterének, mint az „hommage”-festmények a franciáknál. A Grópius emlékmű egy dinamikus építészeti emlékműépület-formával fejezi ki a tanítvány érzelmeit és summázza a mester jelentőségét.

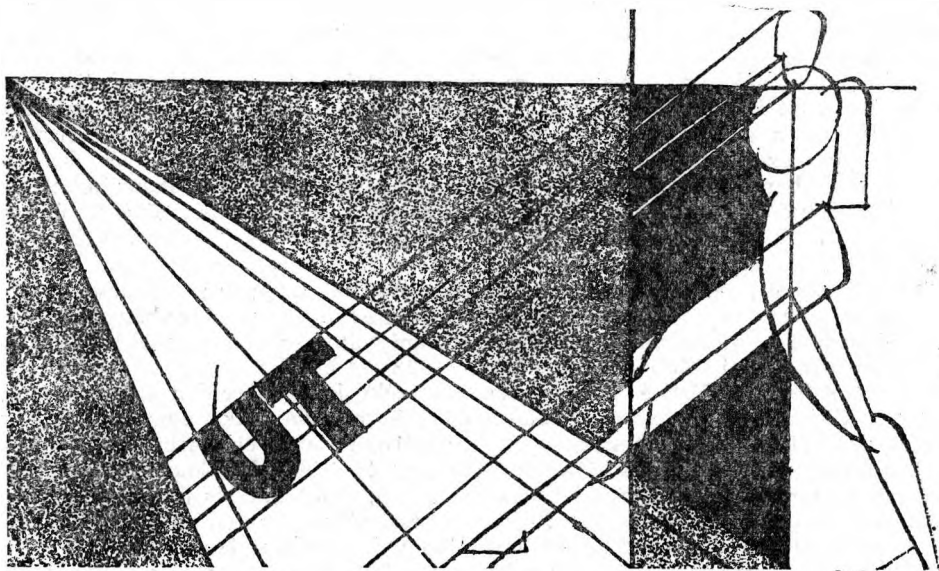
A háromszög alapon ellenkező irányú gúlában csúcsosodó építmény rendkívüli térfeszültséget, bonyolult mozgalmasságot érzékeltet. Vízszintes tagolása, kétszer megtörő magasbavezető diagonális iránya szinte romantikus hevülettel érzékelteti az új térkapcsolatok, új dimenziók építészetének lehetőségeit. Az építmény csúcsa élesen a levegőbe fűrődik, teste mint megfeszített íj végtelen energiákat sejtet. A színezés a földet súlyos és nehéz feketeséggel, a végtelenséget éles fehér sávval jelzi, az építmény súlyosságát és magasbaszökését egyaránt érzékelteti. E részleteiben talán soha meg nem tervezett fantázia-építmény a grafika világában lett véglegessé, befejezetté. A litográfia a Bauhaus fiatalos lendületű első korszakáról vall, amikor mesterek és tanítványok, teoretikusok és kézművesek egyaránt valami csodálatos szintézissel akarták meglepni a világot. A későbbiekben Németország társadalmi és politikai élete nem nyújtott elég lehetőséget mozgalmuk kiterjesztéséhez. A weimari köztársaság elmentmondásokkal teli légkörében soha nem válhatott hivatalosan támogatott főiránnyá a művészeti konstruktivizmus, a „művészetpártolók” gyakran másféle reprezentációt követeltek, s gyanakodtak a Bauhaus művészeire. A harmincas években pedig, a fasiszmus éveitől államilag veszélyesnek és károsnak minősítették a Bauhaus működését, elűldözték a színes szövegeket szövő textilművészeket, a tiszta éles formákat tervező építészeket, az elvont természeti törvényeket kereső képzőművészeket. Az utolsó korszakban, a húszas évek végén, harmincas évek elején a Bauhaus belső élete is vitákkal telítődött. A világ megváltoztatása az építészet és az iparművészet új korhoz illő formáival – illúzióknak tűnt egy idő múlva számukra is. Terveztek néhány kiemelkedő jelentőségű építészeti együttest, néhány szép házat, de úgy tűnt, hogy ez csak kevés embert, néhány családot érint. Bizonyos lírai rezignáció, csendesebb, visszafojtottabb hang már a húszas évek közepétől megfigyelhető a Bauhaus alkotásai-ban, elsősorban a grafikában. A szubjektív érzelmi változásokat a grafika képes a legkönnyebben rögzíteni. Molnár Farkas három 1923–24-ben keletkezett rézkarca is ezt a folyamatot jelzi. A Férfi és Nő a szecesszió érzéki, kissé morbid grafikájára emlékeztet, s Klimt, Egon Schiele és a fiatal Kokoschka grafikájának finom vonalasságát, érzelmességét idézi, kicsit mesterkéltabb, formalisztikusabb felfogásban. A két egymáshoz tartozó ember különös kicsavart, szinte növényi indákká alakult végtagokkal, szomorú magárahagyatottságban lebeg a semmiben, mögöttük kis játékszer a ház, a finom arányú, gondosan megtervezett, minden részletében racionálisan tiszta lakóépület, ahová szinte be sem vihetik homályos, bizonytalan indulataikat.

Hasonlóan a tárgyak, épületek felé emelkedett, játszó és mégsem feloldódott embert mutat be Molnár Farkas Fiú légijátékszerrel című rézkarca. A légi játékszer könnyű, egyszerű kis konstrukció, amelyet egy zsinór köt össze a fiúval, aki könnyed s mégis komoly mozdulatokkal játszik, s arcán, kézmozdulatában alig észrevehető fáradtság, szomorúság fedezhető fel. A fiú testfelépítése szintén a vízszintes és függőleges irányt hangsúlyozza széles vállával és megnyúlt törzsével, karjának megtört vonala egyszerre „rimel” az épületek egymáshoz illesztett eleivel és a zsinór ernyedt

hullámvonalával. A kompozíció egyetlen véletlen elemet, felesleges, témához nem tartozó részletet nem tartalmaz, minden rész gondosan mérlegelt, csak legfontosabb jegyeivel megformált „jelzés”, szüksézávú, hűvös és kiszámított egyensúlyi viszonyok kifejeződése. A fáradtság és szomorúság a művész tervei között nyilván nem szerepelt, mégis megérezhető a rajzon, mintegy bizonyítva, hogy a legtudatosabb alkotásba is belekerülnek szubjektív, önkénytelen mozzanatok.

Lényegében ezt a témát variálja Molnár Farkas 1924-es Aktos kompozícióján, ahol azonban a kiszámított hűvös kompozíció még koncentráltabb formában jelentkezik, s a tervezői program még az érzelmi kifejezésre is kiterjed. Az álló férfi magabiztos tartása, nyugodt mosolya ugyanazt a szilárdságot, szuverén biztonságot igyekszik éreztetni, mint a kép többi világosan tagolt szerkezetű „értelmes tárgya”. A távolságok és kiterjedések, az összefüggések és arányok pontosan meghatározott rendje ezen a rézkarcon már doktrinér módon érvényesül, s szinte kiváltja a nézőből a kötetlenebb, kúszább, rendezetlenebb, bizonytalanabb kompozíció iránti igényt.

Ez a hűvös fegyelem, ez a klasszikus tisztaság a húszas években sem válhatott egyetlen és uralkodó stílussá, szükségszerű volt a szürrealizmus jelentkezése a képzőművészetben, romantikusabb, expresszívabb formaképzés az építészetben. A Bauhaus munkája mégsem vált, s a későbbiekben sem vált volna feleslegessé, mivel munkássága összefogta és összefoglalta az egész 20. századi vizuális kultúrát, felkutatta legáltalánosabb összefüggéseit, kiterjesztette formavilágát minden emberi alkotásra, s megteremthette volna a 20. század stílusát, ha a haladást gátló és minden értéket megsemmisítő társadalmi erők – a fasizmus erői – nem üldözik el szülőföldjéről. Hatása így is óriási az európai és Európán kívüli építészetre és iparművészetre egyaránt, s mint kiváló magyar képviselőinek, művészeinek nálunk őrzött grafikai bizonyítják, a rajz és grafika történetében is van sajátos jelentősége.

Molnár Farkas, Breuer Marcell és Weininger Andor, – a Bauhaus pécsi származású tagjai – szoros kapcsolatban álltak az Újvidéken megjelenő ÚT című aktivista folyóirattal, melyet a szintén Pécsről odakerült Csuka Zoltán szerkesztett. Molnár Farkas a húszas évek elején plakátot is tervezett az Útnak, és ez a plakát a Bauhaus 1925. évi weimari kiállításán is szerepelt. Az eredeti rajzot Molnár Farkas az Út szerkesztőségének is megküldte, s ezt bocsátotta most közlésre Csuka Zoltán a Jelenkornak.

ÚJ DERKOVITS-MONOGRÁFIA

(Körner Éva: Derkovits Gyula)

Tegnap a Tamás galériában voltam a Derkovits grafikai kiállításon; nagyon szépek a dolgok. Most láttam csak meg, hogy mennyivel nagyobb és több volt ő, mint polgári művész-kortársai...

(Vajda Lajos egy 1936 januárjában kelt leveléből)

Derkovits Gyula ama ritka festők közé tartozik, akik semmiféle megalkuvást nem viseltek el, – sem művészi stílusban, sem világszemléletben.

(Hamvas Béla és Kemény Katalin: Forradalom a művészetben, 1947)

Picassóról írott mini-monográfiája (első kiadása: 1959), „Magyar művészet a két világháború között” című kitűnő könyvecskéje (1963), Vajda Lajosról szóló emlékeztető írása („Valóság”, 1964. évi 9. szám), „Kassák Lajos a magyar és a nemzetközi művészetben” című tanulmánya (amely a Magvető kiadó „Kassák irodalma és festésze” című kötetében jelent meg 1967-ben) és több, a szentendrei művészettel foglalkozó cikke után most egy nagyszabású művészettörténeti munkát bocsájtott közre Körner Éva; egy 350 oldalas, bőkezűen illusztrált kötetet, amely Derkovits Gyula életének és művészetének gondos kutatásokon nyugvó, elmélyült feldolgozása. Az új Derkovits-monográfia – amely az 1894-ben született művész 75-ik születésnapjának és a Tanácsköztársaság fél évszázados jubileumának előestéjén jelent meg – méltó a kiemelkedő jelentőségű mesterhez; aligha túlzunk, ha e könyvet – tartalmasság, igényesség tekintetében – a modern magyar festőkről írott legjobb monográfiák (Kállai Ernő: Mednyánszky, Tolnay Károly: Ferenczy Noémi, Genthon István: Ferenczy Károly, Németh Lajos: Nagy Balogh János, Németh: Csontváry) mellé állítjuk. „Istenem, milyen sok szem nézi az irodalmat, és milyen kevés közülük, amely látja is...”, – jegyezte meg két évtizeddel ezelőtt – Schöpplin munkásságát méltatva – Laczkó Géza. E kissé fanyar szavak művészeti íróink és képzőművészeti kritikusaink jórészeire is érvényesek. Körner Éva azonban a kivételek közé tartozik, – azok közé, akik nemcsak nézik a festményt, a szobrot, de képesek azt látni is...

A könyv első részében Derkovits ifjúkorát rajzolja meg a szerző. Bemutatja azt a környezetet, amelyben e „mindig zárkózott, nehezen barátkozó, konok, törhetetlen és befolyásolhatatlan egyéniség” kifomálódott. Az apa szombathelyi asztalosműhelye, a sokgyermekes kisiparos családnak a mindennapi megélhetésért folytatott küzdelmei, a lengyel harctér (ahonnan benuult balkarral és tuberkulotikus fertőzéssel tér haza a leendő festő), majd a kezdeti budapesti művészeti tanulmányok (Podolini-Volkmann Artúr és mások magániskolaiban): ezek a derkovitsi pálya első stációi. Legkorábbi munkáiban („Várazgó parasztok”, „Zsákhordás”, „Aszfaltozók”, „Cölöpverő”, „Strandolók” stb.) természetesen még sok a gyámoltalanság, a rajzi ügyetlenség, de máris szembevető a bennük megnyilatkozó éles megfigyelő készség. A fiatal, induló festőt mindenekfelett „a körülötte zajló élet vonzza”, érdeklődése „öszönösen realista”, első lépései máris jelzik „a piacok, a rakpartok, a külvárosi grundok majdani festőjét.”

1917-ben Derkovits megismerkedik a baloldali szociáldemokrata Bokányi Dezsővel (aki nemsokára a magyar kommunénpártosa lesz), Bölöni Györggyel és Vedres Márk szobrásszal; felkeresi Kassákot is a „Ma” szerkesztőségében. A magyar avantgarde mozgalmak vezéralakja megnézi Derkovits rajzait, azokban tehetséget fedez fel, s további művészeti képzés céljából abba a belvárosi – Haris-közi – szabadiskolába irányítja a fiatalembert, ahol Kernstok és Rippl-Rónai korrigáltak.

Körner Éva részletesen szól könyvében Kernstok és Derkovits kapcsolatáról. Mint – „Művészetről, művészekről” című könyvében (1939) – Gerő Ödön, a pécsi születésű, nagyérdemű művészeti író tömören megfogalmazta: „Kernstok mellett lett a nagytehetségű dilettánsból geniális művész.” Úgy tűnik, Körner is osztja e véleményét. Kernstok egyrészt mint nagyműveltségű, széles látókörű, kora modern szellemi áramlataira szeizmográfként rezonáló *ember*, másodjára mint a provinciális és avitt esztétikai normákon fölényesen felülemelkedő, Cézanne és a „Fauve”-ok művészetét becsülő és megértő *festő*, harmadrészt mint vérbeli *pedagógus* gyakorolt Derkovitsra döntő hatást. Ő tanította meg a fiatal asztalossegédet „a képépítés alapjaira”, – ő „oltotta bele tanítványába az akadémizmus és a naturalizmus ellen-elméletét, amely szerint a természetet nem *lefesteni* kell, hanem vele egyenértékűt, öntörvényű kompozíciót kell *alkotni*.”

A Tanácsköztársaság idején Derkovits Kernstok nyergesújfalusi művésztelepének volt a tagja. A Kernstok irányítása alatti rajzolás és festés, az egészséges nyergesi életmód (a gyakori fürdés, pihenés, kerti munka a növények napirendjének fontos része volt), az itt kötött barátságok (Novotny Emil Róberttel, Sziedvers Emmával, Goszthonyi Máriával), a későbbi feleségével: Dombai Viktóriával együtt töltött idő mély nyomokat hagytak Derkovitsban. E nyugodt, harmonikus hetek a művész hányatott életének boldog, derült korszakát alkották.

Könyve további fejezeteiben Körner Derkovits művészi kibontakozását, alkotói érlelődését, festői fejlődésének útirányát vizsgálja. Az 1920 és 1923 közötti Derkovits-képeket („Pásztorfiú”, „Prédikáció”, „Koncert”, „Két anya”, „Nagy fa alatt”) egyrészt egy anakronisztikusan idilli szemlélet, a századvégi ún. Arkádia-festészethez (Hans von Marées, Puvis de Chavannes, Maurice Denis) való kapcsolódás, egy parádicsomi, aranykori, archaikus létforma utáni nosztalgia, másrészt a művészi hivatástudat romantikus, prófétai, messianisztikus értelmezése jellemzi. Derkovits messianizmusának néhány önarckép és az „Utolsó vacsora” a bizonyosságai; ez utóbbi képen ő áll a középpontban, a négy mellékalak az ő szavait lesi rajongó átszemléltetéssel. E szokatlan, az ikonográfiai kánonoktól oly elütő Krisztus-kompozíciót tekinthetjük Derkovits első alkotói korszaka zárókövének. A szociális, filozófiai és esztétikai kérdésekről sokat meditáló fiatal festő – közeledve életének harmincadik esztendőjéhez – felismerte, hogy eszméi utopisztikusak, az általa konstruált világ és a fojtogató társadalmi valóság között áthidalhatatlan szakadék tátong, édene mesterkelt, a művész szerepéről vallott felfogása misztikus és naív. Értéke azonban e korszaknak jó pár festmény és rajz (így elsősorban az említettek), amelyeknek hangulata poétikus, szuggesztív, s fontos eredménye ezeknek az esztendőknek a mesterségbeli ismeretek meghódítása terén való további lényeges előrehaladás.

A művész munkásságának következő periódusa 1923-tól 1927-ig tart. Ezeket az éveket jórészt Bécsben tölti Derkovits; itt bensőséges kapcsolatba kerül Schöntag Alfréd mérnökkel, a bécsi magyar kommunisták illegális szervezetének vezetőjével. (A pártnak azonban nem lesz tagja, bár magát kommunistának vallotta.) E szakasz főművei az „Élet és halál” (a kép két modellje Derkovits nagybeteg bátyja és annak felesége), a „Halottsiratás”, a „Síratoasszonyok”, a „Menekülés”, a „Tűzvész” és néhány újabb önarckép. Halál, üldözöttség, sorscsapások, természeti és társadalmi kataklizmák, meggyötört emberek vad, páni rémületet tükröző arcvonásai jelennek meg e képeken, amelyek „a háború és az ellenforradalom élményéből és emlékéből táplálkoznak” és „az emberi kiszolgáltatottság és félelemérzet vetületei.” Az idill tovatűnt, a „Halottsiratás” a Dunába ölt baloldali újságírók: Somogyi Béla és Bacsó Béla mártíriumára utal, az önarcképekről is egy „kétségbeesett, kifosztott, kereső tekintetű ember” tekint reánk, – egy ember, aki megtapasztalta az Inferno bugyriainak minden iszonyát. Derkovitsnak a húszas évek derekán Bécsben, majd Újpesten született munkáiban már „forró életigazság” (Rabinovszky Máriusz) parázslík.

Derkovits harmadik, utolsóelőtti, Körner Éva által találóan „szigorú”-nak nevezett korszaka (1927–1930) chef-d’oeuvre-jei az „Én és a feleségem”, a „Kintorná-

sok", a „Szőlőevők", a „Mi ketten", a halas csendéletek (három változatban), a „Hajnal" című (sajnos, egyelőre rejtőző) aktos kompozíció. Barna, vörös, sárga színek, merész, drámai hatású kivágások, a kubizmus, a konstruktivizmus és az expreszszionizmus tanulságainak értékesítése, sőt a Schwitters-féle anyagmontázsok lehetőségei iránti érdeklődés jellemzi e három-négy év termését. A festmények, rajzok modelljei leggyakrabban „Viki", a feleség és maga a festő (az ő kettejük alakja látható a tűzező vándorartistákat ábrázoló „Kintornások" című képen is), a festményeken megörökített környezet Derkovits szegényes otthona. (Fruchter Lajos műgyűjtő, Derkovits Gyula mecénása emlékirataiban ezt olvassuk: „A nedves, egészségtelen lakásban – melyhez fárasztó lépcső vezetett – a szükség nyomai feltűnően mutatkoztak.")

Nyílt forradalmi riadó nincsen e művekben (szenvedélyes hangot egyedül a „Kilakoltatási végzés" üt meg, a gyanútlan kismadár felé sunyin közelítő macska vészjósló jelképével), de ha a műalkotást nem csupán témája alapján, hanem a mű egészéből sugárzó emberi magatartás alapján ítéljük meg, akkor félreérthetetlen, hogy egy – a polgári világrenddel intranzigensen szembenálló – szocialista festő proletár etikáját fejezik ki e művek, amelyek „szigorúak" mind szerkezetük feszességét, mind a korral, a fennálló társadalmi-politikai rendszerrel szembeni oppozíciójukat tekintve.

A festmények *áttételes* társadalmi mondanivalójával szemben viszont a grafikákban *közvetlen* politikai állásfoglalás fogalmazódik meg: 1928-ban készíti el Derkovits a Dózsa-fametszeteket, majd 1930-ban a hasonló tárgyú rézkarcsorozatot. A Dózsa-ciklus darabjait – amelyeket Kassák Derkovits „legszebb munkái" közé sorol (Kassák Lajos: „Képzőművészetünk Nagybányától napjainkig") – a bécsi magyar kommunista szekció ösztönzésére készítette a művész; szomorú azonban, hogy a párt „nem használta ki a Dózsa-sorozat nagyságát és erejét. Néhány példányt átvettek ugyan belőle, de – ami Derkovitsot igen bántotta – nem terjesztették." Körner Éva úgy értékeli Derkovitsnak az 1514-es parasztfelkelést a XX. századi Werbőczik és Szapolyai Jánosok uralma idején felidéző xilográfiáit, mint a történelmi témának a modern magyar művészetben való legnagyobb méretű újáéledését, s mint olyan műveket, amelyek lerakták az új magyar fametsző-művészet alapjait.

Derkovits utolsó korszakának (1930–1934) képeiről („Halárús", „Vasút mentén", „Kivégzés", „Artisták", „Hidépítők", „Nemzedékek", „Dunai homokszállítók", „Hid télen", „Anyá gyermekével") szólva Körner meggyőzően állapítja meg, hogy e művek a kor proletariátusa és az egész szenvedő magyar nép sorsának nagy művészi hitelességű, maradandó érvényű szimbólumai. E festmények ugyan nem nagvméretűek (a „Kivégzés" például mindössze 47x62 cm nagyságú), mégis monumentális hatásúak, „hatalmas indulati potenciával, robbanó feszültséggel telítettek." A művész – a fémszínek (arany, ezüst) mellett – rózsaszínt és más lágy színeket (halványoszürke, drapp) gyakran alkalmaz kései munkáin. Nyilván a kolorit alapján sorolták egyes kritikusok, művészeti írók (pl. Pataky Dénes „A magyar rajzművészet" című könyvében) a posztnagybányai irányzathoz Derkovits 1930 utáni képeit. A posztnagybányai stílushoz azonban Derkovitsnak alig-alig van köze: a Gresham-asztaltársaság polgári humanista művészei a *látvány* káprázatának, a pillanatnyi *hangulatoknak*, egy passzív, kontemplatív szépségkultusznak megbűvöltjei voltak, ellentétben Derkovitsal, akinek emberi-művészi szemléletében a *gondolaté*, a *logikáé*, a társadalmi érdekeltsgű eszmeiségé a primátus.

Derkovits utolsó négy esztendejének műveivel kapcsolatban Körner Éva idézi Siegfried Giedion-nak (1888–1968), a közelmúltban elhunyt svájci építészeti teoretikusnak sorait: „A monumentalitás az emberek örök igényéből fakad, hogy *szimbólumokat* formázzanak tetteiknek és sorsuknak, vallási és szociális meggyőződésüknek. Minden időszaknak megvan az igénye, hogy monumentumokat alkosson, amelyek a szó latin értelmének megfelelően valamire »emlékeztetnek«: olyan valamire, amit a következő generációhoz közvetíteni kell. A monumentalitás utáni vágyat huzamosan nem lehet elnyomni: minden körülmények között kiutat fog találni." Giedion szavai-

hoz Körner azt fűzi hozzá, hogy a 30-as évek Magyarországon *egyedül* Derkovits tett eleget az e definícióban foglalt követelményeknek, – létrehozva a magyar munkáosztály emlékművét.

Körner Éva – Derkovits munkáinak („Szölvővők”, Dózsa-metszetek, halas kompozíciók, „Artisták” stb.) mintaszerű elemzése során – kimutatja, hogy a mester nem annyira a francia festészettel („École de Paris”) és a holland, valamint orosz geometrikus konstruktivistákkal (Mondrian, Malevics), mint inkább a német expreszszionizmussal (Erich Heckel, Kirchner, Georg Grosz) rokon. De hatott Derkovitsra a századforduló és a századelő néhány skandináv és németalföldi művésze (Munch, Ensor, Masereel), a magyar „Nyolcak” (Kernstok, Pór) és az „aktivisták” (Uitz, Kmetty) munkássága, valamint az 1930 körül – elsősorban Kassák „Munka”-körében – kibontakozó *szociofotó* is (Basch Tibor, Bruck László, Fröhof Sándor, Haár Ferenc, Lengyel Lajos). Élete utolsó hét esztendejében (1927–1934) azonban a művész már mint szuverén, markáns arculatú alkotó áll előttünk, – 1927 utáni munkáival helyet – számottevő helyet – biztosítva magának mind a magyar, mind az egyetemes művészettörténetben. (Derkovits művészi rangját a külföld is kezdi lassan tudomásul venni: a *L'Arte Moderna* című szép kiállítású olasz kiadványsorozatnak [Fratelli Fabbri Editori, Milano] – amely sok színes reprodukciót tartalmazó füzetekben mutatja be századunk piktúráját és szobrászatát – 70-ik száma például három Derkovits-festményről közöl jólsikerült nyomtatot.)

Körner Éva nem hallgat könyve hősenek némely korlátairól sem. Derkovits „szatirájának nyila nem mindig talál célba”, ugyanis a művész gyűlöli, de igen kevésbé ismeri a polgárságot. A mester – akinek kapcsolatai minimálisak voltak a nagy- és középpolgársággal – burzsoá figuráit csupán hájas, undorító, jóllakott, önző himekként vagy nőstényekként ábrázolta, – így azután szatirikus munkáinak egy része egysíkú, szkematikus. Derkovitstól a „szép” egyes kategóriái is idegenek: világának bizonyos beszűkülését jelenti, hogy szinte sosem ragadja őt meg „az ifjúság, a báj, a természet alkotta harmónia”. De amit a szemlélő nélkülöz Derkovits oeuvre-jében, az eltörpül amellett a sokféle érték, változatosság és gazdagság mellett, amelyet művészete nyújt.

Körner Derkovits-könyvének mindössze néhány apró részlete vált ki ellentmondást, illetve hiányérzetet a recenzensből. A 12. oldalon azt olvassuk, hogy Kassák „nem fedezte fel Derkovitsot”, de rajzait „jóknak tartotta és vett néhányat belőlük”. Ha egy szerkesztő a nála jelentkező fiatal művész bemutatott munkáiról elismerő véleményt nyilvánít, s azokból vásárol is, – mi más ez, ha nem felfedezés? – A 20. oldalon azt találjuk, hogy „az Amicus kiadó 1921-ben megbízta Derkovitsot Füst Milán *Adventjének* illusztrálásával.” E megállapítás igaz, de talán nem ártott volna megjegyezni, hogy a kiváló író és költő *kérésére* fordult az Amicus vezetője Derkovitshoz. (L.: Füst M.: *Kisregények*, I. kötet, Bp. 1958., 7. old.) – Aba Novák Vilmos munkásságát Derkovitséval szembeállítva azt írja Körner a 223. oldalon, hogy „Aba Novák festészete maga az el-nem-kötelezettség, az anti-eszmeiség.” Nem hinnénk, hogy ez így lenne. Aba Novák nagyonis el volt kötelezve – a retrográd politikai erőknél, áramlatoknak, nagyonis volt eszmeiség a munkáiban – antihumanista eszmeiség.

Nem lett volna érdektelen, ha Körner Éva Derkovits temetéséről is beszámol. A „Reggeli Újság” című liberális lap 1934. június 25-i számának cikke szerint sem az állam, sem a KÜT (a Képzőművészek Új Társasága), sem más intézmény nem gondoskodott a művész eltemetetéséről. Minden gond az özvegyre hárult, aki a főváros közjótékonsági (!) ügyosztályától száz pengőt kapott, „temetési gyorssegély” címen. Derkovits koporsóját a rákoskeresztúri temető *legtávolabbi* sarkában földelték el (ott voltak ugyanis a legolcsóbbak a sírhelyek). A halottasházban a római katolikus lelkész beszentelte a holttestet, de a pap – akinek nyilván sejtelve sem volt arról, hogy ki az elhunyt – a sírhoz már nem ment ki. Ott egy temetői altiszt (!) monddta el a Miatyánkot, miközben „a sírt körülvevő festők és szobrászok könnyes szemmel búcsúztatták a magyar piktúra hősi halottját.” A temetésen két beszéd hang-

zott el: Márffy Ödön festőművészé, a KÚT elnökéé és a Szociáldemokrata Párt részéről Kéthly Annáé.

Körner Éva Derkovits-monográfiájának bírálható pontjai azonban elenyészőek. A könyv végül is nagyszerűen teljesíti vállalt feladatát: hű és árnyalt képet ad arról a kivételes tehetségű festőről, aki – bár mostoha körülmények között élte le rövid életét – a magyar festészet és grafika klasszikusává nőtt, s akinek ars poeticája a ma művészeinek is helyes és követendő utat mutat: „Össze kell kötni a képzőművészetet a mondanivalóval, mert az embernek biztosan van közölnivalója. Mint festőnek és mai embernek, érzem, kötelességem az életünk és társadalmunk jelenségeit maradék nélkül kifejezni”.

DERKOVITS GYULA rajza

Télvég

*Suhognak a születendők
a küszöbön besuhogni
ha a kapuk kitárulnak
suhognak a könnyű-lengék
a merészek a tülekvők
besuhogni benn maradni*

Aztán sors lesz valahányból

*Kizuhannak kicsapódnak
előbb-utóbb kiszakadnak
ajjal-bajjal sírva-ríva
két nemlét közül a rosszba
a rosszabba kizuhannak*

*Pedig másképp is lehetne:
gyéresebb bölcső kevesebb sír.*

Meg kell érkeznie

*Föltámadunk megyek súgom a kertnek
Engem az ész s a naptár megneveltek
Föltámadunk a csappanó erő
csak birja ki míg zúzos az idő*

*Meghallanak? A fű télnyúzta sárga
csontként zörög a körte bütykös ága
A rügybogok ők még talán –
Akárhogyan de nem fogom be szám*

*Majd nyáron is mondom a kajsziának
rejts el midőn e padra hull a táradt
hol fény meg árny foltoz tele
a békesség különleges jele*

*Hogy kívül is a kakofon zsvajban
még észlelik a csöndet állni rajtam
és észlelik hogy a hajam
növényillattal rakva van*

*E nyáron is mondom a verebeknek
zajongjatok és a szegélyköveknek
e nyáron is hallgassatok
páros példát mutassatok*

*Makacs gyomok veletek hadakozni
alvó lárvák kelletek sokasodni
s aminek itt az élethez köze
nagy útvjáról meg kell érkeznie*

*Föltámadunk járok búgom s ígérem
hívő gazda a februári télben
mikorra már mindennél nehezebb
elhitetni a bizó híreket.*

Kékellő egekbe

*Megnyúltak igaz a napok
s megkurtultak az éjszakák
de történt ennél sokkal fontosabb:
mostanában minden az életért van*

*S nem a magért
nem a gyökérért
nem a törzsért
nem is az ágért
az alig-életért*

*hanem a tékozlóért gazdagért:
a levélért a virágért gyümölcsért*

*Nyugodtak álmaim
s ha izgatottak
mint karácsony előtt a gyermekéi
valami széphez visznek közelebb*

Lassan két lábon járó őszből
elinalnak belőlem
a tüzek az erők a zamatok
s a tavasz nő legfőbb csodámmá
mert nem velem zöng
nem előttem fölöttem
egyre inkább szétválík szövegünk
és dallamunk
mert ellenem zöng ámde úgy hogy
tüzem erőim zamatom
egybegyűjti
s holott magának mégis visszaadja:

átigazítja utam végét
lejtő helyett dombra járat
szurdok helyett
kékelő egekbe juttat.

Mórát olvasva

Urak állata színre ember
állatnál sújtottabb mivel
tudja magáról sorsa rángó
keserű tenger keserű
ürmöt nyalint számról a nyelvem
s fulladok nincs visszafelé
nincs mód üvöltenem holott
nem volt elég kellettem volna
én is kellettem volna lám
én megmaradtam s hány öcsém
húgom alig-csont szeme sár
sár a szeme amire nézett
miért nem mihelyt szólni bírtam
miért nem kezdtem zúgni értük
sírni értük lázadni értük
ne annyi csont-öcsém ne annyi
csont-húgom annyi sárszemű
öcsém húgom
maradjon – –

BIZSE JÁNOS: *Diszműkovácsok*

TILLES BÉLA: 1919.

KÖNYVRŐL – KÖNYVRE

Nehéz elkerülni, hogy ne a közhely leírásával kezdjük: másfélezer oldal – ez Németh László eddig könyvalakban még napvilágot nem látott tanulmányainak terjedelme. A negyvenéves írói pálya ívét fogja át a két testes kötet. Az első írás keletkezési éve 1925, az utolsó alatt ez a dátum áll: 1966. A fiatalembernek, aki ma annyi idős, mint a *Tanút* szerkesztő Németh László, csak az első kötet egy része a történelmi múlt emléke, melyet az irodalomtörténész szemével forgat; a vásárhelyi évek óta született tanulmányoknak, az utolsó huszonöt év esszéinek már kortársi olvasója lehettem. A két kötet, ismétlem, könyvalakban eddig még meg nem jelent tanulmányok gyűjteménye. Ám ha azt a képet, amit a kiadatlan tanulmányok formálnak meg az olvasóban, fölébe helyezzük annak a másiknak, amit a teljes és nyomtatásban már megjelent életmű (tehát a regények, drámák és tanulmányok együttese) alakított ki, azt találjuk, hogy a két kép szinte teljesen födi egymást. A kiadatlan tanulmányok jelentősége tehát nemcsak abban van, hogy hozzáférhetővé tesz eddig a folyóiratok tömegsírjában kallódó írásokat; az időrendben sorakozó tanulmányok és a fejezetek elé írt friss kommentárok Németh László írói korszakait is tükrözik, a fejlődés útját, a kibontakozás állomásait is feltárják, tehát a *teljes* írói pálya megrajzolását is lehetővé teszik. Mind ez ideig ugyanis sem Németh László asztalán nem született olyan munka, amit írói pályaképnek nevezhetnénk, de más sem vállalkozott efféle mű elkészítésére. (Ez utóbbival kapcsolatos hiányt aligha menti, hogy Illyésről, Kassákról, Kodolányiról, Tersánszkyról sem olvashatunk hasonlót.)

Ez a másfélezer oldal persze csak része Németh László tanulmányainak, s még kisebb töredéke a teljes életműnek. De igen fontos – ha nem a legfontosabb – töredéke. Az életmű kövei közé kevert kötőanyag. Az a vakolat, amelynek sziklakemény rácszata akkor is megáll, ha kihúzzuk belőle a téglákat. Maga az író is munkássága legfontosabb részének tanulmányírói tevékenységét tekinti. „... én szinte pályám első órájától elsősorban tanulmányírónak tekintettem magam s annak tekintem ma is” – írja a *Kiadatlan tanulmányok* előszavában. S ha jól meggondoljuk, Németh László regényei, s még inkább drámái sem mások, mint tanulmányok, stúdiumok, a szónak legősibb és legteljesebb értelmében: szenvedély fűtötte vállalkozások. Drámái: eszméket képviselő hősök összecsapása. Regényei: a megfigyelés és gondolkodás, erkölcs és ítélet tüzeiben izzított élet-tömbök. Még legszemélytelenebbnek látszó könyvei is: vallomások, kísérletek, érdeklődés és vonzalom legnemesebb játéka.

Azok a számlált sorok, amelyekben jobbra csak hírt adhatunk a *Kiadatlan tanulmányok* megjelenéséről, nem elegendők arra, hogy akár az életpálya körvonala, akár Németh Lászlónak a tanulmányokból rántekintő arcát megrajzoljuk. Elégedjünk meg a *gondolkodó* Németh László néhány vonásának fölillantásával.

Szinte megbénítja az olvasót a tárgy sokfélesége és az a szellemi tágasság, ami be a verstantól a műfordításig, az angol történelemtől a vallásos nevelésig, a maga drámáinak kommentálásától a termelészövetkezeti mozgalom jövőjéig annyi minden belefér. Érdeklődésének nemcsak lombját terjeszti messzire, de gyökerét is mélyre ereszti. Amit mond, arra mindig oda kell figyelni. Egy önképzőkori jubileum, egy iskolaavatás, egy fűlszöveg is olyan rést nyit, amelyen át az olvasó a gondolkodó egész világával és az „üggyel” teremthet kapcsolatot. Valakitől azt hallottam egyszer: Németh László véleménye akkor is „érdekesebb” lenne, ha a vasúti menetrend-könyvről vagy a pesti telefonkönyvről szólna, mint azoké, akik életük legszínesebb, legizgalmasabb epizódját elevenítik föl. (Hogy a vasúti menetrendnek is lehet köze Németh László műveéhez, *Az Utazás* óta tudom. Küngös... itt játszódik Karádi József tanár úr története. A menetrend lapjait forgatva leltem meg ezt a furcsa nevű

helységet Lepsény és Veszprém között. Azon a tájon, amelyen Németh László Sajkódra szokott utazni . . .)

Egy negyvenéves írói pályán, egy másfélezer oldalas könyvben nem nehéz találni két olyan, egymástól időben távoleső mondatot, amely perlekedik egymással. Szűklátókörűség volna ezen fönnakadni. Éppen ezek a látszólagos következtetlenségek, ellentmondások bizonyítják ennek a gondolkodási rendszernek a folyamatosságát, belső fejlődését, izlésének, nézeteinek változását, történelem- és társadalomszemléletének módosulását. Mint ahogy a helyenkénti átfedések, ismétlések is – a közlési viszonyok változásán kívül – a gondolkodás következetességét, a keresés-kutatás hőfokát, a kísérletező ember szenvedélyét mutatják. Németh László már egészen fiatalon leírta: az írás – vállalkozás. Ugyanezt fogalmazza újra, amikor azt mondja: az írói alkotószoba – műhely. Szemére vethetjük-e a tudósnak, aki kilencvenkilenc kísérletet elhibázott, és csak a századiknál találta meg a gyógyító szérumot, hogy miért nem mindjárt ezzel kezdte a laboratóriumi munkát? Az eszmék kutatójára is csak akkor neheztelhetünk, ha a kilencvenkilencedik kísérlet után abbahagyja a munkát.

Németh László gondolatai a leggyakrabban a nép és a nemzet, a magyarság és az irodalom, még pontosabban: az irodalomban megnyilatkozó magyar szellem jövője fölött köröznék. Mi a magyar irodalom európai hivatása? Mit válaszol a magyar történelem Herder keserű jóslatára? Tanulmányainak ezek a visszatérő kérdései, s ha ezekről szól, szenvedélyének lángját egy fokkal mindig följebb csavarja. Ezen töpreng akkor is, ha vásárhelyi diákjait tanítja, ez foglalkoztatja, ha Bartókról ír tanulmányt, erre keresi a választ, ha magas nemzetközi kitüntetést vesz át. Németh László válszaiban kétség és remény, hit és gond osztozik; persze nem azonos időben és nem egyforma mértékben. De hogy a remény, az életösztön parancsa mellett mindig ott van a másik lehetőség, a népeket rostáló Idő komor képe is, ki vethetné az író szemére? Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Ady nagy „vagy-vagy”-jai, a nemzet gyengéit ostromozó hevülete nem mindig a magyarság féltéséből fakadt? A régiben maradás lehetőségével nem a „lesz új értelme a magyar igéknek” akarását nyomatékosították?

A tanulmányírás Németh László számára a tanulás lehetősége, a gondolkodás iskolája. Nem tanítani akar, nem a szellem javait visszakérőző tanítványokat akar toborozni. „Nem akarok tanítani. Az esszét a nyilvános tanulás műfájának tekintem” – írta már a fiatal Németh László. Más kérdés, hogy ezek a tanulmányok ugyanakkor az olvasó számára is megnyitják a gondolkodás kapuit, töprengésre, igényességre csábítanak, megmutatják azt a folyamatot, amelyen a tényektől az elvont fogalomig, a jelenségtől a magyarázatig, a valóságtól a törvényig eljuthat az ember. Németh nem tudós, nem felfedező, nem „mester”. Az a gondolkodó, aki elsősorban tájékoztat; de ez a tájékoztatás olyan, hogy egyúttal gondolkodtat is. Németh Lászlónak nem jutott katedra, de voltak – s vannak – szavára figyelő emberek, új olvasó nemzedékek, főként értelmiségiek, s egyre növekvő számban a java-fiatalok.

Németh vállalja a vitát is, azt a vitát, amely nem fűtyküst forgat, amely nem szavakkal öl. A vita nem arra való, hogy a másik fél gondolatait semlegesítse; legfőbb haszna, hogy a magunk álláspontját tisztázzuk, saját gondolataink építményét tartósabbá tegyük. A tanulmány, a vita: a gondolkodás gyakorlása, a gondolkodás iskolája. Németh László hatása ebben az értelemben igazán értékes: nem ítéletei elfogadására ösztönöz, hanem segít önállóan gondolkodni.

Ismerős annak a kutatónak az alakja, aki először önmagán próbálja ki az orvosság hatását, amit a betegség gyógyítására megtalált. Karinthy Frigyes remek novellában rajzolta meg annak az orvosnak a figuráját, aki önmagán végezeti el a műtet hitetlenkedő asszisztensei szemeláttára és okulására. Jézus arra kényszerítette Tamást, hogy kezét a sebre tegye, amit oldalán a dárda ütött . . . A parabolák egyszerre nagyon ősi és mai tanulságot hordoznak: a magunkon végzett kísérletnél nincs hitelesebb és hatásosabb.

Németh Lászlót alkat és sors, egyéni választás és a körülmények arra szorították, hogy tanulmányainak, megfigyeléseinek, kísérleteinek ne csak eredményeit rögzítse, hanem az író ezeknek a stúdiumoknak a „tárgya” is legyen. Hogy a kísérletet önmagán végezze; hogy a gondolkodás eredményeit önmagán kipróbálja... A kísérletező szerep, a magány, amit vállalt és amibe kényszerült, rendkívül személyessé teszi írásait. Akiket ez az alapállás és a lírai hang irritál, már jelezték ellenvetéseiket. Kevesebb szó esett a „szerep”, a felnagyított én-tudat és a stílus kapcsolatáról, a magányba szorult ember gondolkodása és a nyelv összefüggéseiről. Arról, hogy a rendkívül kép-gazdag és szemléletes nyelv mögött valójában ugyanaz a szenvedély munkál, amely gondolkodásának eredetiségét, hajlékonyságát fűti.

E tanulmányok arra a szoborra emlékeztetnek, melynek színe és anyaga ugyan-az. Lehet ezen megütközni? Ellenkezőleg. Egy okkal több, hogy a műre, melynek *Kiadatlan tanulmányok* a neve, tisztelettel nézzünk.

*

Azokról, akik tegnap még bolondériának tartották Kassák Lajos rajzait és inkább dugsegély kiutalását tanácsolták, semmint e művek közlését, ma pedig fehér ingben, sötét zakóban mondják el ünnepi köszöntőjüket e képek előtt, nem érdemes szólni. De még azokban is, akik elismerték és elismerik Kassák művészetének korszakos hatását, feltámad néha a gyanú, hogy elég jelentős volt-e Kassák – költőnek? A köztudatba is lassan átkerül, hogy Kassák egy sor európai művészeti irányt honosított meg nálunk, hogy egymaga valamely intézmény aktivitásával és eredményességével igyekezett behozni azt a hátrányt, amit művészetünk rendületlenül őrzött még századunkban is Európa mögött. A közvetítő, a folyamatot elindító szerepét általában ismerjük és elismerjük: átültette és a honi talajban meggyökerezettette az avantgarde-törekvéseket. De vajon egyéni alkotóművésznek is elég jelentős volt-e? Katalizátorként segítette új elemek kiválasztását; de rámutathatunk-e arra a néhány regényre, elbeszélésre és versre, ami teremtő művészetének kezenyomát őrzi?

A tünődésre utolsó verseinek posztumusz kiadása, az *Üljük körül az asztalt* készített. A kötet 1964 és 1967 között írt másfélszáz versét zárja a könyvfedél közé. A gyűjteményt, a versek sorrendjét még a költő alakította ki, de megjelenését könyvtestben már nem érte meg.

Kassák letisztulásának, „klassziczizálódásának” nyomait már évek óta megfigyelhettük írásaiban. Nem az antik kultúra stíluseszményeihez történő visszakanyarodásról van szó, nem is valami vélt vagy valóságos tökéletesség, formai teljesség elérésére gondolunk. Egyszerűen: a maga művészetének törvényein belül eljutott a költő odáig, ahol a kifejezésben az egyszerűség lesz a vezérszólam, amikor művészetének meghatározó elve „a kevés gyakran több a soknál”, amikor az esetlegest fölváltja a lényeges. „Mivel költő vagyok / olyan egyértelműen szeretnék / beszélni szavakkal / ahogyan a matematikusok / beszélnek számokkal” – írja *Bevezető sorok egy könyvhöz* című versében.

Akikben még erősen él a fiatal, a formai különlegességekkel meghökkentő Kassák képe, most bizonyára ugyanakkora csodálkozással nézik ezeket a puritán, tisztafényű, egyszerű verseket, mint a költő hajdani írásait. Hol vannak a régi, látványos bukfencek, az izmokat próbáló mutatóványok? Hová repült a „nikkel számovár”? Egyszerű fogalmak, szóismétlések kopognak a sorokban. A nyelv éppúgy odasimul a gondolathoz, mint munkáskézhez a felmarkolt szerszám. A cicomát, a díszet nem ismeri: jóformán egyetlen jelzőt sem ír le. A „te” – szinte elmosódó, bizonytalan szemlélyé oldódik. Ismétlések, ellentétek, felsorolás, gondolatritmus – ezek a leggyakoribb kifejezőeszközei. Gondolatait ritkán bízta költői képekre, látomásokra; tömör, kijelentő mondatokkal, fogalmi meghatározásokkal, múlt idejű igékkel, csattanós verslezárásokkal, biblikus parabolákkal és példázatokkal fejezi ki mondandóját. A versek arra kényszerítik az olvasót, hogy fennhangon vagy magában mormolja őket. Hallani – és nem látni – akarja a sorokat.

Kassák nem készült erre az egyszerűsödéssre, erre a „klasszicizálódásra”. Ugyanakkor ez a mostani hang sem volna érthető az előzmények, az ifjúság kísérletei nélkül. Az első, ami feltűnik az olvasónak, a hang frissesége, üdesége. Tudja, hogy a költő utolsó verseit tartja a kezében, de sehol a búcsúzás őszi illata, az elerőtlenedés, a biológiai és szellemi ernyedés. Ez a költő nemcsak testében élhetett volna még tovább, hanem költészete is nőhetett, gyarapodhatott volna. Összegezés ez a költészet, de nem búcsúzás. Őrségen áll ez a költő most is; a halál nem szükségszerű befejezése, lezárása volt ennek a pályának, hanem kegyetlen és torz firtor.

A kötet szinte egyvégtében lehet olvasni, mint egy lírai naplót. A versek apró följegyzések mai, köznapi dolgokról és hajdani emlékekről. Már címei erre figyelmeztetnek: *Egy agronómus naplójából*; *Április 5 óra* stb. Kemény tollal készült grafikákra emlékeztetnek e versek; a leegyszerűsített formákat, a laza vonalhálózatot a képzelet egészíti ki.

Mi az, ami a próza fölé, ami költészetté emeli őket?

Nem a jelenség maga, hanem a beállítás, a „szög”. A játékoság és az érzékenység. A költő egy kenyéren él emlékeivel, és távolodva az időben, egyre közelebb kerül a gyermekkor, a múlt képeihez. Egy eltemetett, érzékeny kisfiú, „egy rejtőzködő én” támad föl benne, az szölongatja, hívja a felnőtt költőt. „Ne szánd magad kisfiú / fegyvered és páncéld vagyok / s ha meghalok / tovább élsz költészetemben” – írja a már idézett *Bevezető sorok*-ban. A kettős fénytörés, a gyermekkori emlék és az idős ember tapasztalata, mély és igaz önismerete valami különös, varázslatos bájt kölcsönöz ezeknek a verseknek. Az idő megváltoztatja a távolságot, más dimenzióba emeli a dolgokat. Még a pusztá leltár, az íróasztal fiókjában talált tárgyak felsorolása is költészetté lesz ezáltal: „Redves puhafába ágyazott ceruza / félbehasadt dióhéj bagolyköröm / elgombásodott szivar tollkés szöjabab / fogpiszkáló amit valaha tusba mártottam / számtalan elnyűtt papírcafat / megvakult hideg és meleg színekben / és ez és az és amaz / s talán nem is maguktól csödülték / össze halommá.” Halk sóhajok hullanak ki a költőből. A legtöbbször leírt szava: „emlékszem”. S a többi szó is, amit a meditáció ajkára lök, biblikus zengésű: szépség, békesség... Szinte profán zsoltárok e versek. Megmunkálatlan darabos kövek. Tiszta, kemény tömbök. A természet egy-egy darabjai.

Az idő futásának érzékelése, a múlt és jelen szembesítése szükségképp a versekbe szövi az elmúlás bánatát. Nem lázadzik a költő, de a fatális beletörődés sem vigasz a számára. Nem érez nosztalgiát; a múlt nem könnyes sajnálkozással fölidézett emlékek sora. Általában kerül minden „bölcs” választ. Kassáknak ezekben a verseiben is kérdései és kétségei vannak. Az elmúlást tényként veszi tudomásul, de olyan tényként, aminél erősebb az élet. A tiszta és hasznos emberség, a természetes és szép élet, a megörzött méltóság – ezek azok az értékek, amelyek ha nem is könnyűvé, de elfogadhatóvá teszik a véget.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a kötet nem minden darabja azonos hőfokon izzított vers. De a könyv nagyobb hányada része lehet annak a szigorú és Kassák teljes költői munkásságából készülő válogatásnak, amely a pálya alakulását és változásait tükrözné. Ebből az elképzelt válogatásból az is kitetszene, hogy Kassák tévedései, elfogultságai, előítéletei is gyakran erényt szültek. Erényt a magyar irodalom javára, mivel Kassák a modern magyar líra egyik legfontosabb – ha nem a legfontosabb – kezdeményezőjévé és formabontójává (inkább: formateremtőjévé és megújítójává) vált. Verselésünket kiszabadította a rim és a jambus kelepccéből, példát adott a hagyományos formák tágitására, a kísérletezésre és kutatásra, s ami talán még fontosabb: a tartalom megújítására. S erényt kovácsolt a maga javára is: mivel költészete izgatószerből gyógyszerre vált, az izmusok labirintusából a harmónia, a törvény, a tiszta beszéd, a szép szó magasságába emelkedett.

Mekkora fájdalom, hogy épp akkor szakadt meg szava, amikor ezt a hangot oly telten és tisztán ismerte már?

Elkezdhetném a dalt
amivel egy életen át kísérleteztem.
Talán már elég érett vagyok ahhoz
hogy takargatás nélkül megmutassam magam
a világ előtt.

Hogy megjelenjek az Úr ragyogó trónjánál
és szerethessem azt akit megkívánok.

Leolvadt rólam az álarc és a vágyaim határtalanok.

És mindenemet csokorba kötöttem hogy átadjam
neked születésed szép napján.
És elkezdem a dalt
amivel egy életen át kísérleteztem.

(Jóreménnyel)

KOPASZ GÁBOR

VÁLOGATOTT MUNKÁSMOZGALMI DOKUMENTUMOK

Válogatott dokumentumok a baranyai-pécsi munkásmozgalom történetéhez
I. 1869–1918

Az izléses kivitelű, csaknem 500 oldalra terjedő munkásmozgalmi dokumentumkötet 1968. november 24-ére, a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának 50 éves jubileumára jelent meg. A Baranya megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának megbízásából adta ki a pécsi Janus Pannonius Múzeum.

A könyv előszavát Rapai Gyula, az MSZMP Baranya megyei Bizottsága első titkára írta. A dokumentumok gyűjtését 12 tagú munkaközösség végezte, név szerint: dr. Babics András, Baranya Margit, Borsy Károly, Fancsovits György, Fáncsy József, dr. Farkas Márton, dr. Gungl Ferenc, dr. Kopasz Gábor, dr. Molnár István, dr. Szita László, T. dr. Mérey Klára, dr. Tóth József. Intézeteiknek csaknem kivétel nélkül tudományos munkatársai.

A kötetet szerkesztették dr. Babics András és dr. Szita László, lektorálta S. Vincze Edit, műszaki szerkesztését pedig Mitzki Ervin végezte.

Már a kötet címe is arra hívja fel a figyelmet, hogy akik a munkásmozgalom történetével foglalkoznak, feldolgozó munkájukhoz biztos használhatják az itt közölt dokumentumokat. Mivel azonban itt válogatott dokumentumokról van szó, a címben arra is történik célzás, hogy a kötetben közölt forrásokon kívül a levéltárak még több baranyai-pécsi munkásmozgalom-történeti iratot is tartalmaznak mindegyik időszakra vonatkozóan. Ugyanígy tartalmaz még forrásanyagot a helyi és országos egykorú sajtó is. Viszont a dokumentumok válogatottsága azt is garantálja, hogy a leglényesebb helyi munkásmozgalom-történeti iratokat 1869-től 1918 utolsó hónapjaiig a kötet mind felöleli.

A cím utal továbbá arra is, hogy ez a könyv csak első kötete a baranyai–pécsi munkásmozgalom dokumentumainak, s a közeljövőben követi majd ezt a II. kötet is.

A szerkesztők a maguk tájékoztatójában elmondják, hogy nem mindenben követtek a munkásmozgalom történetének országosan szokásos periodizációját. A kötet sajátos beosztását az tette szükségessé, hogy Baranya megye négyötöd része és Pécs város 1918. november 14-től 1921. augusztus 20-ig szerb megszállás alatt volt. Ennek következtében a megszállt részeken mások voltak a politikai viszonyok és más volt a mozgalmi élet, mint az ország belsejében. Sőt a megszállt részek történetéből ki is esett 1919. augusztus elejétől 1921. augusztus 22-ig a magyarországi ellenforradalom időszaka.

A kötet által felölelt korszak a következő periódusokra van felosztva:

I. A szocialista munkásmozgalom kialakulása és fejlődése, 1867–1890.

II. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása, első kongresszusa és tevékenységének első időszaka, 1890–1904.

III. A munkásmozgalom az 1905–1906. évi politikai válság időszakában.

IV. A munkásmozgalom az első világháború előtti években, 1907–1914.

V. A munkásmozgalom az első világháború alatt, 1914–1918.

A kötet 265 dokumentumot közöl, amelyek az egyes periódusok között különböző arányban oszlanak meg. Az egyes periódusokon belül a kötet szerkesztőit a dokumentumanyag összeválogatásánál a fontossági mérce vezette, amelyet befolyásolt a dokumentumok mennyisége, a mozgalom intenzitása a kérdéses időszakban, az időszak tartama és nem utolsósorban a kötet megszabott terjedelme. Az így megszabott lehetőségeken belül a szerkesztők nagy gonddal és judiciummal végezték a kiválogatás munkáját.

Itt most nincs arra hely és lehetőség, hogy kitérjünk a dokumentumok gazdag tartalmának részletes ismertetésére, vagy a 265 dokumentumból akárcsak többnek is az idézésére. Hasznosságukat majd tapasztalhatják azok, akik mint forrást használják egy-egy munkásmozgalmi témakör feldolgozásához, főiskolai vagy egyetemi szakdolgozat megírásához, vagy pedig mint a mozgalom története iránt érdeklődő olvasók forgatják a kötetet.

A kiadvány válogatott dokumentumgyűjteménye a Pécsi Nyomdászegylet megalakulására vonatkozó adatokkal kezdődik, amelyről a pestbudai nyomdászok lapjának, a Typographianak 1869. május 20. száma értesít bennünket, és a pécsi Nemzeti Tanácsnak a szerb megszállásról szóló bejelentésével végződik, amelyet 1918. november 14-én közölt a Pécsi Napló. E két dokumentum között még más 263 dokumentum beszél a baranyai–pécsi munkásmozgalom életéről, tevékenységéről, munkás-, segély- és szakszervezetek, munkáskörök alakításáról, pártalakításokról, sztrájkokról, munkásellenes rendőrakciókról, munkásgyűlésekről, munkásvezérekről, pártépítő munkáról, agrárproletár mozgalmakról, május 1-i megmozdulásokról, a városi, járási és megyei hatóságok munkásellenes intézkedéseiről, munkások és katonák háborúellenességéről, polgári demokratikus forradalmi szervek megalakulásáról stb. Sok dokumentumot találunk a pécsi és pécsvidéki bányászok mozgalmairól.

A gazdag, sokrétű dokumentumanyag a gyűjtőmunkát végző 12 tagú munkaközösség odaadó szorgalmát is mutatja. Megemlítjük, hogy ennek a munkacsoportnak a 11 pécsi mellett 1 budapesti tagja is volt, dr. Farkas Márton, aki a bécsi Kriegsarchivban gyűjtött értékes, eddig ismeretlen dokumentumokat a pécsi 6-os katonafelkelésről, amelyek kiegészítik a pécsiek gyűjtését.

Az öt periódusba sorolt dokumentumcsoportok élén közölt rövid – három, három és fél oldalra terjedő – bevezető munkásmozgalom-történeti tanulmányok dr. Tóth József munkái. Jó eligazítást nyújtanak a kutatóknak és az olvasóknak az egyes időszakok mozgalmában és a közölt dokumentumoknak a történeti folyamatban való elhelyezésében. A tanulmányok röviden adják nemcsak a helyi, hanem az országos, sőt a nemzetközi munkásmozgalom történeti vonatkozásait. A helyi munkásmozgalom

értékelésénél utalnak arra, hogy mikor és mely esetekben volt a pécsi–baranyai mozgalomnak, szervező munkának kisugárzó hatása az országos munkásmozgalomra.

A kötetben a dokumentumok közlési formája, módja a szokásos. Szakszerűség szempontjából kifogástalan.

Az egyes dokumentumok időrendben követik egymást és sorszámmal vannak el látva. A sorszám után következik az iratok dátuma, címszövege (regesztája), szó szerinti szövege, záradéka, aláírása, az irat jellege, levéltári jelzete és az irat tartalmával, egyéb vonatkozásaival kapcsolatos megjegyzések.

A dokumentumok után közölt megjegyzések azért rendkívül értékesek, mert eligazítanak a dokumentumok forrásértékében, magyarázatot nyújtanak értelmezésükhöz, feltárják a dokumentumhoz kapcsolódó eseményeket, történéseket, körülményeket. Mintegy kiegészítik, bővítik az egyes dokumentumok tartalmát. Hivatkozás történik sokszor a dokumentumokhoz kapcsolódó más iratokra, esetleg olyanokra is, amelyek hely hiánya miatt nem kerülhettek itt most publikálásra.

Sok szerkesztői munkát igényelt a dokumentumoknak ilyen mintaszerű közlésre való előkészítése. Egy-két esetben fordul csak elő, hogy az irat jellege és levéltári jelzete nincs összhangban egymással (mint pl. a 150. és 154. számú dokumentumnál).

A dokumentumok részletes mutatója újra felsorolja a dokumentumok dátumát, rövid tárgy szerinti címét és számát ugyancsak időrendben, de most már évenként is csoportosítva ezeket az egyes periódusokon belül, ami igen megkönnyíti a kötetben az egyes dokumentumok iránti keresést. Mintegy rövidített, összefoglaló csoportosítást adja a közölt forrásanyagoknak. Igen áttekinthetővé teszi az egész anyagot, de az is rögtön szembetűnik, milyen évekből nincs dokumentum, mert ezekből az évekből nem maradt írott forrásanyag, vagy pedig nem történt jelentősebb mozgalmi esemény.

Főként a mozgalom kezdeti időszakában találunk olyan éveket, amelyekből nem maradt ránk a baranyai–pécsi munkásmozgalomból írásos forrás. Ezek az évek: 1867, 1868, 1871, 1872, 1876, 1878, 1884, 1885 és 1888. A szerkesztők tájékoztatója is utal arra, hogy az 1869 előtti időről még eddig nem sikerült találni írásos dokumentumot a pécsi–baranyai munkásmozgalomra.

A kötethez megfelelő szemléltető mellékletekről is gondoskodtak a könyv szerkesztői. Harminckét darabból álló képanyag jól illusztrálja a dokumentumok tartalmát, adatait, a mozgalom hőseit és szereplőit.

A betűsoros névmutató azonkívül, hogy segíti a nevek szerinti kutatást, néhány adattal tájékoztat a mozgalom szereplőinek életéről, tevékenységéről. Az itt közölt több-kevesebb biográfiai adat is nagyon hasznos és figyelemre méltó. Majdnem minden személyről megtudunk legalább annyit, hogy mi volt, vagy mi a foglalkozása, de sokszor részletesebb adatokat is, rendszerint a mozgalomban betöltött szerepük fontosságától függően.

Sok időt és munkát igényelne a mozgalom szereplői részletes adatainak az összegyűjtése és feldolgozása. Ez nem is tartozik már szorosan a dokumentumkiadványhoz. De ha közlünk korlátozottan is ilyen vonatkozásokat, akkor a leglényesebb és már feltárt biográfiai adatok idekiváncsoznak. Általában ezeket meg is találja a nevek után az olvasó. Talán csak Hajdu Gyulánál érzünk némi hiányt, amiért elmaradt olyan lényeges és ismert adatnak a megemlítése, hogy a Magyar Tanácsköztársaság alatt a szabad Baranya megyének kormányzótanácsbíztosa volt.

A kötet – tudományos értéke mellett – méltó tiszteletadás az 50 éves jubileumát ünneplő párt iránt. Hasznos segítség a mozgalom- és párttörténeti tanulmányokhoz, s a baranyai–pécsi helytörténeti ismeretek bővítéséhez. A kutatók és olvasók várják a folytatást, a következő kötet megjelentetését.

KÖNYVEK AZ 50. ÉVFORDULÓRA

A Kossuth Könyvkiadó gondozásában, pártunk megalapításának és a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulója tiszteletére jelentős és érdekes könyvek kerültek az olvasók kezébe.

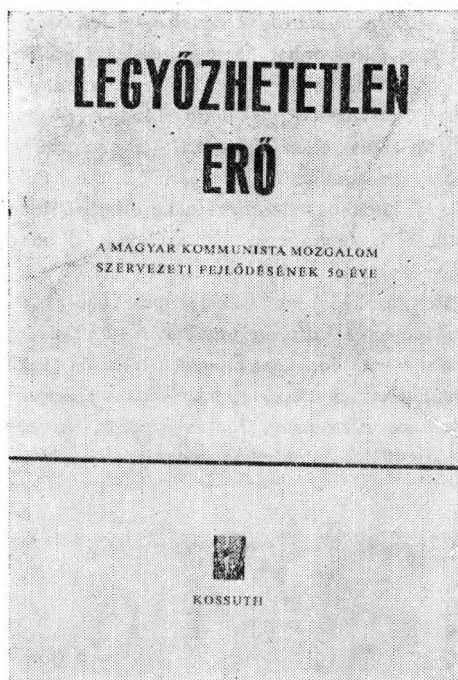

Remete László: *Rengj csak, föld!* című kötetében az 1914–1919 közötti évek politikai helyzetét, forradalmi mozgalmait, a KMP születését, a Tanácsköztársaság kikiáltásának előzményeit állítja elének. Ennek érdekében egyaránt alkalmaz tudományos-népszerűsítő, történettudományos, irodalmi módszereket, bőségesen tár fel szépirodalmi dokumentumokat, korabeli politikai szövegeket, sajtószemelvényeket, és mindezeket művészi, vagy politikai rajzokkal, karikatúrákkal egészíti ki. Az igen érdekesen megírt összekötő

szöveg, a színvonalas kommentárok a gazdag és sokoldalú anyagot szerves egységbe fogják. Az 1914–1919-es évek irodalmát elevenítik fel a kötetben Karinthy, Kosztolányi, Móricz, Krúdy, Móra Ferenc, Juhász Gyula, Várnai Zseni és Reményik Sándor prózái, versei. A politikai állásfoglalások megértését segítik a Pogány József, Varga Jenő, Buchinger Manó, Garami Ernő, Kunfi Zsigmond írásából és beszédeiből közölt részletek, de néhány esemény kapcsán még olyan politikusoktól is olvashatunk, mint József főherceg, vagy Windischgrätz herceg. Részletesen foglalkozik a kötet a KMP megalapításának, a Vörös Újság megjelenésének történelmi jelentőségével, harcával a szocialista forradalom győzelméért. Az irodalmi szemelvények, a politikai dokumentumok, a képzőművészeti illusztrációk egyaránt jól érzékeltetik a kor forradalmi atmoszféráját s meggyőzően bizonyítják, hogy politikusok, írók, költők, grafikusok, egyszerű emberek, kétkézi dolgozók, haladó értelmiségiek egyaránt vettek részt a Magyar Tanácsköztársaság megszületését előkészítő viharos politikai mozgalmakban.

Két könyv is vállalkozik arra, hogy a kommunista párt félévszázados útjáról, küzdelmeiről adjon áttekintést, értékelést.

A Párttörténeti Intézet kiadványaként jelent meg a *Legyőzhetetlen erő* című tanulmánykötet, mely a magyar kommunista mozgalom szervezeti fejlődésének 50 évével foglalkozik. A kötet Gábor Sándorné, Borsányi György, Pintér István, Szabó Éva, Rákosi Sándor, Szenes Iván és Lajtai Vera tanulmányait tartalmazza. Jelentős részükben újonnan feltárt forrásanyagokat használnak a szerzők, többségükben egyéni állásfoglalásaikat, értékeléseiket is tükrözik írásaik. Ily módon kapunk képet a párt megalakulásáról, az egye-

sült munkáspárt Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről, az illegális kommunista szervezkedésről az ellenforradalom időszakában, a párt küzdelmeiről a második világháború idején, majd az 1945 utáni időszakról, amikor pártunk legális tömegpárt lett, harcolt a proletárdiktatúráért, a szocializmus alapjainak lerakásáért. A befejező két tanulmány az MSZMP létrejöttének körülményeivel és napjaink pártépítési problémáival foglalkozik. A kötet felkelti a pártion kívüliek érdeklődését is a kommunista mozgalom szervezeti fejlődése, belső kérdései iránt, s értékes segítséget ad mindazoknak, akik tanulmányozzák pártunk történetét, elősegíti annak megértését, hogyan függ össze a párt szervező munkája a politikai tevékenységgel, hogyan hasznosítja minden időszakban pártunk a harc korábbi szakaszaiban szerzett tapasztalatait.

A hazánk történelmét megújító párt ötvenéves útjának legjellemzőbb eseményeit és állomásait örökíti meg fényképek és doku-

mentumok segítségével az „Ötvenéves a párt” című képes album. Az album szerkesztői, Csátári Dániel és Esti Béla nem tekintik feladatuknak, hogy teljes, minden részletre kiterjedő párttörténeti áttekintést adjanak. A fél-évszázados múltat három ciklusban rendezték el, a fényképeket és dokumentumokat színes, érdekes összekötő szöveg kapcsolja egymáshoz. Az album képei bemutatják a párt egyes harcosait és azokat a csoportokat, tömegeket, akik a párt jelszavai alatt küzdöttek, tüntettek. A szerkesztőket dicséri, hogy nem csak az elvtársak, barátok képeit közlik, hanem azokét is, akik a történelem valamelyik szakaszában eltávolodtak a párttól, tévedtek, vagy hibáztak. Az album jól biztosítja a fiatalabbaknak az ismerkedés, az idősebbeknek pedig a visszaemlékezés lehetőségét.

Két könyv állít emléket azoknak a harcosoknak, akik a munkásosztály ügyéért, a szocialista forradalomért, a proletár nemzetköziség eszméjének szolgálatában áldozták életüket.

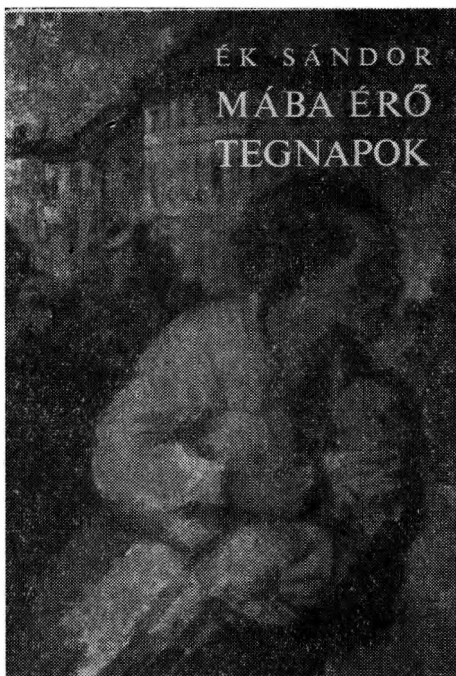

Józsa Antal és Millei György: *A rendíthetetlen százezer* című könyve azokról a volt magyar hadifoglyokról, internacionalistákról szól, akik 1917 és 1922 között a legkülönbözőbb frontokon, a fiatal Vörös Hadseregben, vagy egyéb fegyveres alakulatokban segítettek Szovjet-Oroszország élet-halál küzdelmét a külső támadók, a belső ellenforradalmárok ellen, és akiknek számát százezerre teszik. Levelek, újsághírek, cikkek, riportok, könyvek, beszédek és visszaemlékezések idézik hőstetteiket, elévülhetetlen érdemeiket, melyekkel örökre beírták nevüket a szovjet nép, a proletárnemzetköziség történetébe. A magyar internacionalistákat, amikor az első szocialista állam védelmében fegyvert fogtak, az vezérelte, hogy egyszer fegyvereiket majd saját népük elnyomói ellen fordíthatják, megszüntethetik hazánkban is a kizsákmányolást, kioszthatják a nincstelen parasztoknak a földet. „Számunkra nem az a kérdés, hogy otthon, vagy itt fogunk-e fegyvert a szabadságért, a proletariátus győzelméért. Előbb itt, hogy azután otthon is végezzünk a kizsákmányolókkal” – olvashatjuk az egyik közölt dokumentumban.

A Forradalmárok, katonák – életrajzgyűjtemény. Huszonhat ember emlékét örökíti meg. A szocialista forradalom harcosai voltak Oroszországban, majd Magyarországon, a fasizmus ellen küzdöttek Európa különböző országaiban és idehaza, életüket áldozták az 1956-os ellenforradalom idején. Hősök voltak ők, noha nem erre születtek, a körülmények, s a vállalt eszmék és cselekedetek tették azokká őket. Példaképek ők, akikről különösen az ifjúság tanulhat helytállást, humanizmust, igazságszeretetet, ellenség iránti gyűlöletet, a nép, a haza igazi szeretetét. Hasznos olvasmány, fontos kiegészítője lehet e könyv iskolai történelemoktatásunknak is.

Végezetül egy kellemes meglepetés: *Ék Sándor* önéletrajzi írása, a *Mába élő tegnapok*. Felidézi benne gyermekkorát, bekapcsolódását az ifjúságmozgalomba, amikor örökre eljegyezte magát a szocializmus eszméjével, a párttal. A Tanácsköztársaság viharos napjait, az emigráció követi, ekkor bontakozik ki igazán tehetsége, mely később nemzetkö-

zileg is elismert képzőművésszé teszi. Miközben könyvéből megismerkedhetünk életútjával, művészi hitvallásával, egyben lehetőséget ad arra is, hogy az olvasók bepillantсанak az elmúlt félévszázad művészeti problémáiba. Felvonulnak emellett nemzetközileg is ismert forradalmárok, politikusok, írók és művészek, mindazok, akik szereplői voltak gazdag életútjának. A könyvet derű és humor színezi, az eszme és a művészet szeretete, optimizmus hatja át.

Nehéz feladat rövid áttekintést adni az évfordulók tiszteletére megjelent könyvekről, és nem is nyílt lehetőség valamennyiről írni. A kiemelt könyvek alapján is feltétlen elismeréssel szólhatunk a *Kossuth Könyvkiadó* tevékenységéről, átgondolt, tematikus kiadói politikájáról, mellyel eredményesen járult hozzá, hogy évfordulóinkról méltóan emlékezünk meg.

MITZKI ERVIN

ÁPRILISI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Bajomi Lázár Endre: A nevek (esszé)

Bertha Bulcsu: Át a Styx folyón (kisregény, II. rész)

Bodri Ferenc: Képzőművészeti krónika

Czine Mihály: Az avantgard és Kassák Lajos (tanulmány)

Dersi Tamás: Krúdy a színpadon (jegyzet)

Hallama Erzsébet, Kende Sándor és Pál Rita elbeszélése

Kolozsvári Grandpierre Emil: A kétnemű társadalom (esszé)

Loránd Imre: Passuth László (jegyzet)

Megkérdeztük...

Először a szokványos kérdést tettük fel Arató Károlynak: Min dolgozik most?

– Harmadik kötetemet állítom össze; május–június körül szeretném befejezni. Bevallom, elég lassan haladok: minduntalan kiha gyom azokat a verseket, amelyeket bizonyos idő elteltével gyengébbeknek érzek. Feszesebben szeretném megszerkeszteni ezt a kötetet, mint az eddigieket. Az első olyan volt, mint amikor valaki örül, hogy a zongorán pötyögött; a másodikban már kottából is sikerült játszanom, s most talán sikerül saját kompozícióval is fellépnem.

Mi a véleménye a fiatalok publikációs lehetőségeiről?

– Erzésem szerint a kiadók vállalkozóbb kedvűek, mint a folyóiratok. A folyóiratok mintha „belterjesekké” váltak volna, túlságosan lekötik magukat egy szerzőgárdánál, s nem hajlandók másokat felengedni a színpadra, kivéve ha csak „beugrásról” van szó.

TV-szemle

BORS

Mozgalmas percek után ért véget a Magyar Televízió ötrészes kalandfilm-sorozata, mintha az előző részek helyenkénti lendületszegénységét is be akarta volna pótolni. Bors Máté befejezte pályafutását, de a néző nyilván azzal a gondolattal vált el tőle, hogy – bár a Vincze Jóska által kiállított „ideológiai bizonyítvány” szerint minden a helyes mederbe jutott – Bors Mátét a jövőben is érik meglepetések, és ő is okoz majd néhány meglepetést a környezetének. Azt hiszem, ez a legjobb „végbizonyítvány”, amit egy kalandfilm a közönségtől kaphat.

A Bors egy ideig csaknem teljesen elhanyagolt – pedig valójában hősie, és önmaga eseményeiben is hálás időszakból merítette témáját. A huszadik század Európájának talán legdöntőbb időszaka volt, amikor Bors Máté a filmben színre lép. Tegyük hozzá azonnal, hogy adósságaink is vannak e kor irodalmi-művészi ábrázolásában, amelyet nyilván nem pótolhat a jubileumi megemlékezések hulláma. Roppant gazdag és összetett az az időszak, századunk egész atmoszféráját jellemzi az a lendület, amelynek a magyar hadifoglyok, munkások, parasztok, forradalmi értelmiségiek is tevékeny részesei voltak. Ott kint is, és később idehaza is.

A Bors érinti ugyan ezt a történelmi atmoszférát, érinti az események tendenciáját is, mégsem beszélhetünk a film történelmi jellegéről, és nem beszélhetünk elmélyültebb művészi törekvésekről sem. Történelmi szempontból nem csupán tarthatatlanok bizonyos részek – ez önmagában még nem is jelentene különösebb problémát, ha művészi megközelítésről volna szó –, de sokkal inkább zavar, hogy a Tanácsköztársaság politikai lényege, ezt a lényegét ábrázoló alakjainak szerepe csaknem epizodikusá halványul. Tehát nem történelmi hűségű film, mégha idézi is a történelmi események hangulatát.

Valójában egy lendületes kalandsorozat, amely történelmi oldalról igyekezett valami alapfokú rajzolatot adni arról, hogy milyen levegőjük is volt azoknak a hónapoknak, amikor a magyar hadifoglyok ezrei tértek haza sok viszontagság után, s kapcsolódtak be az itthoni forradalmi eseményekbe. A másik oldalról pedig gondolati feladványok nélkül igyekezett szórakozást nyújtani a nézőnek, aki nyilván nem is azzal törődött elsősorban, hogy mit lát a képen, hanem mi fog a következő kockán bekövetkezni. Tehát nem várhattuk el a drámai igényű, belső logikával rendelkező építkezést. Itt az idő által diktált lendület nem adott lehetőséget. Ha ilyen igénnyel közeledünk, a drámai építmény azonnal recsegni-ropogni kezd, a színpadok leomlanak, és áruklodva kilátszik a színrendszert, amellyel az alkotók dolgoztak. Itt jegyezzük meg, hogy az sem használt a sorozatnak, hogy minden részt más-más rendezett.

Lendületes kalandok sorozata volt, amelyben a néző nem firtatta a logikai baklövészek okát, elfogadta Bors Máté (legálábbis kalandjaiban) „miles gloriosus” jellegét. Ezzel, azt hiszem, a mű és a közönsége közti számla ki van egyenlítve. Az viszont hiba volna, ha a televízió ezt a sorozatot a maga részéről a történelmi időszak egyetlen irodalmi reprezentációjaként ítélné meg.

THIERY ÁRPÁD

Folyóirat-szemle

AZ IRODALOM ÉS A TÁRSMŰVÉSZETEK

Méltatlanul elhanyagolt területre, az összehasonlító művészettudomány problémáira irányítja a figyelmet a *Helikon* 1968. 3-4. száma. Ez a tudomány, amely „az egyes művészeteknek egymáshoz való viszonyával, egymáshoz való viszonyukban megmutatózó sajátos vonásaival és különbségeivel, azonosságaiával és párhuzamaival foglalkozik, van is, meg nincs is” – írja Miklós Pál Az összehasonlító művészettudomány nehézségei és lehetőségei című bevezető tanulmányában. A tanulmány három témakör bemutatására vállalkozik. Először tudománytörténeti áttekintést nyújt, melyben felvázolja a művészetek felosztására és rendszerezésére tett eddigi kísérleteket, majd a mai rendszerezések, illetve leíró összefoglalások problematikáját világítja meg *Thomas Munro: The Arts and Interrelations* (A művészetek és kölcsönhatásaik) című könyvének ismertetésével, végül pedig egy új szintézis lehetőségeit vizsgálja meg a kommunikáció-elmélet tanulságai alapján.

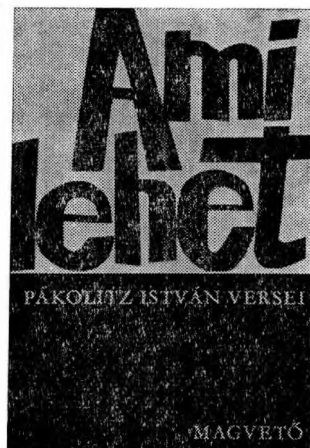
A tanulmány szerint az összehasonlító művészettudomány igazi feladatát, a művészetek szintetikus történetét a teljesség igényével lehetetlen megalkotni. A hatalmas anyag ennek gátat szab. A korábbi, zárt filozófiai rendszerek keretében megalkotott esztétikák is – utójára Hegelé – a teljességet eleve elutasítva, csupán tipológiai csoportok alkalmazásával, a fő tendenciák felvázolására törekedve foglalták szemléleti egységbe a művelődéstörténet, a folklór és a művészettörténetek által felhalmozott anyagot. A művészet és a kultúra mai demokratizálódási folyamata azonban kényszerítő erővel veti fel újra az eligazítás, az áttekintés igényét. A szocialista irodalom és művészettudomány érdeklődési köréből eddig lényegében kimaradtak ezek a problémakörök. Csak a legutóbbi időben jelent meg néhány mű – nálunk Gyertyán Ervin: *A műzsák testvérisége c. népszerűsítő jellegű könyve* – összehasonlító esztétikai igénytel. Egyetlen műve van a marxista esztétikának, amely – „bár csak a legáltalánosabb szinten, a filozófiai megközelítés elvont szférájában kifejtett és ezért nem közvetlenül hasznosítható – értékes tanulságokat tartalmaz... ez pedig Lukács György esztétikája.”

Miklós Pál a közlésmódok történetéből kiindulva három nagy korszakot különböztet meg: az *egységes közlésmód*, a *differentiált közlésmód* és a *szintetikus közlésmódok* korszakát, s ezek kidolgozását, részletezését tekinti az összehasonlító művészettudomány bonyolult összefüggéseinek rendezésére szolgáló egyik lehetőségnek.

A *Helikon*-szám a továbbiakban dokumentumokat és részlet-tanulmányokat közöl az általános kérdések mellett az irodalom, a színház, a képzőművészet, a film és a zene kapcsolatairól.

SZ. E.

Megjelent...

Ami lehet címen megjelent a Pécssett élő József Attila-díjas költő új verseskötete. A szerény cím mögött, a mindennapok apró-cseprő gondjaira, az egyén személyes problémáira, örömeire, bánatára s a közösség, a társadalom tágabb érvényű sorskérdéseire egyaránt érzékeny művész lírai vallomásai sorakoznak.

Többnyire halk, hangnemében is visszafogott, de ha kell szenvedélyes, határozott és szókimondó Pákolitz István költészete. Vonzódik a tömör, szentencia-szerű megfogalmazásokhoz, de nem idegen tőle a nagyobb lélegzetű, zsoltáros hang sem. Képanyagát a dunántúli táj, külföldi utazásainak impressziói s a biblia, a mitológia képelemei egyaránt színezi.

A kötet öt ciklusa, a *Könny*, az *Őszi metszet*, az *Ami lehet*, a *Szomszédoló* és a *Nyugtalan* jól érzékelteti a költészet témaköreit, érzés-tartalmát, s a kötet megszerkesztésének alapját, tudatos gondolati ívelését. *Nyugtalan bölcsesség* – bölcs nyugtalanság – talán ezeknek a fogalmaknak a játékával lehet tömören érzékeltetni az *Ami lehet* lényegét.

Megjelent...

László Lajos: *A busók földjén* című könyve. A szerző, aki a Pécsi Rádió riportere, jól ismeri a Mohács-sziget lakosainak életét, küzdelmét az új életért, a művelődését, a múlt hagyományainak visszahúzó ereje ellen. Mohács-szigeti riportjaiból, szociográfiai írásaiból folyóiratunk már korábban is közölt részleteket. Most könyvében teljesebb áttekintést kapunk élményeiről, tapasztalatairól, véleményéről. A könyv stílusában olvasmányos, szórakoztató, elvezeti az olvasót a néphagyományok eredetéhez is. A busójárás mögött azonban mindenekelőtt a mohácsi sziget dolgos embereit mutatja be, akik az ár, a természeti csapások ellen küzdve virágzóvá, gazdaggá tették ezt a földdarabot.

NYOLC irodalmi, tizenhat képzőművészeti alkotás és hat kórusmű érkezett a Baranya megye és Pécs város Tanácsa és a Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsa által a magyar munkásmozgalom harmas évfordulója tiszteletére közösen meghirdetett országos irodalmi, képzőművészeti és zenei pályázatra. Folyóiratunk ünnepi számában a pályaművek közül *Bertha Bulcsu*, *Pál József*, *Pákolitz István* írásait, *Soltra Elemér* és *Timár István* rajzeit és a műmelékleten közölt alkotásokat mutatjuk be. A képzőművészeti alkotásokat márciusban Pécsen állítják ki, a zenei művek bemutatására egy későbbi időpontban kerül sor. Ünnepélyes eredményhirdetést a Magyar Tanácsköztársaság kiállításának ötvenedik évfordulóján rendeznek.

A MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE *Gyermek- és Ifjúsági Irodalmi Szakosztálya* február 12-én vitaestet rendezett az ifjúsági irodalom korszerűségének problémáiról. *Hárs László* vita-indítója a Jelenkorban a múlt év nyarán indított cikksorozathoz kapcsolódott; kiegészítette, helyenként új megvilágításba helyezte *Lengyel Balázs*, *Koczogh Ákos* és *Kolta Ferenc* lapunkban kifejtett véleményét. A vita ismertetésére visszatérünk.

A BARANYAI VASÁRNAPOK idei sorozata február 16-án kezdődött a hagyományos mohácsi busójárással. Június 8-án Siklósön várfesztiválra, augusztus 20-án az Orfű-Abaligeten tüneményre, szeptember 7-én pedig Zrínyi-émlékünnepre készülnek, és a sorozat október 19-én zárul, a pécsvárad leányvásárral.

MÁJUS ELSEJÉN nyílik meg a Magyar Nemzeti Galériában a pécsi és baranyai képzőművészek közös bemutatkozó tárlata. A kiállítást a fontosabb vidéki művészeti központok képviselőit bemutató sorozatban rendezi *Solymár István*, a Galéria főigazgatóhelyettese.

DERCSÉNYI BALÁZS új könyvét jelentette meg a Corvina Könyvkiadó, melyben a pécsi székesegyház román kori építészeti és szobrászati emlékeit, a múlt századból maradó tresskókat mutatja be, 31 szövegközi illusztrációval.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG kiállításának 50. évfordulója alkalmából irodalmi estet rendez márciusban a Fiatal Írók Pécsi Csoportja. A Pécsi Nemzeti Színház Művészei a fiatal költők, elbeszélők új műveit mutatják be.

ALFREDO ALONSO, neves kubai koreográfus vezetésével megkezdte *Vazquez Millares*: *Képek Rómeó és Júliához* című új bemutatójának előkészületeit a Pécsi Balett.

MEGNYÍLT a Bányász Képzőművészeti Körök III. Országos Kiállítása a Pécs-szabolcsi Puskin Művelődési Házban. A február 20-án tartott megnyitón *Vigh Árpád*, a Bányai Dolgozók Szakszervezetének titkára mondott beszédet.

ÁPRILISBAN rendezik meg a pécsi Janus Pannonius Múzeum Várhelyi Győző (Victor Vasarely) műveinek kiállítását. A művészek az a 42 grafikai alkotása kerül bemutatásra, melyet nemrég adományozott szülővárosa múzeumnak.

A „MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA“

PÉCS, KOSSUTH LAJOS UTCA 5

március havi könyvajánlata

<i>Hankiss:</i>	A népdaltól az abszurd drámáig.
<i>Földes Anna:</i>	Húsz év, húsz regény. A líra ma.
<i>Siegel:</i>	A modern építészet szerkezeti formái.
<i>Read:</i>	A modern festészet
<i>Dallos:</i>	A nap szerelmese.
<i>Moldova:</i>	Malom a pokolban. Hősök voltak. (Ifjúsági)
<i>Larbaud:</i>	Boldog szerelmesek. Front harcvonal nélkül.

A felsorolt művek megrendelhetők az alábbi levágható szelvényen
160,- Ft FELETTI VÁSÁRLÁSNÁL 4 HAVI RÉSZLETFIZETÉSI
KEDVEZMÉNYT BIZTOSÍTUNK!

- - - - - Itt tessék levágni! - - - - -

MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA
Pécs, Kossuth Lajos u. 5.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem utánvétellel, postai szállításra
4 havi részletre az aláhúzott kiadványokat:

- pld. Hankiss: A népdaltól az abszurd drámáig.
- pld. Földes Anna: Húsz év, húsz regény.
- pld. A líra ma.
- pld. Siegel: A modern építészet szerkezeti formái.
- pld. Read: A modern festészet.
- pld. Dallos: A nap szerelmese.
- pld. Moldova: Malom a pokolban.
- pld. Hősök voltak. (Ifjúsági)
- pld. Larbaud: Boldog szerelmesek.
- pld. Front harcvonal nélkül.

NÉV:

PONTOS LAKCÍM:

SZEMÉLYI IG. SZÁM: (részletrendelés esetén)

A levágható szelvényt kérjük borítékban postára adni.

Magánszemélyeknek 100,- Ft felett a szállítás költségmentes.

NYISSON FOLYÓSZÁMLÁT KÖNYVESBOLTUNKBAN!

LÁTOGASSA

**AZ ART
KINO
MŰSORAIT**

**MINDEN
HÉTFŐN ESTE**

MŰSORON:

**a filmművészet legértékesebb
alkotásai**

**BARANYA MEGYEI
MOZIÜZEMI
VÁLLALAT**